

**Waarnemingen aangaande de besmettelijke zenuw- en hospitaal-koorts ...
/ Naar de tweede ... uitgave, uit het Hoogduitsch vertaald door N.C. Meppen.**

Contributors

Horn, Ernst, 1774-1848.
Meppen, N. C.

Publication/Creation

Amsterdam : R.J. Berntrop, 1814.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/hv4hbf9v>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

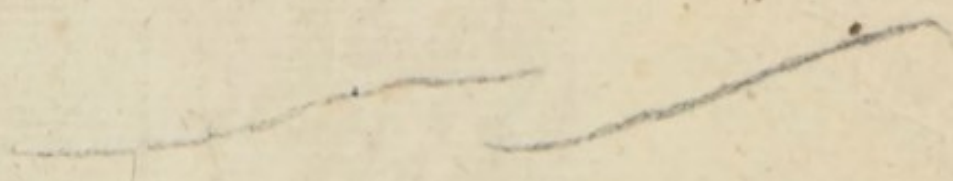

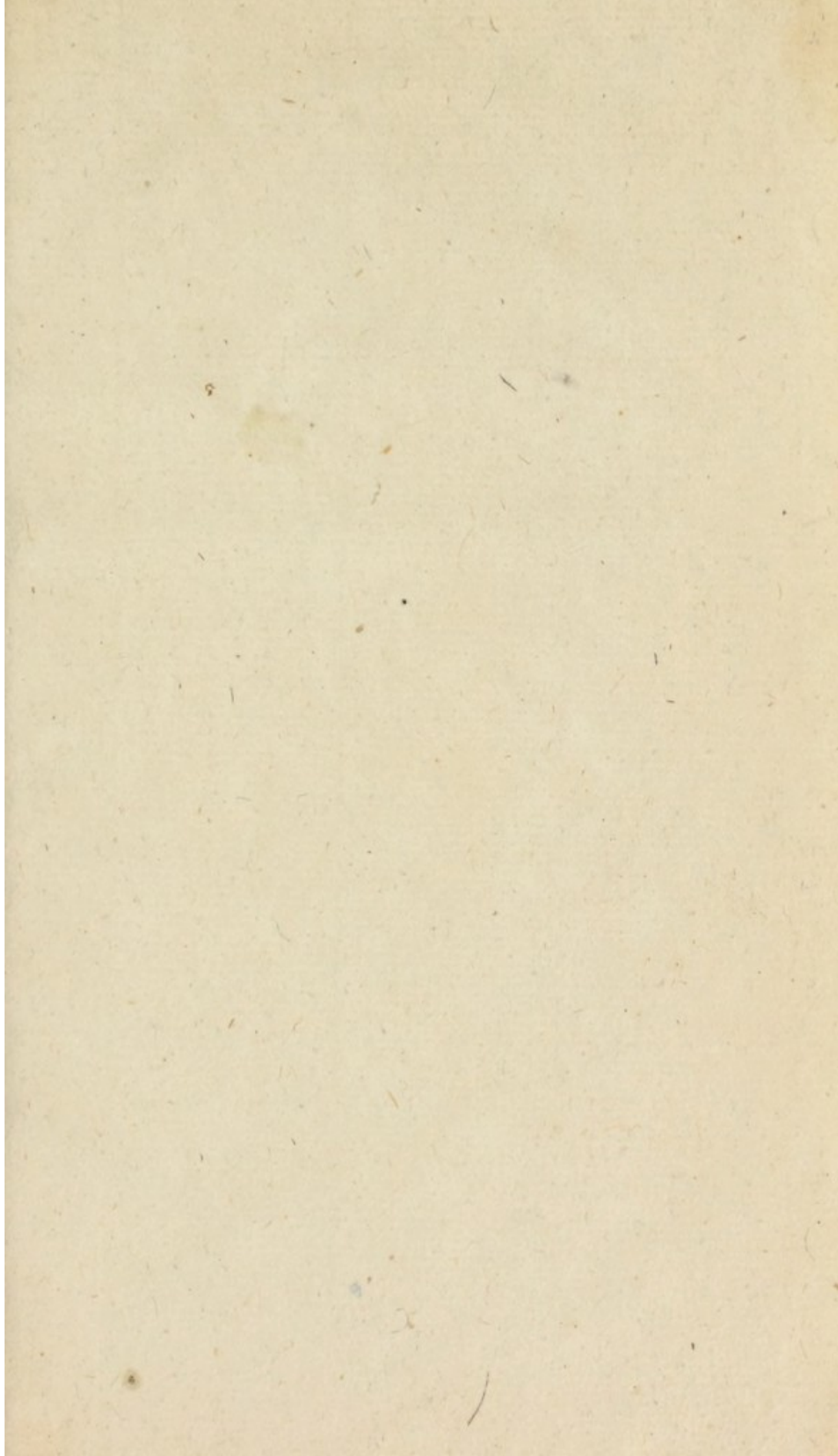
Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

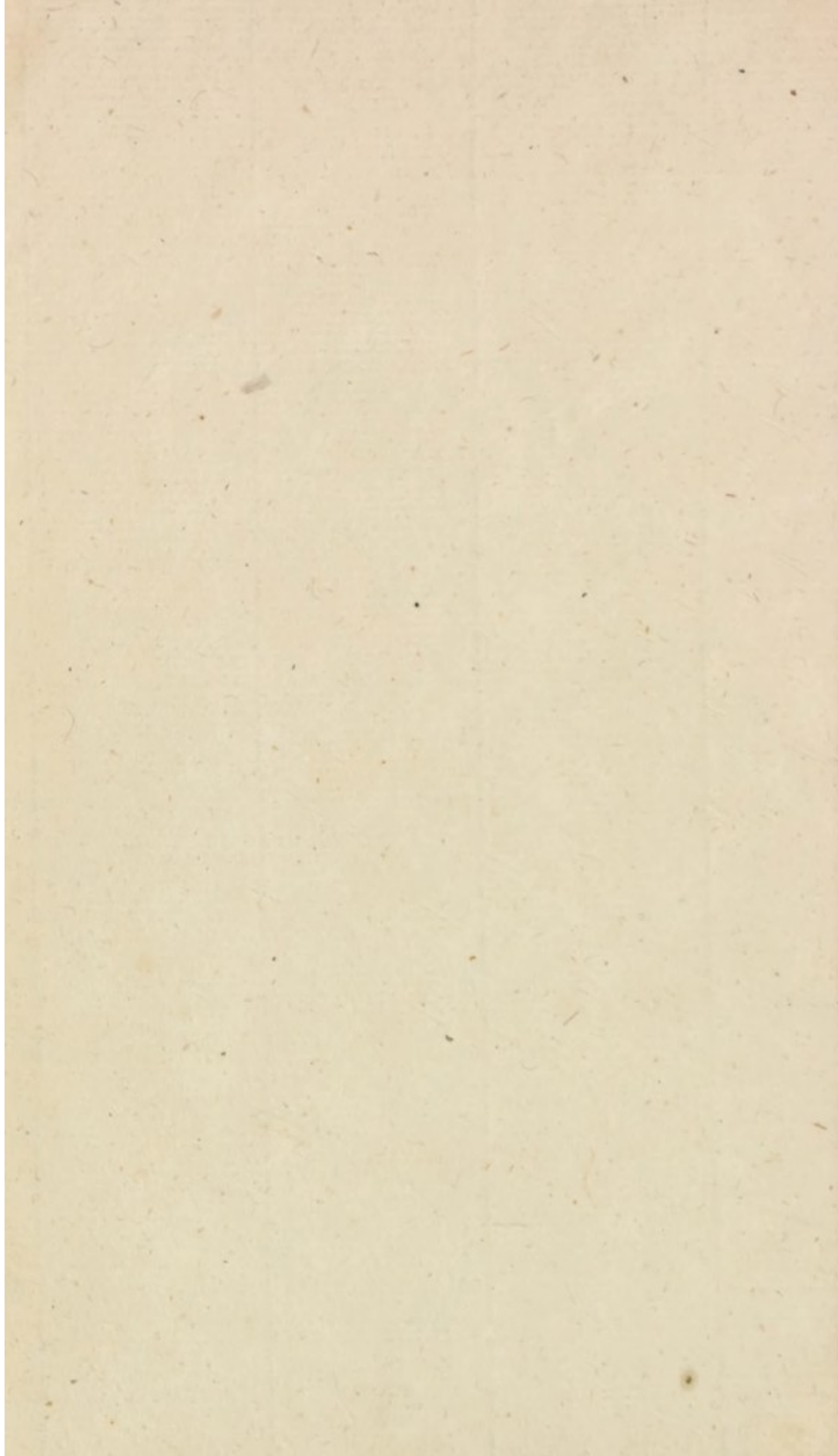

W. 6. 127³

29412/B

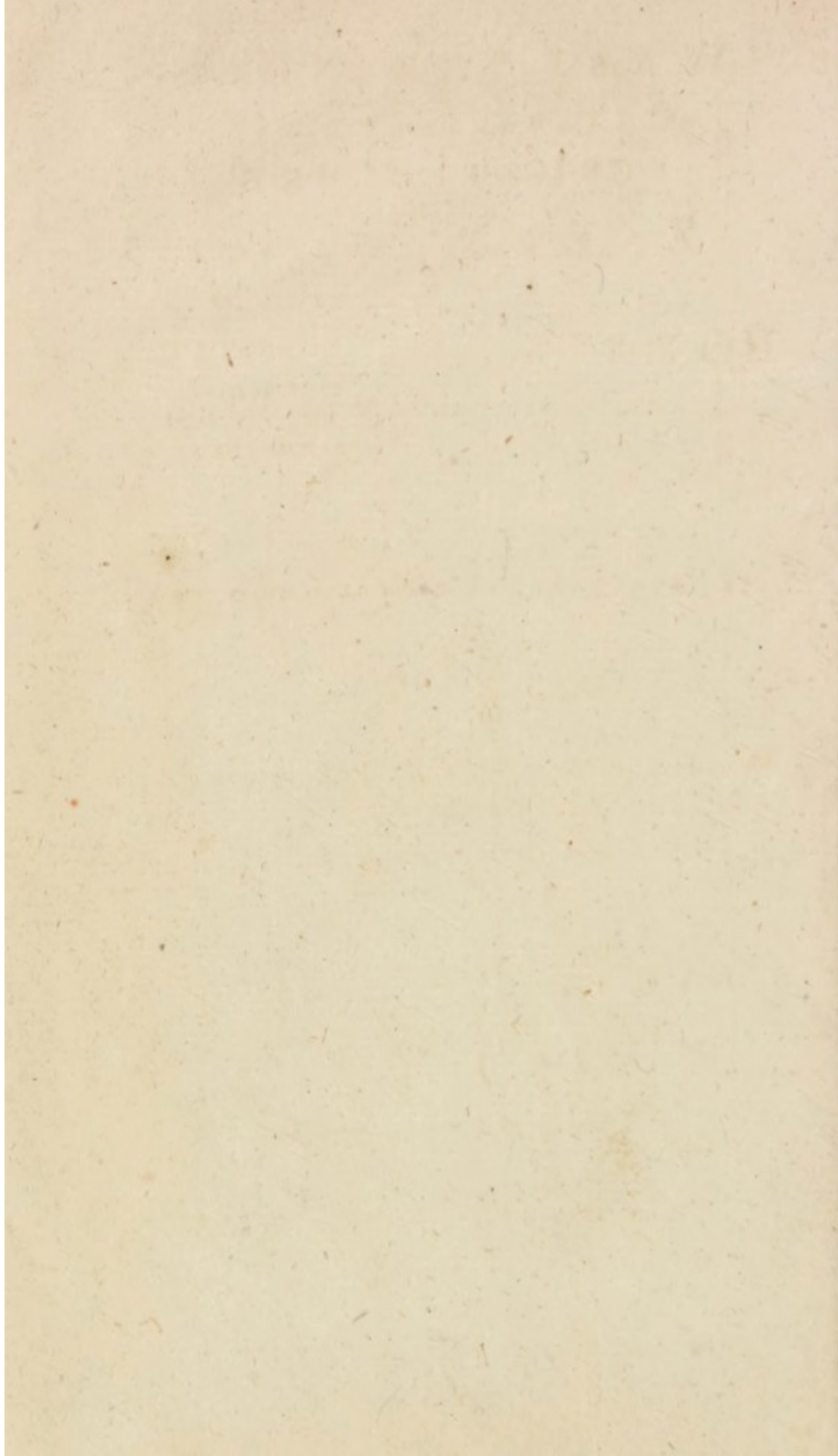

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

<https://archive.org/details/b29305536>

W A A R N E M I N G E N
A A N G A A N D E D E
B E S M E T T E L I J K E
Z E N U W -
E N
HOSPITAAL-KOORTS,

HARE BEHANDELING, EN MIDDELEN OM
HAREN OORSPRONG EN VERSPREIDING
UIT

DE HOSPITALLEN

TE VOORKOMEN, EN ZICH ZELVEN VOOR
BESMETTING TE BEHOEDEN.

D O O R

Dr. E. H O R N,

*Koninklijk Pruisfisch Hofraad en Hoogleeraar,
te Berlijn, enz.*

Naar de tweede, verbeterde uitgave, uit het
Hoogduitsch vertaald

D O O R

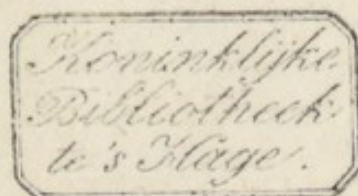
N. C. M E P P E N,

Apothecar en Chirurgijn te Diemen.

Te A M S T E R D A M, Bij

R. J. B E R N T R O P.

1814.

Felix medicus, qui, quid à quovis remedio, in quovis naturae statu et ad res circumstantes habito, vel sperandum sit utilitatis vel noxae metuendum, probe perspexerit.

WERLHOF.

V O O R B E R I G T.

Wanneer wij op de gevolgen van den, met zoo vele verbittering gevoerden, en tot heil van het menschdom nu geindigden, krijg; een aandachtig oog vestigen, alsdan staan wij verbaasd en zien angstvallig om naar hulpmiddelen, om de geslagene wonden te helen. Beschouwen wij de rampen en ellenden, de onvermijdelijke gezellinnen van den krijg, waarmede de oorlogsbenden moeten worstelen, en letten wij meer bijzonder op den beklagenswaardigsten toestand, waarin de mees-

te gekwetsten, dikwerf van alles beroofd, en bijna zieltogende, de Hospitalen opvullen, dan voorwaar bloedt ons hart bij het gezigt van zoo vele dappere helden, die voor ware vrijheid en Vaderland strijden, met roemvolle wonden bedekt, van ons, zo mogelijk, genezing verwachten.

Het zal, vertrouwen wij, niet noodig zijn, te beweren: dat bij eenen zamenloop van zulke ongunstige omstandigheden, als in den jongst geëindigden krijg hebben plaats gehad, bij een zoo volslagen gebrek aan de voornaamste noodwendigheden, en onder begunstiging van zoo vele nadelige invloeden, nieuwe bronnen zouden geopend geworden zijn, tot het ontstaan en de verspreiding van kwadaardige en besmettelijke ziekten? De berigten, daaromtrent bekend geworden, hebben dit helaas! maar al te zeer bevestigd. Het kan derhalve niet dan zeer welkom, en voor den praktischen Geneesheer, wien toch de bijzondere geneeskundige zorg is toevertrouwd, bijzonder aangenaam zijn, wanneer door onvermoeide nasporingen van deskundigen, en in de geneeskundige wereld beroemde mannen, al dat gene wat tot zoodanige besmettelijke ziekten betrekking heeft, in eene aan een geschakelde orde, en op eene eenvoudige wijze word ontvouwd.

Elke bijdrage tot eene meer juiste kennis van besmettelijke ziekten, de opsporing van derzelver oorzaken, derzelver voorbehoeding en herstelling, is aanwinst voor de praktische Geneeskunde, en de waarnemingen van vroegere, zoowel als latere, hebben deze waarheid gestaafd. Doordrongen van het gewigt der zake, hebben onderscheidene beroemde Geneeskundigen,

voor.

vooral met betrekking tot de plaatsgehad hebbende besmettelijke ziekten in Duitschland, zich verledigd, om hunne waarnemingen over dit onderwerp, meer algemeen te maken, en onder vele anderen munt hier, bijzonder de schrandere E. HORN, Arts te Berlijn uit. Deze in Duitschland zoo wel als elders, met roem bekende Geneesheer, gedurende eene reeks van jaren de meest uitgezochteste Geneeswijzen dezer ziekten, aan het ziekbed getoest hebbende, geloven wij ook bijzonder daartoe geroepen te zijn, om door de gemeenmaking van zijne, aan het ziekbed gemaakte, waarnemingen, desaangaande meerder licht te kunnen verspreiden.

De schrijver, als bestuurder van het Charité-ziekenhuis te Berlijn zoowel, als van andere Hospitalen, was bij uitsluiting in de schoonste gelegenheid om waarnemingen te doen, en zag door den overgrooten toevloed van franfche Vluchtelingen, die bij hunnen beklagenswaardigen terugtocht uit Rusland in tallooze menigte aldaar aankwamen, voor zijnen naarvorschenden geest een ruim veld geopend. De voorbeeldelooze op-eenstapeling van zieken, van onderscheiden aard; gebrek aan plaats, om een zoo groot aantal van gewonde, door den drang der omstandigheden, herwaards gevoerde lijders, behoorlijk te ontvangen, en meer andere omstandigheden, konden niet nalaten of moesten de ziekten een kwaadaardig, ja zelfs een besmettend karakter doen aannemen, en langs dien weg, nieuwe bronnen openen, waardoor derzelver verspreiding ongemeen werd begunstigd. Dit was dan ook het gevolg dat zich, binnen korten tijd, in de Hospitalen eene besmettelijke Zenuwkoorts ontwikkelde, welke zich over

het grootste gedeelte van het noordelijke Duitschland verspreide, en verschrikkelijke verwoestingen aanrigte. Dit een en ander waren drangredenen genoeg, om den schrijver ter gemeenmaking van zijne waarnemingen, betrekkelijk deze ziekte aantesporen. Hij voldeed ook hieraan, en gaf in het jaar 1813 zijne waarnemingen ter drukpers, onder het opschrift. Erfahrungen über die Heilung des ansteckenden Nerven und Lazareth Fiebers, und über die Mittel, seine Entstehung und Verbreitung von den Lazerethen aus zu verhüten, und sich vor Ansteckung zu sichern.

Dit werkje is schier overal bijzonder gezocht geweest, en in onderscheidene Recenserende geschriften, met lof overladen, had dan ook ten gevolge dat hetzelfde spoedig moest herdrukt worden, zoo dat eene tweede, veel verbeterde en vermeerderde uitgave in dit jaar het licht zag.

Ook de beroemde HUFELAND heeft dit werkje eene bijzondere aanbeveling waardig geoordeeld; daar hij in eene, onlangs door hem uitgegevene verhandeling, zich op hetzelfde beroept, en zijne lezers daarnaar verwijst. ()*

Men

() Deze Verhandeling is onlangs door den Heer F. VAN DER BREGGEN, CORNZ. Med: Dr: vertaald, en bij den Boekhandelaar L. VAN ES uitgegeven, ten tijtel voerende, Onderzoek aangaande Zenuwkoortsen, en Tijphus, als mede omtrent de oorlogspest, vooral met betrekking tot het Aderlaten in dezelve, door C. W. HUFELAND, met eenige aantekeningen; ziet Blad. 51, aantekening 22.*

Men zal, deze uitgave met de voorgaande vergelijkende weldra opmerken, dat de schrijver door vele tusfchen gevlochte aanmerkingen, betrekkelijk het gebruik maken der Aderlatingen in deze ziekte, de behandeling van het koudvuur, en meer andere, de innerlijke waarde daarvan aanmerkelijk verhoogd heeft. De baden, zoowel laauwe als koude, de stortbaden, de begietingen met koud water, en de druiptbaden, door den schrijver zoo dringend aanbevolen, verdienen in der daad de meer bijzondere oplettendheid van alle Geneeskundigen. De uitwerkingen daarvan zijn zoo in het oogloopende, voornamelijk wanneer de hersenen door de hevigheid der ziekte worden aangestast, dat men als het ware gedrongen word, om van dezelve een meer algemeen gebruik te maken.

Het is waar; in ons land, alwaar helaas! nog te veel vooroordelen, (bij het minder verlicht gedeelte) in het geneeskundig vak heerscht, is het gebruik der baden en begietingen, wel niet zoo algemeen in zwang, en ontmoet men vooral in de Burgerpraktijk, bij den besten wil, dikwerf de grootste tegenkanting; dit nogthans moet ons niet terug houden, om, waar zulks doenlijk zij, de uitmuntende werkingen daarvan door nadere proeven te bevestigen.

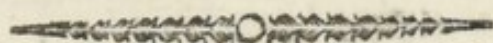
Als bijvoegfel tot dit werkje, vind men een algemeen overzicht der meest vermogende middelen, ter verhoeding van besmettelijke Zenuw- of Hospitaalkoortsen, en hierin zal de oplettende lezer al ras bespeuren, dat de beroemde schrijver dezelve naauwkeurigheid heeft in het oog gehouden, welke hem zoo bijzonder kenschetsen. Aangezocht om dit werkje in een

nederduitsch gewaad, in het licht te geven, was ik daartoe aanvankelijk huiverig, te meer daar ik nimmer zoodanig iets beproefd had; intusfchen heb ik de vertaling ondernomen, en late het aan het regtmatic oordeel van bevoegde kunstregters ter beslissing over, in hoeverre ik het voorgestelde doel heb getroffen; voor de ingeslovene, en zoo veel mogelijk verbeterde druk en taalfouten, togevendheid wenschende.

DE VERTALER.

I N H O U D.

D e besmettelijke Zenuwkoorts in de eerste maanden van het jaar 1813.	Bladz.	1.
Voorafgaande teekenen der Zenuwkoorts.	—	2.
Eerste kenteekenen der plaatsgehad hebbende besmetting.	—	2.
During van het tijdperk der rijpwording der smetstofte.	—	3.
Toevallen der besmettelijke Zenuwkoorts.	—	4.
Oorzaken der ziekte.	—	6.
Geneeswijze.	—	11.
Nadere ontvouwing der Behandeling.	—	13.
Maatregelen om de verspreiding der ziekte door Besmetting te verhoeden.	—	25.
De besmettelijke Zenuwkoorts, gedurende den Zomer, Herfst en Winter van het jaar 1813.	—	33.
Verscheidenheid der ziekte.	—	35.
Bijzondere eigendommelijkheden van vorm der besmettelijke Zenuwkoorts.	—	40.
Vermenging der Zenuwkoorts met Longontsteking.	—	45.
Met ontsteking van de Milt.	—	46.
Met ontsteking van de Maag en der Darmen	—	47.
* 5		Met

Met koudvuur aan de Ledematen.	Bladz. 48.
Zenuwkoorts met Geelzucht.	— 51.
Zenuwkoorts met worging en braking.	— 54.
Zenuwkoorts met Buikloopen.	— 57.
Voorzegging der voornaamste toevallen en verschijnselen der ziekte.	— 58.
Rotkoorts, als soort der Zenuwkoorts.	— 63.
Wederinstortingen, derzelver oorzaken, ver- hoeding en behandeling.	— 67.
Scheiding der ziekte.	— 70.
Stofverplaatsingen.	— 72.
Gevolgtrekking der Lijkopeningen.	— 73.
In de holte van het hoofd.	— 74.
In de borstholte.	— 76.
In de buikholte.	— 77.
De Geneeswijze gedurende den zomer, herfst en winter, van het jaar 1813.	— 85.
De Geneesmiddelen, de Baden, de lauwe Ba- den, de koude Baden, de Begietingen, de Stortbaden, het Druipbad.	— 87.
De Reinigings baden.	— 88.
De koude begietingen en stortbadan in dro- ge kuipen.	— 97.
De Aderlatingen en Bloedzuigers.	— 99.
Dadelijk brandmiddel (<i>cauterium actuale</i>).	— 107.
Behandeling van het koudvuur, der Lede- maten.	— 113.
Zorg voor eenen behoorlijken leefregel.	— 116.
De schadelijkheid van den wijn.	— 120.
Behandeling in het tijdperk der weder her- stelling.	— 128.
De Naziekte der besmettelijke Zenuwkoort- sen en derzelver behandeling.	— 124.

Over-

Overzicht der meest vermogende hulpmidde- len, om den oorsprong der besmettelijke Zenuw- en Hospitaal-koortsen, derzelver verspreiding en besmetting te voorkomen. Bladz.	129.
De aanleidende oorzaken tot het ontstaan der besmettelijke Zenuwkoorts.	— 129.
Verhoeding derzelve.	— 129.
Het onderhouden van eenen zuiveren damp- kring in de ziekenkamers.	— 130.
Verdere Reinigings middelen.	— 131.
Zandstrooien, Berokingen.	— 132.
De verwijdering der ontlastingen, en het be- hoorlijk schoonhouden der nachtschoenen. —	133.
De Reiniging van het linnen en Beddegoed, en der Kribben.	— 133.
Bijzondere vertrekken om aankomende lij- ders te ontvangen en te reinigen.	— 134.
De reiniging der klederen, monteringsstukken, het verbranden derzelven, het uitwaschen met ijskoud water; met loog, het bero- ken enz.	— 136.
De uitgebrande plantenkool, als luchtzuive- rend middel aanbevolen.	— 139.
Het verbranden van het Bedstroo.	— 139.
Het vertoeven in de Hospitalen, gedurende eenigen tijd na de herstelling, is volstrekt noodzakelijk.	— 140.
Het beste middel om de besmetting te voor- komen.	— 141.
Verscheidenheid des aanlegs tot de besmetting. —	141.
Onvolkomene besmettingen.	— 142.
Onvoldoende voorbehoedings middelen.	— 142.
Ongenoegzaamheid der kunstmatige verzwe- ringen en Etterdragten.	— 143.

Noodzakelijkheid van bijzondere Hospitalen voor Zenuwkoortfge lijders.	Bladz. 144.
De inrigting en het Bestuur der quarantaine Geltichten.	— 145.
De behandeling der gezonde en zieke krijgs- gevangenen.	— 147.
Het vervoeren der krijgsgevangenen te wa- ter en te land.	— 150.
Maatregelen van voorzigtigheid, om de besmetting te voorkomen, voor Geneeshe- ren, Heelmeesters, Predikanten, Oppas- fers &c. &c.	— 151.
Het onderhouden van eenen zuiveren damp- kring rondom den zieken.	— 151.
De Berokingen.	— 152.
Het dragen van eenen mantel van geglanst linnen.	— 153.
Het nuttigen van specerijachtig- geestrijke middelen, voor het af te leggen bezoek bij den lijder.	— 154.
Het wasfchen, het baden, het genot der fris- sche lucht, het tabak roken als voorbe- hoedmiddelen aangeprezen.	— 155.
Maatregelen van voorzigtigheid bij de ont- leedkundige befchouwing der lijken van <i>typhus</i> -lijderen.	— 155.
Doelmatigheid, om in den gewoonen leef- regel geene verandering te maken.	— 156.
Het nadeelige, om zijne eigene herftelling te beproeven.	— 156.

W A A R N E M I N G E N
A A N G A A N D E D E
N A T U U R E N G E N E Z I N G
D E R
B E S M E T T E L I J K E
Z E N U W - K O O R T S E N ,

WELKE GEDURENDE HET JAAR 1813
HEBBEN GEHEERSCHT.

De meeste zieken, welke in de maanden Februarij, Maart, April, en vervolgens in het alhier gevestigd Charité-Ziekenhuis werden gebragt, waren door zenuwkoortsen aangetast. De wezenlijke verschijnselen, welke een heerschend en eigendommelijk lijden der hersenen voorspellen, ontbraken niet. Derzelver opklimming en daling kenmerkten altoos den graad van het gevaar, en zoo lang deze toevallen aanhielden, was men niet verzekerd dat door het klimmen van dezelve het leven niet in grooter gevaar zoude komen.

Jonge menschen, in den bloei hunner jaren, van 20 tot 40, werden het meest door deze ziekte aangetast; ook kinderen boven de 6 en 7 jaren bleven niet geheel bevrijd; even als sommige hoog bejaarde lieden, welke echter zeldzaam daardoor aangedaan werden. Zuigelingen en kinderen, beneden de 2 en 3 jaren, bleven vrij.

Bij vele lijders ontwaarde men voorloopige teekenen, namelijk, eene loomheid door alle de leeden, eene bijzondere matheid door het geheele ligchaam, eene eigene traagheid en onlust tot gewoone bezigheden, slaperigheid en gebrek aan eetlust, bij sommigen eene geringe doffe hoofdpijn, welke nu en dan verdween, maar ook terug keerde. Nu eens hadden de lijders een gevoel van koude en ligte huiveringen, een bleek gelaat; matten blik en koude handen; dit werd dan doorgaans spoedig achtervolgd door eene aanmerkelijke hitte, welke aanhield en het begin was van de reeds voleindigde koorts. Bij sommigen duurde dit tijdperk der voorafgaande teekenen 5, 6, tot 8 dagen, eer de ziekte volkomen gevormd werd, bij anderen van 24—36 uren. Sterkere en minder gevoelige gestellen bespeurden nauwelijks deze ligte beginfelen der ziekte, en verklaarden: de koorts zij dadelijk met koude begonnen, na dat zij zich te voren volkomen wel bevonden, en dat groote matheid met duizelingen, bedwelming, zwaarte van het hoofd en aanmerkelijke dorst zich plotfelings daarbij bijgevoegd hadden (*).

Bij

(*) Ik heb opgemerkt, dat bij velen dier lijders, welke besmet waren, voor dat de ligte huiveringen, waarmede de koorts een begin maakt, zich hadden geopenbaard; gedurende 6, 8, 9 dagen alleen de volgende verschijnselen ontdekt wierden:

- 1.) *Verdrietelijke gemoedsgesteldheid*, mismoedigheid, kwade luim, hoewel geene bijzondere aanleidende oorzaak aanwezig scheen.
- 2.) *Voortduurende slapeloosheid*; onrustig slapen, flimmering zonder verkwikking en
- 5.) *Verlooren eetlust*; zonder eenige *gastrische* verschijnselen, zonder overlading of andere gewoone aanleidingen.

Deze

Bij vele lijders kenmerkte zich het tijdperk der voorafgaande teekenen met zinkingachtige en rheumatische toevallen. Sommigen gevoelden pijn in de ledematen, en leidden de oorzaak der ziekte van eene ligte verkoudheid af, anderen klaagden over hoest en stekende pijnen in de zijde. Doorgaans echter werden maar weinige dagen vereischt om den Geneesheer van het gewigt der ziekte te overtuigen, alsmede om hem op hare wending oplettend te maken. Wanneer de koorts den hoogsten trap bereikt had, dan klaagden de lijders doorgaans over een gevoel van zwaarte in het hoofd, bedwelming, duizeligheid, hoofdpijn, ruischingen in de ooren, brandend gevoel in de oogen en hardhoorendheid. Bij de meesten openbaarde zich eene sterke geneigdheid tot ijlhoofdigheid, wier vormen en graden zeer verschillende waren. Bij sommigen bespeurde men eene stille ijling, en bij andere klom dezelve tot eene volkomene razernij, zoo dat men genoodzaakt was de handen zoo wel als de borst met stroppen te binden, om daar door de zieken in rust te houden en alle buitensporigheden af te weeren. Dit ijlen duurde bij sommigen van 8 tot 10, zelfs tot 21 dagen, zonder ophouden, en zoo lang dit voortduurde, was de lijder nog niet buiten gevaar. In het begin der ziekte, wanneer het ijlen zich nog niet volkomen openbaarde, lagen de zieken stil voor zich heen, als waren zij zeer bedwelmd, klaagden over niets, ook begeerden zij niets, niet eens den gewoonen drank, hoe zeer de huid brandend

Deze toevallen ontstaan zeer dikwijls na de plaats gehad hebbende besmetting; maar 8, 9 dagen later eerst openbaren zich de eerste kennelijke koortstoevallen. Zoo lang duurt het *tijdperk der zoogenoemde rijpwording der smetstofte*.

dend heet, en de tong en de lippen droog en gebarsten waren. Sommige steenden en zuchten overluid, wierpen zich onrustig ginds en herwaards, zonder nochtans de onaangename belediging van hun algemeen gevoel nader te kunnen openbaren. Het aangezicht was bij de meesten rood en opgezet, de oogen onbewegelijk, als verglaasd en ontfloken, bij velen hadden de lippen en de tong hunne gewone roodheid, maar waren dikwerf zuiver en vochtig, hoe zeer de ziekte nog zeer bedenkelijk was. Bij anderen was de oppervlakte dezer organen droog, donker bruin, bijkans zwart en met korsten bezet, de tong bevend, puntig en uitgestoken wordende, in eene sluiptrekkende beweging. Bij velen was de tong met eene witte geelachtige huid bedekt, de smaak walgelijk, rotachtig, groote geneigdheid tot braken, vrijwillige brakingen en eene krampachtige wurging, welke de lijders zeer afmatte. Bij sommigen hadden, gedurende het laatste doodelijke tijdperk der ziekte, eene verlamming van de werktuigen der doorzwelging en van de spraak plaats, waar door deze moeilijk, flotterend en onverstaanbaar werd, hier bij ging eene aanhoudende mitzweting van een taai slijm, moeilijke doorzwelging en een onvermogen om de uitgezwete stoffe uit te werpen, gepaard. Deze verschijnselen nochtans waren niet *wezenlijk*, echter bespeurde ik dezelve dan het meeste, wanneer de ziekte met *soporeuse* toevallen vermengd, haar einde bereikte. Bij de meesten ontwaarde men peeshuppelingen, pluizen aan de dekens, eene bijzondere wegzinking der spierkrachten en eene buitengewone onverschilligheid en bedwelming; — bij velen eene beving en trillende houding van het gehele ligchaam, rode vlekken over het grootste gedeelte van het ligchaam verspreid, meestal van eene violetkleur, welke

bij

bij velen niet zeer nauwkeurig binnen enge grenzen beperkt waren, maar langzamerhand in het koloriet der overige huid zich verloren en voor den drukkenden vinger niet weken, een verschijnsel het welk bij de heete koortsen in de maanden Maart en April voorkomende, meermalen en standvastiger ontdekt werd.

Velen kregen eene *Neusbloeding*, doorgaans met dat gewenscht gevolg, dat het gevoel van bedwelming, de sterke ijling, de glasachtige blik, enz. merkelyk verminderden. Sommige ondergingen deze bloedontlasting twee tot drie maalen, en doorgaans met aanmerkelijke verligting in het hoofd, vermindering der zwaarte en bedwelming, en van de algemeene hitte.

In sommige omstandigheden werden volkomene ontstekingen der longen en van het borstvlies geboren; welke de toediening van ontstekingswerende middelen noodzakelyk maakte.

In het begin der Epidemie, bespeurde men zeldzaam de *gastrische vermenging*; meermalen echter in de volgende maanden, waarin men de verschijnselen van veelvuldig braken, vuile tong, walging, bittere smaak, veelvuldige ontlastingen van eene grasgroene, schuimige en stinkende slosse, volkomene geelzucht en een donker brui-ne, bijna zwarte urin waarnam, en niet zelden als ken-teekenen van eenen hoogstgevaarlijken toestand zich voordeden.

Onderscheidene nasporingen op lijken van menschen welke onder deze toevallen van braking, wurging, aanvallen van hik, buikpijnen en groenachtige ontlastingen, stierven, in het werk gesteld, overtuigden ons, dat bij de reeds genoemde toevallen, ontsteking van de milt, maag en darmbuis, vergezeld gingen.

Ik heb geene moeite gespaard, om eenige ophelde-

ringen betrekkelijk de oorzaak der ziekte te bekomen, en verbeelde mij ontdekt te hebben, dat de spoedige verwisseling van de weersgesteldheid, welke na eene aanhoudende koude zoo kennelijk zacht werd en bleef, welligt de aanleidende oorzaak mag geweest zijn der veelvuldigheid van deze ziekte, en dat de meeste koortsen zich sedert dat tijdstip openbaarden, toen de luchtgesteldheid bij voortduring warmer werd. Bepaalde invloeden van de gesteldheid van den dampkring welke op de bewoners van geheele landstrecken uitwerking hebben, veroorzaken in den regel *epidemische ziekten*. Van welken scheikundigen aard deze gesteldheden van den dampkring mogen zijn, is noch onbesslist; dat het echter daarbij alleen op de verwisseling der warmte met de koude aankomt, is niet waarschijnlijk, hoewel ook dit oogenblik wel degelijk in aanmerking komt. Het verdient oplettendheid, dat verre de meeste lijders, welke wij in de eerste maanden van het jaar 1813. behandelden, in den bloei van hun leven, wel gevoed en te voren gezond waren geweest. Sommige lijders geloofden zich aan koude te hebben blootgesteld; wederom andere hadden lange tochten gedaan, en daarbij groote vermoeijensissen doorstaan, onder wier getal vele behoorden, welke met honger en koude worstelende, Rusland waren ontweken. De eersten dezer vlugtelingen werden meer aangetast door longontstekingen met derzelver gevolgen; daar de laatsten, welke in de maanden Februarij en Maart hier waren gekomen, meermalen Zenuwkoortsen kregen. Bij nader onderzoek ontdekte ik, dat vele lijders, welke thans aan Zenuwkoortsen ziek lagen, tevens met de gevolgen van verzuimde ontstekingen, moesten worstelen. Bij sommigen waren deze opvolgende ziekten zoo diep ingeworteld, dat de herstelling niet meer mogelijk was, en men ontdekte na hunnen dood

dood groote verwoestingen in de inwendige deelen; en voornamelijk in de Longen. Een wezenlijk lijden der *hersenen* en van het geheele *Zenuwgestel*, verborg somwijlen de ziekten der longen; de lijders hadden gene inwendige kennis, waren bedwelmd, ijlden, de spraak was verward, of klaagden nauwelijks en het minst over zoodanige ongesteldheden, door welke men anders de plaatselijke gevolgen eener miskende longontlieking zoo kennelijk ontdekte.

Bij deze menigvuldige gewigtige Zenuwziektens, welke men sedert eene reeks van jaren in deze betrekking niet had ontmoet, moest natuurlijk de vraag ontstaan: of deze ziekte ook van eenen besmettenden aard zij? Uit een naauwkeurig onderzoek is het ontwijfelbaar zeker gebleken, dat wij eene *tweevoudige soort van Zenuwkoorts* hadden te behandelen; van welke de eene epidemisch en *niet besmettelijk*, de andere integendeel volstrekt *besmettelijk* was. De ontwikkeling der eerste, voornamelijk in de maand Februarij, op eene veelvuldige wijze, was gelegen in de uitwerkingen der algemeene gelleldheden van den dampkring, welke de vorming van Zenuwkoortsen begunstigde; zoo als 8 tot 10 weeken te voren door haar de algemeenheid der ontstekingskoorts (*Sijnocha*) bepaald werd. Het gebeurde dat vele, te voren gezonde, menschen, meestal van een sterk gesiel, gelijktijdig door deze ziekte plotseling werden aangetast, van welke de meesten geene onmiddellijke gemeenschap met elkanderen gehad hadden, van elkander verwijderd leefden, en uit zeer verschillende gewesten hier bij den anderen kwamen. Ondanks de naauwkeurigste nasporingen, konde men niet ontdekken dat deze lijders, na een langer gemeenzaam verkeer met andere Zenuwkoortslige zieken, eveneens waren ziek geworden; ook bespeurde men niet dat andere

lijders of oppasfers is het Ziekenhuis, welke met hunne eenen gemeenzamen omgang hadden, door dezelfde ziekte werden aangetast.

Aan de andere zijde ontdekte men ook later, voornamelijk sedert de maanden April en Meij, het aanwezen eener *befmettelijke Zenuwkoorts*; en dat zeer vele der op nieuw ingekomen lijders door *befmetting* waren aangetast en door de mededeeling eener *smetstof* (*contagium*) hunne ziekte *alhier* verder verspreiden. Deze befmettelijke koortsen schenen herwaards gebragt te zijn, eerst door Fransche, en later door Russische lijders, bij welke de Zenuwkoorts (*typhus*) door verzuimde reiniging en oppasfing, en door het bijeen zijn van velen in eene te kleine plaats, 't welk door gebrek en spoed in de Militaire Ziekenhuizen zoo dikwerf plaats heeft, eenen zoo hoogen graad van *intensiteit*, en daar door eenen befmettelijken aard verkregen hadden. Spoedig werden wij door onze *typhus-lijders*, gedeeltelijk door hunne geleiders, gedeeltelijk door hun zelven bij eene plaatshebbende herftelling, onderrigt: dat de ziekte hoogstwaarfchijnlijk van de mededeeling eener smetstof, hare geboorte ontleende. Vele verzekerden flellig:

1.) Dat zij sedert dien tijd plotfeling ziek werden, sedert zij met de zieke Franschen, welke in die huizen, door hun zelven bewoond wordende, waren ingelegd, in naauwe kleine vertrekken bij elkander gewoond, of met derzelver reiniging en oppasfing zich onledig hadden gehouden. Dit gebeurde dikwerf in zulke kleine woningen, welke de huurders voorbedachtelijk tot dat einde bestemden, om de befteed wordende zieken der aanzienlijken uit de ftad, voor eene geringe winst, bij zich onder dak te nemen.

2.) Anderen beweerden daardoor van de koorts te zijn

zijn overvallen, dat zij in kleine steden en dorpen in de nabuurschap van Berlijn, voornamelijk op de wegen van Polen en Pruisen herwaarts, in kleine herbergen, op zulke bedden of stroolegers hadden geslapen, welke kort te voren aan zieke Franschen, en later aan Ruslen, tot slaapplaatsen hadden gediend. Naar de stelligste verzekering der meesten, gevoelden zij zich te voren gezond, en werden plotselings door de ziekte aangetast; bij gevolg is het zeer waarschijnlijk, dat zij op deze legersteden, meestal stroobedden, door eene smetstofte zijn aangedaan, welke door diegenen, die kort te voren daarop geslapen hadden, aan dezelve was medegedeeld.

3.) Een aanmerkelijk getal *typhus lijders*, zoo wel mannelijke als vrouwelijke, kregen, gedurende dien tijd, eenen aanval dezer koorts, waarin zij, om eenig voordeel, in het alhier gevestigd groot Militair-ziekenhuis der Franschen, als zieken-oppassers en waschvrouwen gediend hadden. Naardien dit ziekenhuis met de gevaarlijkste lijders bovenmatig opgepropt was, zoo dat men op eens meer zieken had, als het huis, zonder hinder, konde bevatten, was het naauwelijks mogelijk om het ontstaan der *Hospitaal-besmetting* (*Hospitaal Mephitis*) te verhoeden, en bij wier voortdurende ontwikkeling eener *Zenuwkoorts-besmetting* (*Typhus-contagium*), als voortbrengfel daarvan, onvermijdelijk werd. Van daar, dat eene menigte bedienden, zieken-oppassers, als ook Heelmeesters, en Apothekers, die aldaar hunnen post waarnamen, na dat de besmetting had plaats gehad, doorgaans naar hunne aanhoorigen werden vervoerd, door dezen bediend en opgepast zijnde, ook deze de smetstofte mededeelden, en op die wijze die ziekte onder de verdere huisgenooten, en zelfs in de naburige huizen

verspreidden. Wij namen, binnen eenen korten tijd, meer dan 50 tot 60 lijders, aan welke de *typhus-besmetting* (*Typhus-contagium*) uit het Fransche Hospitaal was medegedeeld, in ons ziekenhuis op. Die genen, welke door de vorige Hospitaal-koorts besmet waren, rekende men in den zorgelijksten staat van allen te zijn, en sommigen kwamen in eenen zoodanigen staat, dat hun einde zeer nabij was. De meesten van hun leden aan *Vlekkoortjen*; bij de meesten ontdekte men verschijnselen der sterkste bedwelming, vergezeld met ijling, afwisselende met luide razernij, beving der leden, buitengewone krachteloosheid en matheid, braking en sloelgang, met ontlasting van eene groote hoeveelheid grasgroene slijf, waardoor het geheele ligchaam, het bindvlies van het oog, de vaten van den regenboog (*iris*), geel gekleurd wierden, bij sommigen citroenkleurig was, met een geelachtig wit beslag op de tong en de lippen, de lijder stil en bedwelmd lag, en doorgaans, na eenen korten tijd, den geest gaf.

4.) Nadat deze gevaarlijkste *typhus-lijders*, gedurende eenigen tijd in het ziekenhuis waren behandeld, werden verscheidene, welke met hun in nadere aanraking kwamen, door dezelfde ziekte aangetast, b. v. Heelmeester, zieken-oppasser en lijders, aan slepende ziekten onderhevig, welke met deze zieken (ondanks mijne waarschuwing) te veel omgang hadden gehad, daar, integendeel, andere slepende lijders, andere Heelmeesters, andere zieken-oppassers, die met deze zieken in geene de minste aanraking waren geweest, en in andere gedeelten van het ziekenhuis hunne bezigheden verrigteden, van deze ziekte bevrijd bleven. Ondanks alle mogelijke maatregelen van voorzigtigheid, in het werk gesteld om deze lijders, be-

benevens de herstellenden, (die, zoo als men weet, even gemakkelijk de besmetting voortplanten als de eerste) te *isoleeren* en van elkander af te zonderen, zoo was toch te vreezen, dat nog velen van diegenen, wien pligt gebod, met deze zieken om te gaan, bij de steeds aangroeiende menigte derzelven (welker getal thans in het huis, in het midden van de maand April, 246 is) door de besmetting zouden worden aangetast, en waarbij men, volgens vroegere waarnemingen, met waarschijnlijkheid konde vaststellen: dat zoodanigen, bijzonder Geneesheeren en zieken-oppassers, het langst de besmetting zouden wederstaan, welke reeds vroeger den *typhus* eens hadden doorgestaan. De waarnemingen, tot in de helft van de maand April gedaan, schenen deze onderstelling te bevestigen, doordien tot heden elke week meerdere personen, voornamelijk zieken-oppassers, die met deze lijdens verkeerden, besmet werden.

Het is dus niet meer twijfelachtig, dat de thans zoo veelvuldig heerschende zenuwkoortsen, ten deele *goed-aardig*, niet *besmettend* en een voortbrengsel der gesteldheid van den dampkring zijn; maar dat ook, aan de andere zijde, sommige als *kwaadaardige* en *besmettelijke* moeten worden beschouwd, welke als een onderwerp der geneeskundige staatsregeling, reeds uit dien hoofde de grootste oplettendheid verdienen, naardien alles daarop aankomt, dat men de verdere *verspreiding dier ziekte* zorgvuldig voorkome.

Wat aangaat de *geneeswijze*, van welke ik mij in de behandeling dezer *besmettelijke* koortsen heb be- diend, zoo schijnt het mij toe, dat dezelve zoo wel door hare eenvoudigheid, als ook door de uitnemende

werking, eene gelijke aanprijzing verdient. Bij de behandeling van goedaardige koortsen, welke tot haren afloop een bepaald tijdperk noodig hebben, om hare volkomene scheiding daar te stellen, schijnt het gewaagd, eene geneeswijze aan te prijzen, wier onontbeerlijkheid door de zachtaardigheid der ziekte zelve, met regt in twijfel wordt getrokken. Te meer prijst zich eene geneeswijze aan, wanneer men het oog vestigt op de hoogst kwaadaardige, groote vrees verwekkende en leven bedreigende toevallen, welke zoo ligt een doodelijk niteinde hebben, als de geneesmiddelen in het tijdperk hunner ontwikkeling en rijpwording verzuimd worden, en alsdan te laat toegediend, d kwerf niets meer kunnen afdoen.

Het geheele beloop der besmettelijke koorts, de aard der wezenlijke verschijnselen, de hoedanigheid der toevallen, die eenen overgang in het doodelijk tijdperk bewerkten, maakten die onderstelling waarschijnlijk, dat de hersenen en het ruggemerg zoowel, als het stelsel der groote medelijdende zenuwen voor het naast en onmiddelijk waren aangedaan, en dat het eigendommelijk lijden dezer werktuigen (*organen*), door eene geschondene overeenstemming (*disharmonie*) der krachten van het *irritable* en *reproductive* stelsel op eene, voor de instandhouding van het leven, gevaarlijke wijze, eenen hooger trap bereikt had. Hier hadden geene eenvoudige zwakte-toestand, geene *asthenie* plaats. Hier moest men *de geheele eigendommelijke gevolgen eener dierlijke vergiftiging der hersenen en van het zenuwgestel* bestrijden. Afleiding der warmte, welke in de omhullfels der hersenen en derzelver inwendige deelen zich ruimschoots vrij ontwikkelde, vermindering der bloedophooping in die deelen, verkoeling en zuivering van de geheele oppervlakte

vlakte der huid en onmiddelijke opwekking harer werkdadigheid, schenen het geweld der ziekte het zekerst te snuiken, de meesten *typhus lijders* spoedig te herstellen, velen uit levensgevaar te redden, de ontwikkeling der zenuw-besmetting (*typhus contagium*) te beperken, en dus op eene tweevoudige wijze, zoowel voor den zieken, als voor den gezonden, die met de eersten onmiddelijk moesten omgaan, eenen weldadigen invloed te hebben.

De nadere ontvouwing dezer *behandeling*, welker gevolgen tot dus verre zoo gelukkig zijn geweest, blijkt uit de navolgende daadzaken:

1.) Alle *typhus lijders* bragt men dadelijk bij hunne komst in het ziekenhuis, in een bijzonder vertrek, de reinigingskamer; deed ze geheel ontkleden, - reinigde hun geheele ligchaam in een warm bad, liet ze met zeep afwrijven, het dikke verwarde en onzuivere haar op het voorste gedeelte van het hoofd affnijden, van schoone klederen voorzien, en dus gereinigd in de voor hun gereed gemaakte, hooge, heldere en ruime vertrekken brengen. Velen van deze lijders waren zoo verregaande morsfig, dat hunne uitwaasfeming eenen ondragelijken stank verspreidde. Dadelijk na deze algemeene reiniging in een warm bad, gevoelden zich velen zoo opgewekt en monter, dat zij, te voren geheel uitgeput, bijna geen woord kunnende uitbrengen, nu in staat waren, eenige noodzakelijke vragen te kunnen beantwoorden, ja somwijlen een verslag van hunne ziekte te kunnen geven.

2.) Dit baden in *laauw water*, werd bij alle zenuwkoortlige lijder *dagelijks tweemaal* herhaald, en gedurende de geheele behandeling, tot de scheiding toe, voortgezet. Dit middel verbeterde hun algemeen gevoel, verminderde de hevige hoofdpijn, zwaarte

en bedwelming, de hitte van de huid, en bezorgde niet zelden, gedurende eenige uren, eenen verkwikkenden slaap. Bij de meeste lijders had dit middel eene zoodanige gunstige uitwerking, dat zij zelven het voortdurend gebruik daarvan gretig verlangden.

3) In alle omstandigheden, waar de bezetting en zwaarte in het hoofd aanmerkelijk, de verschijnselen der bedwelming, der ruifchingen in het oor, der ijlhoofdigheid, vergezeld van eene drooge en heete huid, aanhoudend bespeurd werden; waar het oog onbewegelijk, zonder glans, en het bindvlies ontstoken was, werden de lijders in eene drooge badkuip geplaatst, en van de *ijskoude stortbaden*, dagelijks twee en drie keren herhaald, gebruik gemaakt; waarbij elken lijder 5 tot 6 emmers koud water, telkens in 4. tot 5 gedeelten, door eenen oppasser, die zich op eenen tafel in de nabijheid van de badkuip plaatste, over het hoofd en het geheele ligchaam werden uitgestort. Door het schokkend vermogen dezer stortbaden, kwamen de meeste lijders bij, hunne bewustheid keerde terug, en zij beantwoordden de gedaane vragen, daar zij te voren geheel bewusteloos uitgestrekt lagen. Hun blik werd vrijer; zij werden opletend op al hetgeen hun omringde; de tong, te vooren droog en stijf, werd nu vochtig en bewegelijk; de brandende hitte van de huid verminderde; in het kort, de uitwerkingen van dit middel hadden bij de meeste gevaarlijke *typhus lijders* eenen zoo gunstigen invloed, dat men zich gedrongen voelde, dezelve dagelijks te herhalen.

4.) Wanneer de aandoening der hersenen (*gehirn-leiden*) eenen nog hooger trap had bereikt, dat de lijders hevig ijlden, meerdere oppassers dikwerf noodig waren om de zieken te bewaken, — het aangezicht

rood

rood en opgezet, de lippen en tong droog waren, en het geheele zenuwgestel zoodanig was aangetast, dat de lijders aan het geheele ligchaam beefden, gedurig aan de dekens pluisten en men peeshuppelingen ontdekte; dan werden de *koude stortbaden driemaal daags herhaald*, en derzelver vermogen door het gebruik der *koude druipbaden (douches)*, van welke men den straal op den kruin, het achterhoofd, de nek en den rug geleide, nog aanmerkelijk verhoogd. Bij sommigen, welke geene spoedige hulp ondervonden van de gewoone toediening der stortbaden, was deze vermenigvuldiging beslissend. Velen, die door de enkelvoudige stortbaden niet genoegzaam werden aangedaan, begonnen hard te schreeuwen (*), op het oogenblik dat zij de ijskoude druipbaden op hunne hoofden gevoelden, en van dit oogenblik af was de herstelling beflist. De ondervinding leerde, dat de nuttigheid dezer geneeswijze van eene grootere uitgestrektheid werd, hoe vroeger men zich van dezelve bediende, ja dat in vele gevallen de ziekte, als het ware, werd gestuit, wanneer deze den hoogsten trap van gevaar nog niet bereikt, en het tijdperk eener volkomen verlamming van het zenuwgestel zich noch niet geopenbaard had.

5.) Zoodra de buitengewoone hitte der huid vermindert-

(*) Mijne spreekkamer in het *charité*-ziekenhuis, is juist onder die vertrekken gelegen, waarin zich de *typhus* lijders bevinden. Hoe dikwerf heb ik niet in mijn vertrek, boven mijn hoofd dit *schreeuwen*, der, zoo plotseling uit hunne *typhus*-bedwelming, door dit heerlijk middel ontwaakte lijders, gehoord, en hoe menigwerf mij daarover verheugd; want nu vatte ik de strekende hoop op, ter gelukkige herstelling.

derde, de tot hiertoe drooge huid vochtiger, de tot hiertoe buitengewoon heete huid matig warm, de tot hiertoe bedwelnde en ongevoelige lijder gevoeliger, het gevoel der koude lastiger werd, en aan de andere zijde, de zwaarte en bedwelming van het hoofd, de uitdrukking der oogen en van het aangezicht, (een kenteeken van het uiterst gewigt) de voortdurende, hoewel geringe, ijling, het aanhouden der hersenziekte kenfchetste, dan oordeelde men het doelmatigste, den lijder in een *laauw bad te plaatsen, en het hoofd met ijskoud water te begieten.*

6.) Allen *typhus* lijders werd het hoofd, voornamelijk deszelfs voorste gedeelte, met een stuk linnen, vier of zes dik toegevouwen en in *ijskoud water gedoopt*, bedekt, en, zoodra de koude verdwenen was, weder met een ander kouder stuk verwisfeld. Deze *ijskoude stovingen* werden, met weinige tusschenpozingen, alle kwartier uurs, gedurende den geheelen dag en de nacht, vernieuwd. Bij koudere dagen, wanneer men *sneeuw* en *ijs* konde bekomen, bediende men zich daarvan, tusschen doeken gelegd, en bedekte daarmede het hoofd van den lijder. Deze plaatselijke aanwending der koude, deed het gevoel van zwaarte, bedwelming en buitengewoone hitte in het hoofd, verminderen, waarover de zieken het meest klaagden, zoodra zij meer bewustheid verkregen hadden. Allen wenschten gretig het voortdurend gebruik van dit middel; allen roemden zeer de uitwerking daarvan. Bij onderscheidene gelegenheden bespeurde ik, dat de ijling dadelijk verminderde, wanneer men zich van deze koude stovingen, welke te voren nog niet gebezigd waren, bediende.

7.) Bij alle zieken, welke eene heete en drooge huid hadden, zij mogten met *petechiae*, roode vlek,

vlekken, bezet zijn of niet, liet ik de heetste plaatsen der huid, meermalen daags, zelfs gedurende den nacht, bij eene drooge hitte, onrust en slapeloosheid, zo dikwerf het doenlijk was, met *ijskoud water* wassen. Hetzelve verkoelde de lijders en bezorgde hun kalmte, zuiverde de huid, verminderde waarschijnlijk de ontwikkeling der smetstof, wekte dezelve uit hunne sluimering op, en veroorzaakte een inwendig aangenaam gevoel, hetwelk sommigen hoog prezen.

8.) Bij eene aanhoudende hevige aandoening van het hoofd, altoosdurende bedwelming, afwisselende slaapzucht, ijling, oog-ontsteking en hevige vaatkoorts, bespeurden wij niet zelden eene aanmerkelijke *neusbloeding*, en naardien dit verschijnsel in de regel eene heilzame uitwerking kenmerkte, dat is te zeggen: als kritisch konde worden beschouwd, zoo maakten wij te minder zwaarigheid, deze ontlasting door het aanleggen van *bloedzuigers*, zoowel aan het voorhoofd, als aan de slapen, gedeeltelijk te vergoeden en gedeeltelijk trapsgewijze te vermeerderen. Dit middel deed uitnemende werking, voornamelijk bij jonge voorwerpen, die in den bloei van hun leven en wel doorvoed waren, en die in eenen staat van [volbloedigheid door de Zenuwkoorts waren aangetast. Bij velen wierd de aanlegging tot twee en drie reizen herhaald, en de opvolgende bloeding gedurende eenigen tijd onderhouden; zoo dat men bij velen 30 tot 40 *bloedzuigers* achter elkander had aangelegd, voor dat men eene wezenlijke vermindering der aandoening der hersenen zag plaats grijpen. Sommige *typhus*-lijders werden gered, nadat men deze plaatselijke bloedontlastende middelen met de koude stortbaden had gebezigd. Het getal van die genen, bij welken dit middel ongenoegzaam was, de genezing

over het algemeen niet te laat begonnen zijnde, was in vergelijking met die genen, welke herstelden, zeer gering.

9) Vele ervaren Geneesheeren hebben in het begin der Zenuwkoorts bij jonge, in den bloei van hun leven zijnde, gestellen *algemeene aderlatingen*, met een uitstekend nut, gebezigd. Veelligt was het overbodig bij de uitbarsting van deze *Epidemie*, om die reden van dit middel bij mijne lijders geen gebruik te maken, omdat de meeste lijders reeds 5, 6, en somtijds 8 dagen door de ziekte waren aangetast geweest, eer dezelve onder mijne behandeling kwamen; dat intuschen in besmettelijke Zenuwkoortsen, voornamelijk in volbloedige gestellen, (*sthenisitem habitus*), dit veelvermogend middel in het begin der ziekte aangewezen zij, en als dan eenen weldadigen invloed hebben kan; wil ik niet alleen in geenen twijffel trekken, maar houde mij daar van, uit eigene ondervinding, ten vollen overtuigd.

Ik voege hier bij, dat ik in de laatste maanden van het jaar 1813, en in de eerste van dit jaar 1814, mij van de algemeene bloedontlastingen met een uitstekend nut dikwerf bediende; waar van ik hier na nog nader zal handelen.

10.) Wanneer door deze behandeling de verschijnselen, welke het aanwezen eener hevige aandoening der hersenen kenmerkten, verdwenen waren, en de lijder de uitwerking der begietingen met koud water levendiger gevoelde, over de koude daar van klaagde, en zijne bewustheid herkrceg, stapte men van dit middel af, en gebruikte verder de *lauwe baden*, beginnende tweemaal, en eindelijk eenmaal daags, zoodra de lijder het tijdstip der vermindering zijner ziekte volkomen had bereikt. Dit middel verkwikte en
wek-

wekte in hem het leven meer en meer op; en reinigden hem van onzuiverheden, welke zoo dikwerf der smetstofte tot geleiders verstreken; hij gevoelde zich na derzelve gebruik, niet alleen veel sterker en meer opgeruimd, maar ook werd het *doorleggen*, hetwelk anders zoo ligt aanleiding tot koud vuur geeft, en zoo menigwerf het leven op nieuw in gevaar brengt, daar door voorgekomen. Ik ken geen middel, hetwelk deze gevaarlijke, zoo dikwerf nog doodelijke, naziekte der Zenuwkoorts beter zoude kunnen verhoeden, dan het veelvuldig gebruik der baden. Gedurende de herstelling liet ik, nu en dan, de warme baden herhalen, om de huid van die onzuiverheden, welke door de vermeerdering der huiduitwaasfelingen, en bij het plaatsgrijpen der zoo menigvuldige affchildering der opperhuid, zoo ligt geboren worden, te beter te doen reinigen, naardien de herstellende lijders, zoo als wij weten, even gemakkelijk, als de zieken in het hoogste tijdperk van den *typhus*, de besmetting voortplanten.

11.) Alle de zieken moesten dikwerf *koud drinken* nuttigen, de meesten dronken gaarn en veel. Aan dit verlangen werd ook voldaan. De meeste verkozen het liefst eer lig, wel gegist *wit bier*; hetwelk zij gedurende 24 uren in tamelijke hoeveelheden dronken. Die genen welke aan het *koud bronwater*, als gewonen drank de voorkeur gaven, kregen het ook. Vele waren zoo hevig ziek, dat zij bij eene drooge tong en drooge lippen, geen drinken begeerden; en echter, wanneer men het hun aanbood, hetzelve gretig inzwolgen, zoo lang zij nog het vermogen hadden om te slikken. De lijders werden door het nuttigen van koude dranken, kennelijk verkwikt; en liet ik daarom dezelve dikwijls toedienen, offchoon men dezelve niet begeerde.

12.) Een voornaam middel ter geneezing, was *de zuivere en koude lucht*, welke altoos de zieken omringde. Men verkoos de meest heldere en hooge vertrekken, ter ligging van deze lijdens; de kagchels werden niet gefloekt, hoezeer de Réaumurſche Thermometer, gedurende de maand Februarij onderſcheidene reizen 3, 4, tot 5 graden onder 0 teekende, de meeste venſters liet men dag en nacht openſtaan.

Deze zuivering der lucht werkte kennelijk mede tot herſtelling der lijdens; onderſcheidene zieken, wier ongeſteldheid reeds eene aanmerkelyke vordering had gemaakt, gevoelden eene ſpoedige en heilzame verandering, werden verkwikt, en gevoelden als het ware een nieuw leven, na dat zij zich eenige reizen gebaad, en gedurende eenige dagen in deze zuivere lucht hadden vertoefd.

Geen middel is zoo vermoegend, om de ontwikkeling der ſmetſtoffe en hare verſpreiding te verhoeden, als deze zuivering van den dampkring der vertrekken, door het beſtendig openzetten der venſters, naar dien de tot dit einde aangeprezenen middelen, b. v. *Ventilators*, welke de zuivere lucht naar evenredigheid dat dezelve ten gebruike vereiſcht word, in eene te geringe hoeveelheid aanvoeren, de ſcheikundige reinigingen, en de uitgegloeide houtskoolen aan dit gewigtige oogmerk niet zoo voldoende beantwoorden. Het is mij toegelchenen, als of de *tocht* zelve voor ſommige nuttig ware; en indien ik de keuze had of ik de bedden der *typhus*-lijdens in een naauw vertrek, waar in de toegang der lucht en van het licht onvrij was, of onder den blooten hemel wilde doen plaatſen; dan zoude ik voorzeker aan het laaſte de voorkeur geven; door dien de ſmetſtoffe (*Mephitis*), welke de Zenuwkoorts doet geboren worden, het kwaad, hetwelk

men

men zoekt ten onder te brengen, hooger doet klimmen, en eenen ieder, die aan eenen verderen omgang met deze lijders is blootgesteld, noodeloos in gevaar brengt.

13.) De *typhus*-lijders werden alle *luchtig* en *dun* gedekt. — Hunne bedden bestonden uit zuivere stroo-matrasfen, het hoofdkussen was met hooi, kort stroo of snijdsel gestopt. Bij het vertrek der zieken, werden, zoodra men den besmettelijken aard der koorts ontdekte, beiden aan de vlammen opgeofferd, en de overtrekfels en zakken in eene scherpe loog zoo wel uitgekookt, als ook de kribben behoorlijk gereinigd. Het is zeer nadeelig, eenen *typhus*-lijder met welgevulde veere bedden te dekken; en, men moest zich in deze ziekten nimmer van zulke bedden bedienen. Het is nuttig, en verdient aanprijzing den lijder dikwerf in een nieuw zuiver bed te leggen; hetwelk het gemakkelijkst dadelijk na het baden, word bewerktstelt.

14.) Zoodra de hevigheid der koorts vermindert; het tijdstip der vermindering (*stadium decrementi*) volkomen daar was, liet ik de lijders in andere vertrekken brengen, en ze eindelijk, de koorts geheel geweken zijnde, in bijzondere vertrekken plaatsen; alwaar de herstellende (*Reconvalescenten*), zich ophielden. Thans werd het gebruik der koude middelen ter zijde gesteld, om dat de zieken, de natuurlijke prikkelbaarheid en gevoeligheid der huid, hadden terug gekregen, en de herstellende lijders ligtelijk eene verkoudheid zouden hebben kunnen bekomen.

15.) Over het algemeen werden aan onze *typhus*-lijderen, geheel geene *Geneesmiddelen* toegediend; het baden, het waschen, de koude begietingen, de zuiv-

vere lucht, de bloedzuigers, het koud drinken, en in sommige gevallen eene aderlating, betoonden zich in den regel zoo vermogend, dat wij gene wezenlijke *Artseney*-middelen benodigd waren. Sommigen, welke op gunstige tusschentijden dringend naar zulke middelen verlangden, kregen doorgaans onschadelijke middelen, b. v. verdund zwavelzuur, fenkelwater, verzuurd zoutzuur, behoorlijk aangengelgd, bij overmatige ontlastingen, slijm- en specerijachtige middelen enz. Uit het verhaal der geleiders, die vele belangrijke *typhus*-lijders uit de stad herwaards vervoerden, is ons gebleken, dat het gebruik van sterk prikkelende *Artseneyen*, welke men aan dezelve reeds te voren had toegedijnd, zoo als wij ten deele uit de medegebrachte voorschriften ontwaarden, b. v. *valeriana*; *virginische* slangenwortel, kamfer, muskus, *aether*, wijn, enz. meer na dan voordeel hadden veroorzaakt; en velen van deze lijders leden kennelijk meer dan andere, die aan zich zelve waren overgelaten. Ik wilde uit deze daadzaken geene algemeene gevolgen afleiden, offchoon het buiten twijfel is, dat de wezenlijke besmettende *typhus*, zoodanige sterk prikkelende middelen doorgaans niet verdraagt. De waarnemingen van onderscheidene *praktische* Geneesheeren dezer stad, stemmen hier mede volkomen overeen. In alle gevallen verdiende het opmerking, dat wij bij de aanwending der reeds aangeprezene geneeswijze, in meer dan honderd gevallen van den wezenlijken *typhus*, zonder deze hulpmiddelen, ons oogmerk zeker bereikten.

Dikwerf heb ik mij in het begin der ziekte van *braakmiddelen* bediend, voornamelijk bij zoodanigen, die door de smetstofte hoogstwaarschijnlijk waren

aangetast; en bij welken eene wezenlijke besmetting had plaats gegrepen. Met leedwezen moet ik er bijvoegen, dat in dusdanige gevallen de zoo gewoone geneeswijze haar doel geheel miste; want offchoon de *braakmiddelen* in vele gevallen vroegtijdig werden toegediend, zoo werd nochtans de *typhus* koorts gevormd, nam nu zijnen gewoonen loop, werd zeer gevaarlijk, en in sommigen gevallen doodelijk.

Wie eens met deze kwaadaardige stof volkomen besmet was, bleef het ook; het *braakmiddel* was niet in staat, om de verdere uitwerking dezer besmetting in haren loop te stuiten. De *braakmiddelen* in den loop der ziekte toegediend, deden even min iets beslissend; ja derzelver uitwerking in sommige gevallen ongunstig, door dien zij veelvuldige ontlastingen veroorzaakten, offchoon men zich van den braakwortel zonder eenige bijvoeging van den braakwijnsteen, daar bij had bediend.

16.) In zamengestelde Zenuwkoortsen, b. v. vermengingen met hevige zinkingachtige toevallen, met longontstekingen, met braken, welke men dikwerf bespeurde, met ontlastingen, hevige pijnen door de ledematen, welke men in het tijdperk der vermindering ontdekte, met gezwollen der oorklieren, als pogingen tot stofverplaatting, (*metastatische processen*); onder welke toevallen, doorgaans de hevige aandoening der hersenen ophielden; maakte men onder het aanhoudend gebruik der warme baden, van onderscheidene zoo wel; in als uitwendige *Artsenymiddelen* gebruik, voornamelijk van het kolenzuur gas, van de *Arnika*-bloemen, de opium, (de *tinctura opii simpl.* alle 3-4 uren van 3, 10, 12 druppels toegediend), hetwelk in vele gevallen van hevige braken, bevingen en trekkingen van het geheele ligchaam, de uitmundste diensten be-

wees, en bediende men zich van warme stoovingen van azijn; somwijlen van vluggen zwavelgeest, *Aeth. sulph. alkoh.* van den zwavelaether, *Aether sulphuricus*, en van de *Mixtura oleoso-balsamica*, met slijmachtige bijvoegselen, mostaardpappen, spaanschevliegpleisters en klissteeren, naar de verschillende omstandigheid.

17.) Eene dusgenoemde opvolgende *versterkende geneeswijze*, was ik in den regel onnoodig. Zuiverlijkheid, versehe lucht, rust, verkwikkende drank, droegen veel daar toe bij om het tijdperk der vermindering te verkorten, en de herstelling te bevorderen. Over het algemeen keerde de vorige eetlust bij de herstelde lijders spoedig terug; men moest echter met de grootste omzigtigheid aan denzelven voldoen. De vaatkoorts geheel opgehouden zijnde, bespeurde men weldra eenen verkwikkenden slaap. Het is bekend, dat elke heyige koorts eene vermoeidheid achterlaat, welke gemeenlijk te langer van duur is, naar mate de koorts zelve lang geduurt heeft. Zoo dra de eetlust terugkeerde, verdween dit verschijnsel al ras, hetwelk door *Arseney*-middelen zeer moeilijk of in het geheel niet te bedwingen was. De meeste lijders herstelden spoedig; en ontwaarden het ruime gevoel van het nieuwe leven te inniger, naar mate zij aan hunne herstelling hadden gewanhoopt.

18.) Herstelde lijders, die met geweld te vroeg het ziekenhuis wilden verlaten, geest en ligchaamsvermogens te vroeg inspanden, of bij eenen toenemenden eetlust te veel en te zwaar voedsel b. v. brood, nuttigden, of zich aan de koude lucht blootstelden, storten in, en waren niet zelden aan nieuwe gevaren ten prooi gegeven. In de meeste omstandigheden waren de middelen, welke zich

te

te voren als zeer werkzaam betoond hadden, ook thans voldoende. Niets is van meer aanbelang, als de zieken en herstelde zwakke lijders tegen deze invloeden te beveiligen. Zoo lang de lijder zich noch vermoeid gevoeld, de polsslagen te veelvuldig, het gevoel van duizeling, oorsuizingen en hardhoorendheid nog niet geheel geweken zijn; kunnen instortingen ligtelijk plaats hebben; en het lijdt ook geen twijfel of de vernieuwde aanvallen der reeds herstelde ziekte, kunnen bij herstelde lijders, wier opperhuid nog niet is afgeschilverd, en wier huid zeer gevoelig en tot het vatten van koude geneigd is, het gemakkelijkste plaats grijpen.

Het is in de natuur der zaak gelegen, dat de *individualiteit* van den zieken, de graden en wijzigingen der ziekte, de uitwendige omstandigheden, waarin de lijder geplaatst is, ook de behandeling van deeze zenuwkoorts moeten wijzigen. Deze omstandigheden verschillen te veel, en hebben tevens eenen gewigtigen invloed op de behandeling dan dat men zoude kunnen gelooven, dat deze of gene geneeswijze onvoorwaardelijk, op alle gevallen toepasselijk konde zijn.

Om de *verspreiding der ziekte door besmetting te voorkomen*, waren de volgende maatregelen volstrekt noodig. De *verblijfplaats der typhuslyders* moest, zoodra men overtuigd was van den besmettelijken aard derzelve, van het vertrek der overigen zorgvuldig wor-

den afgezonderd; dit bewerkstelligde men door *de afsluiting* van de geheele, door de bijzonderheid van derzelve vertrekken zich aanprijzende, tweede verdieping van het ziekenhuis, welke tot berging van *typhus*-lijders bestemd was. Bij de ingangen had men oppassers geplaatst met uitdrukkelijken last, om niemand binnen of buiten te laten, ten zij voorzien van een bewijs van toegang; en van dit bewijs waren alleen diegenen voorzien, aan wien de behandeling en opasfing der besmettelijke lijders was opgedragen.

Door dezen maatregel werd de gemeenschappelijke omgang dergenen, welke de noodzaakelijkheid niet derwaarts riep, met de zieken onmogelijk gemaakt; en even zoo den toegang aan bezoekgevende perfoonen uit de stad belet, welke anders ligt hadden kunnen worden besmet, en de smetstofte met zich derwaarts gevoerd. Niet minder werd aan de andere zijde het nadeelige uitloopen der met de zieken verkeerende oppasters en der herstelden te keer gegaan die anders gemakkelijk door hunne klederen de smetstofte verder hadden kunnen verspreiden.

De ziekenkamers zelve werden afgedeeld:

1.) In zoodanige, waar men de nieuwe, met de Stad afgezondene *typhus*-lijders ontving, ontkleede, baade en reinigde;

2.) In zoodanige, waar de gevaarlijkste zieken werden behandeld, welke hevig ijlden — door hun gestadig schreeuwen de nabuurige lijders verontrusten, en de meest koude luchtgesteldheid noodig hadden.

3.) In zoodanige, waar de afgestorvene alleen lagen, om van de overige dit treurig gezicht te verwijderen.

4.) In zoodanige, waar diegene, welke in de herstelling het meest gevorderd waren, gebragt werden.

5.) In

5.) In de dus genoemde Rekonvalescentkamers. —
Eindelijk verdeelde men de vertrekken nog

5.) In zoodanige, waar men die lijders plaatste bij welken de koorts twijfelachtig, mogelijk goedaardig en niet besmettelijk, en alleen verdacht voorkwam; en eindelijk

7.) In zoodanige, waar men zulke *typhus*-lijders bragt, die, vergezeld van *hevige ontlastingen* en *koud vuur* aan de *ledematen*, een verschijnsel het welk men helaas in de laatste helft van het jaar 1813 zoo menigwerf zag ontstaan, den dampkring bijzonder verontreinigden, en zelfs verpesteden.

Aan alle *typhas*-lijders werd, bij hunne komst in het ziekenhuys de klederen en het linnengoed dat zij medebragten, en uit hoofde van de aanhangende smetstofte verdacht waren, dadelijk ontnomen, en verschooning uitgedeeld. Deze klederen werden door bijzondere daartoe aangestelde perfoonen in een afzonderlijk vertrek opgehangen, en gedurende verscheide dagen en nachten aan de zoutzuure berookingen blootgesteld; vervolgens gelucht en met kookend water en zwarte zeep uitgekookt, en de klederen van weinig waarde, en de voddën dadelijk verbrand; zoo dat men bij het vertrek der herstelde lijders, aan hen de medegebragte klederen geheel gereinigd konde terug geven.

Bij de komst in het ziekenhuis reinigde men dadelijk alle zieken in een bijzonder vertrek, in eene badkuip met warm water en zeep, waarbij men voornamelijk op de reiniging van het hoofd, en andere met haar begroeide deelen van het ligchaam, aan welke het zweet en andere de smetstofte verspreidende onzuiverheden zich vasthechten, eene bijzondere aandacht

vestigde. Dit eerste zuiveringsbed veroorzaakte bij de meesten eene wezenlijke verkwikking.

Om de *ontwikkeling* en *verspreiding der smetstof*fe in de ziekenkamers en op de vloeren te verhoeden, werden de vensters der vertrekken en gangen alijd opengehouden om daardoor gestadig eenen vrijen toegang aan de buitenlucht te verleenen. Door het vlijtig openen der deuren, onderhield men eene sterke tocht. De vloeren, vensterbanken, kribben, tafels, badkuipen, nachtsloelen, de deuren der vertrekken en de vloerdeelen in de gangen werden bijna dagelijks geschrobt en geboend. De hoofdkussens werden van de *veeren* ontledigd, en gedeeltelijk met hooij, gedeeltelijk met kort stroo opgevuld, hetwelk telkens bij het vertrek der lijders verbrand en met zuiver hooij en stroo verwisfeld werd; even eens werd het stroo waarmede de zakken, waarop de zieken lagen, opgevuld waren, verbrand.

Het linnen en beddegoed, benevens de dekens, overtrekfels, en klederen der *typhus*-lijders zoowel, als der met hun verkeerende oppasters, werden op eene afzonderlijke plaats bewaard, van bijzondere waschvrouwen, zoo lange het koude jaargetijde het verloofde met ijskoud water, sneeuwwater, en daarna met heet water en zwarte zeep [waarvan hierna bijzondere voorschriften worden aan de hand gegeven] gewasfchen en in de open lucht gedroogd. De afgestorvenen werden daadelijk na hun overlijden zoo spoedig mogelijk in het lijkenhuis gebragt, en na verloop van 24 uren op eene afgezonderde en opene plaats diep in den grond begraven.

De gevaarlijke zieken, die voor hun afderven de bediening van het heilig nachtmaal begeerden, bragt men

men in een luchtig vertrek alleen, deels om deze plechtigheid door het ijlen van anderen niet te stooren, deels om het gevaar van besmetting voor den bedienaar te verhoeden.

De ziekenoppasters, die verplicht zijn altoos in de voor hun bestemde vertrekken te blijven; nuttigen een beeter en meer verslerkend voedsel dan gewoonlijk, moeten zich dikwerf door baden reinigen, en gedurende eenigen tijd in de week na dat zij zich op nieuw gereinigd en verschoond hebben, zich uit het ziekenhuis verwijderen, om in de versche lucht zich te verademmen; tevens werd hunne jaarwedde verhoogd en hunnen ijver door bijzondere geschenken en aanbeveelingen voor het toekomende aangevuurd. Deze en soortgelijke middelen van welke men zich ter bestrijding van de besmetting der Zenuwkoortsen bediend had, hebben die voldoende uitwerkingen gehad, dat over het geheel genoome weinige personen besmet werden.

Alle de vertrekken, zoowel der zieken als der herstellende lijders, werden dagelijks tweemaal met gestooten deuren en vensters, met de *overzuure zoutzuure dampen*, welke men op de gewoone wijze met bruinsteen, keukenzout en zwavelzuur vervaardigd, sterk be-rookt. Latere waarnemingen hebben mij overtuigd dat deze veelvuldige berookingen met overzuurd zoutzuur volstrekt *overtollig* waren; wanneer men de reeds aangeprezene voorschriften ter onderhouding eener *mogelijke reiniging* der huid van den lijder, der hem omringende voorwerpen van den dampkring met ernst en naauwkeurigheid opvolgde, en het stookken der kagchels achterwege bleef. Deze middelen verdienen te meer aanprijzing in vertrekken, in welke zoodanige lijders huisvesten, die eene meer warme luchtsgesteldheid

heid verlangen, en niet te min de goede hoedanigheden derzelve spoedig doen bederven, b. v. in sterke veretteringen, veelvuldige ontlastingen, versterkingen, welke de besmettelijke Zenuwkoorts voorgaan of dezelve opvolgen, en in de Militaire Hospitalen zoo menigwerf gezien worden.

Naardien de Arts, de Heelmeesters en de Ziekewader verplicht waren dagelijks eenige uren in de nabijheid der zieken zich optehouden, en dezelve meenigmaalen te moeten aanraaken, zoo bedienden zij zich gedurende deze bezoeken van bijzondere mantels uit geglanst linnen vervaardigd, welke zij over alle hunne kleederen trokken, en met deze overtogen de ziekenkamer binnentraden, maar bij hun vertrek dezelve ook wederom afdeden; hunne handen en gezicht met koud water afwaschten, den mond uitspoelden, om alsdan weder andere zieken te kunnen gaan bezoeken. Naardien wolle kleederen de *typhus*-besmetting ongemeen ligter met zich voeren, de een gladde, bijkans luchtdichte geglansde linnen mantel; van welken men zich na elk afgelegd bezoek, gemakkelijk kan ontdoen, zoo verdient het gebruik daarvan alle aanprijzing.

Van de overige staatsverordeningen, welke op deze algemeene bepalingen noodzaakelijk moesten volgen, zullen wij in 't vervolg een meer aaneengeschakeld verslag geven.

In de heete ziekten, met het *kenmerk van Synocha*, in *ontstekingen der longen en borstvliezen* — *der hersenen, der darmen* en in *echte koortsen der kraamvrouwen*; welke de toediening der ontstekingswerende middelen vereischten, konden men in het begin

van het jaar 1813, over het algemeen, met een matig gebruik derzelven volstaan. De aderlatingen behoefde men niet te herhaalen; geringe giften van de zoutzure *kwikoxydale* waren voldoende, om de beginselen van speekselvloed te verwekken. De plaatselijke ontstekingen welke zich met Zenuwkoortsen vermengden; gedoogden alleen in het begin der ziekte algemeene aderlatingen; en met meerdere zekerheid konde men tot bloedzuigers zijne toevlugt nemen. De maand *Februarij* [niet minder ook de maand *Maart*] verdiende in dit opzigt aanmerking; dat gedurende dien tijd, waarin eene menigte menschen, door Zenuwkoortsen waren bezocht; welke gedeeltelijk aan den invloed van den dampkring, gedeeltelijk aan de smetstofte haaren oorsprong te danken hadden; niet zelden ware ontstekingsziekten *sporadisch*, gezien werden, zoo dat ik moest zorg dragen, altijd afzonderlijke vertrekken gereed te houden, om deze goedaardige ontstekingkoortse lijdens van *typhus*-zieken behoorlijk aftezonderen, welke anders ligt door een ondoelmatig bijeenzijn hee kenmerk der Zenuwkoorts hadden kunnen aannemen. Veele praktische Geneesheeren verzekerden ons dat in de stad dikwerf de *Croup* werd waargenomen, welke zoo als gewoonlijk somtijds genezen werd, en somwijlen een doodelijk uiteinde nam.

Betrekkelijk die lijdens welke in de maand *Februarij* aan Zenuwkoortsen waren *gestorven*, tel ik, in de eerste plaats, eenen man van 48 jaren, die na veele jaren aan vallende ziekte gesukkeld te hebben, door deze ziekte werd aangetast en reeds na verloop van weinige dagen zijn leven eindigde. Bij het onderzoek vond men de zelfstandigheid der hersenen buitengewoon vast, en bijna hard; in het regte halfrond [*hemisphaere*] ontdekte men eene geheel *eigenaardige*
des-

desorganisatie, eene soort van verzwering, aan wier omtrek men onderscheidene harde en puntige verhevenheden bespeurde, welke met eene soort van dunnen etter bedekt waren. Welligt dat gedurende den *typhus*, dit gedesorganiseerd gedeelte der hersenen, welke met de vallende ziekte in een oorspronkelijk verband mogt gestaan hebben, in verettering was overgegaan.

De tweede *typhus*-lijder was een Franschman, die reeds door eene kwaadaardige Zenuwkoorts met *petechien* aangetast zijnde, na verloop van 24 uren overleed. Waarschijnlijk was deze lijder de eerste, die met de *besmettelijke* Zenuwkoorts behebt was, en van welke men sedert dien tijd velen in het ziekenhuis kreeg; met hem werden meer andere lijdens in het huis genomen, welke echter voor het meerder gedeelte herstelden; hij was uit Rusland gekomen en naar alle waarschijnlijkheid op zijne laatste reis besmet, doordien hij met vele andere zieken had omgegaan.

De derde lijder werd stervende in het huis gebragt, en overleed ook 9 uren na zijne komst.

De vierde, een behoeftige daglooner, die als zieken - oppasser in het fransche hospitaal gediend had, en naar men vermoede, op die plaats besmet was geworden, overleed reeds 24 uren nadat hij in het huis was gebragt.

Een behoeftige daglooner van 45 jaren, van wien men hetzelfde vermoede, stierf na 50 uren in het huis geweest te zijn.

Met het begin der maand Maart 1813. klom het getal der *typhus*-lijders aanmerkelijk. De meeste kregen

gen de ziekte door *befmetting*; hadden reeds andere deze ziekte medegedeeld; en bevonden zich thans zelve in groot gevaar. Behalven deze soort van besmettelijke Zenuwkoorts, ontmoete men ook niet zelden in de maanden Maart, April, Mai en Junij, de meer zachte en hevige onbesmettelijke heete koortsen, welke die geaardheid hadden, zoo als men bij het einde van den winter doorgaans waarneemt.

De weersgesteldheid in deze maand was zeer veranderlijk; van den 8sten tot den 16den was de stand van de Baro- en Thermometer afwisselend van een half tot 5 graden onder 0: tegen het einde teekende dezelve 6° tot 8° boven het vriespunt. De Barometerstand was over het algemeen *hoog*, en klom menigwerf tot de hoogte van 29 duimen. De eerste dagen der maand was de luchtgesteldheid betrokken, guur, koud, stormachtig, vergezeld van jagtneeuw, tegen het midden derzelve helder en warm, zelfs zoo warm als in de lente, tegen het einde werd het weder betrokken en regenachtig.

De heerschende gesteldheid (*konstitution*) was volstrekt *nerveus*. Ware ontstekingen ontwaarde men zeldzaam, zoo veel te meer *zenuwachtige* (*typhöse*) naardien de oorspronkelijke ziekten, met welke deze zich vermengden, volstrekt Zenuwkoortsen waren. Hiertoe kan men brengen de ontstekingen der Longen van de Milt, van de Maag, der Ooren en Oorklieren, Oogontstekingen en de Roos, welke men veelvuldiger als anders, bij waterzuchtigen in het laatste tijdperk der ziekte ontdekte.

Het aantal der heete ziekten was ter plaatse, waar de inwendige ziekten behandeld werden, zoodanig vermeerderd, dat bij het op den 1sten Maart aanwezig getal van 228 nog 285 nieuwe en meestal *typhus*-lij-

ders bijgekomen waren, zoodat bijgevolg een geheel van 513 lijders aan onze behandeling waren toevertrouwd; van welke echter in deze maand noch 189 lijders volkomen hersteld konden worden weggezonden. Ofschoon men in de meeste gevallen niet konde ontken- nen dat de koorts eenen bepaalden vorm had aange- nomen waren echter de graden, de vermengingen en het woen dezer ziekte zeer onderscheiden.

Bij sommigen bespeurde men in den beginne eenige zinkingachtige toevallen, welke echter bij eene volkome- ne ontwikkeling en klimmen der Zenuwkoorts, ras geheel verdwenen. Somwijlen bleef het bij minbe- denkelyke toevallen eener Zinkingkoorts berusten, de ziekte bleef een goedaardig, en nam eene spoedige en gunstige scheiding, bijaldien men den eigenaardigen gang der ziekte rustig had verbeid.

Hiertoe kan men sommige goedaardige Zenuwkoort- sen brengen, welke bijzonder jonge voorwerpen van beiderlei kunne, zoowel in deze als de volgende maan- den, niet zelden aantaste, wier ontwikkeling men van den invloed der luchtsgesteldheid konde afleiden. Naardien ik mij steeds beijverd had; in deze geval- len de gelegenheid-gevende oorzaken optespooren; zoo heb ik ten minsten dat besluit kunnen opmaken, dat in deze omstandigheden *geene besmetting* konde plaats gehad hebben, hetgeen ook daardoor nog meer waar- schijnlijkheid verkreeg, dat deze koorts zich hier niet verder verspreide, hoezeer de veelvuldige omgang der zieken met de oppassers, welke van de besmette- lijke Zenuwkoorts nog niet hersteld waren, eene genoegzame gelegenheid daartoe verschaft. Het is nothans mogelijk, dat de middelen ter bestrijding van de *besmetting* in het werk gesteld, voornamelyk de *koude* en de *zindelykheid*, daartoe hebben bijge- dragen.

Dee-

Deze gevallen echter waren van allen de minst gevaarlijkste; bij deze was de aandoening der hersenen (*) het minst te bespeuren; men ontwaarde hier dikwerf alleen eenige teekenen eener ligt voorbijgaande bedwelming, zeldzaam bemerkte men duidelijke vlekken op de huid, nimmer eenige spoooren van toevalen der geelzucht, nooit waare ontstekingsachtige verschijnselen, welke men van de hersenen, van de maag of van de darmbuis zoude hebben kunnen afleiden, nimmer bloedvloeijingen of zeer bedenkelijke toevallen.

Oneindig meer, maar ook van oneindig meer gewigt deed zich de *ware besmettelijke Zenuwkoorts*, voor. Bij de meeste personen, die door dezelve waren aangetast, konde men de ontwikkeling der ziekte uit den gedurigen omgang met *typhus*-lijders afleiden, die uit *Rusland*, *Pruisfen* en *Poolen* herwaards gekomen waren, of met zoodanige *typhus*-lijders, die destijds in het alhier gevestigd groote fransche Hospitaal, later in de Pruisfische en Rusfische Hospitalen in welke eene *besmettelijke Hospitaal-koorts* heerschte, verkeerden. Wij kregen hier eene menigte van
be-

(*) Het *aanmerkelijke lijden der hersenen* 't welk zich door eene aanmerkelijke belediging van het gewaarwordingsvermogen, zwaarte in het hoofd, bewelming, onverschilligheid of eene buitengewoone opgeraimde houding; spraakverwarving, ongewoon uitzigt, en de overige gewoone teekenen doet kennen; houde ik voor het wezenlijk ziektekundig kenmerk (*pathognomische kriterion*) der *waare Zenuwkoorts* of *Typhus*; zonder welk ik mij geene wezenlijke Zenuwkoorts — eene benaaming welke door zoo veele gewijde en ongewijde geneesheeren vaak misbruikt werd — kan voorstellen.

behoefstige menschen, die door deze koorts waren aangestast, die of in eigen persoon, of wier huisvaders of naastbestaanden, of buren, in de genoemde Hospitaalen het werk van zieken oppassers, opzienders of waschvrouwen waarnamen, en aan welke nogtans vergund was, buiten de ziekenhuizen, in hunne eigene wooningen te slapen, of zelf het vuile linnen der *typhus*-lijders te mogen wasschen. Naardien genoemde ziekenhuizen gedurende eenen geruimen tijd buitengewoon opgepropt waren, en de spoedige toeneming van meer nieuwe zieken, het gebruik der middelen ter verhoeding eener Hospitaalbesmetting, van welke ik nader zal gewagen, aan zeer veele moeielijkheden onderwierp, zoo werd deze Hospitaalkoorts kwaadaardiger en meer algemeen. Het gevolg hiervan was, dat de koorts zich over vele inwoonders der Stad verspreide; en het aantal zieken in het Hospitaal buitengewoon deed aangroeijen; wij hadden echter de noodige voorzorgen gebruikt, om het kwaad zoo spoedig mogelijk te stuiten, en de verspreiding van hier te voorkomen.

De waarnemingen welke deze Zenuwkoorts-*epidemie* aan de hand gaf, stemden met die der overige Hospitaal- Geneesheeren volkomen overeen, waaruit men schijnt te kunnen besluiten, dat de *Intensiteit* en het ziekte-ontwikkeland (*pathogenetische*) geweld der Hospitaalbesmetting, en de daaruit voortvloeiende smetstof in graden aanmerkelijk verschilden, en dat deze afhankelijk waren, of van de meer of mindere wanbestiering der ziekenhuizen, der veronachtzaamde reiniging, overlading, of van andere bijzonderheden der opgepropte zieken. In de maanden *Maart* en *April* ontdekte men duidelijk, dat die zieken, welke de besmetting uit het fransche Hospitaal hadden medegebragt, over het geheel door eenen meer hevi-

gen

gen en gevaarlijken *typhus* werden aangetast, als die genen welke in de *Russische* en *Pruissische* hospitalen zich bevonden, aan wier oppasling men welligt meerdere zorg konde besteden. Bij de eerstgenoemden was over het geheel de aandoening der hersenen van meer belang, zij waren meer bedwelmd, waren vroeger in eenen staat van verlamming, en de gevaarlijkste vermengingen, welke men in deeze *epidemie* bespeurde namelijk *geelzucht*, *worgend gevoel*, *braking*, *beving van het geheele ligchaam*, *kordvuur der ledematen*, en een spoedige onvoorziene overgang in eene doodelijke uitputting en verlamming, werden bij deze zieken het meest waargenomen. Bij sommigen dezer hoogstgevaarlijke lijdens, die in eene zoodanige gesteldheid in het ziekenhuis kwamen, dat zij van hunnen vroegeren toestand geen het minste verflag konden geven, bleef men omtrent het begin en de soort der besmetting in het onzekere verkeren, offchoon deze eigenaardige, min gunstige vorm der ziekte ons op de smetstofte van het fransche Hospitaal opmerkzaam maakte. Zoo veel te belangrijker was het voor mij, in onderscheidene gevallen, later uit den mond der naastbestaanden van den lijder te mogen hooren, dat of de lijder zelf of diegene, door wien hij was besmet geworden, zeer waarschijnlijk uit het fransche Hospitaal der smetstofte waren deelachtig geworden. Eerst nadat verscheidene weken waren verstreken, ontdekten men deze kwaadaardige *typhus* ook bij zoodanige *individus*, welke in de russische of pruisische Hospitalen waren besmet; en eindelijk kwam het tijdstip, waar men tuschen de zieken (om het even in welk Hospitaal zij door de smetstofte waren aangedaan) geen duidelijke onderscheid meer konde bespeuren.

Ingevolge latere waarnemingen, kan ik hier nog bijvoegen, dat de *verscheidenheid der woede en het gevaar der besmettelijke Zenuwkoorts*, welke niet minder door de hevigheid (*intensiteit*) der smetstof, als door de wijze van opneming (*receptiviteit*) en den aanleg van den besmetten lijder word bepaald, zeer groot is. Waar de gelegenheden ter verontreiniging zich het meest voordoen, waar zorgen, gebrek, hong-
ger en treurige gemoedsgesteldheid de krachten het spoedigst ondermijnden, ten tijde van krijgsgevangenschap, ontdekt men de besmettelijke Zenuwkoortsen het kwaadaardigst; zoodat dezelve niet zelden, even als de oosterfche pest, den 3den, 4den en 5den besmetten lijder doet sneven. Naar mijn oordeel, zoude men ter vermindering dezer kwaadaardigheid nog al het een of ander kunnen bewerkstelligen, en niet minder kunnen zorgen, zoo als ik nader zal opgeven, voor het algemeene welzijn, ter voorkoming der verspreiding van de besmettelijke koorts, zoowel der zieken, of der van deze ziekte herstelden, en der reeds aangetaste krijgsgevangenen.

Met betrekking tot den overigen vorm der ziekte, derzelven duurzaamheid, hevigheid, vermenging en de wijze van uitgang, had eene groote verscheidenheid plaats. De onderscheiden aanleg der lijders voor deze ziekte, hunne voorafgegane ziekelijkheid, ouderdom, gesteldheid (*constitution*) en de verschillende behandeling in het tijdperk der eerste vorming der ziekte, moesten hierop eenen beslissenden invloed hebben.

Sommige lijders waren zeer gevaarlijk ziek, zij lagen bedwelmd, de zwakheid der spieren scheen den hoogsten trap bereikt te hebben, de koude ledematen, een zwakke pols, een ingevallen wezen
en

en een beginnend koud vuur op onderscheidene plaatsen van het ligchaam, lieten niets dan een doodelijk uiteinde verwachten, maar spoedig konde dit toneel veranderen, de lijders konden zich spoedig opbeuren, zooals men uit hunne houding, hunne wezenstrekken, hunnen polsslag, huid enz. konde bespeuren. Hier hadden dus beslissende scheidingen (*krisen*) plaats, nogtans zonder aanmerkelijke ontlastingen en zonder aan bepaalde dagen der ziekte gebonden te zijn, hetwelk, zoo als bekend is, in goedaardige en waare ontstekingskoortsen niet zelden word waargenomen. Somwijlen ontdekten wij spoedige en ongunstige wendingen, en wel op zoodanige wijze, als men dezelve bij verspreide (*sporadische*) en niet besmettelijke *typhus* niet ligt bespeurd. De koorts liet zich wel aanzien, de tong en de lippen vertoonden eene gesteldheid welke van den natuurlijken staat niet veel afweek; de pols was met betrekking tot deszelfs sterkte en snelheid middelmatig, twijffelachtige ontlastingen hadden geene plaats, in sommige gevallen alleen bespeurde men eenige kenteekenen, namelijk eene buitengewoone rust en onverschilligheid des lijders, die welligt kort te voren eene meer opgeruimde houding hadden aangenomen, en de hun omringende voorwerpen meer naauwkeurig hadden gadegeflagen; de ziekte konde in die gevallen zeer spoedig eene ongunstige keer nemen; de kleur van het aangezicht werd bleek en geelachtig, aan de armen en beenen zag men blaauwe vlekken, de lijder staarogde onbewegelijk, de handen, voeten en neus werden koud, en spoedig naderde de dood. Er slierven lijders, die nog weinige uren te voren hoop op herstel gegeven hadden; andere slierven plotseling, bij welken men, naar alle waarschijnlijkheid konde vaststellen, dat welligt na verloop van eenige

dagen eene beslissende scheiding zoude plaats grijpen. Ziet daar de kenteekenen der waare *kwaadaardigheid*, bij welke de graad der ziekte zich gunstiger voordeed, als wel met derzelve aanmerkelijk gevaar was over een te brengen, eene omstandigheid welke, naar het oordeel van andere geneesheeren, bij de waare oosterfche pest zoo dikwijls plaats had.

Na deze algemeene aanmerkingen, kan ik voegzaam overgaan tot de overweging der bijzondere *eigendommelijkheden van vorm* der besmettelijke Zenuwkoorts, zoo als dezelve gedurende de Lente, de Zomer en den Herfst van het jaar 1813 het meest gezien werd.

De ijling fcheen bij sommigen een altoosdurend verschijnsel, het welk zich in eenen gelijken graad deed kennen. Er waren lijdens, die 7 tot 9 dagen onafgebroken dag en nacht overluid ijlden; bij sommigen werd dit verschijnsel verwisfeld met eenen diepen slaap (*sopor*), welke nu eens langer dan eens korter durende, door eene overluide ijling werd afgebroken. Velen ondervonden meer kalmte na het gebruik van Bloedzuigers, Stortbaden enz. de ijling hield op; zij hieldt bij velen, gedurende eenige dagen, aan, de ijling keerde terug, en duurde tot aan het einde toe. Bij sommigen bespeurde men de hevigste razernij, zoo dat men genoodzaakt was, om het springen uit de bedden en wegloopen te beletten, de zieken met borstriemen zoowel, als de handen en voeten vast te binden; bij velen was de tong even als de lippen, rood, de oogen vonkelende, de pols snel, vol en hard, en bespeurde men de kenteekenen eener ware ontstekingsachtige gesteldheid (*sthenische dia-*

thefts) met elkander vereenigd. Hiertoe kan men die gevallen brengen, waar het *typheuse* lijden der hersenen tot derzelver ontsteking opklimt. Wij kregen lijders bij ons in het Ziekenhuis, die zelf geneesheeren in de Stad voor *zinneloos* verklaarden, ofschoon het beloop der ziekte, de wijze harer ontwikkeling, in het nauwe verband met eenen koortsachtigen gang, het aanwezen der Zenuwkoorts buiten twiffel stelden. Er waren nog andere *typhus*-lijders, bij welken de pols weinig van zijnen natuurlijken staat afweek, de warmte van de huid naauwelijks vermeerderde, men verklaarde dezelve voor *zinneloos*, en echter bleek het bij nader onderzoek, dat er eene besmetting had plaats gehad, wier gevolgen men door de gewoone middelen ter betengeling van den *typhus*, deed verdwijnen. De meeste soortgelijke gevallen herstelde men doorgaans zeer gelukkig door aderlatingen, het veelvuldig zetten van bloedzuigers aan het hoofd, konde begietingen, stort en druipbaden; in zeer weinige gevallen mislukte deze geneeswijze, en nadat het razen onafgebroken had geduurd, ontstond er eindelijk eene volkomene uitputting, aanhoudende beving van het gehele ligchaam, diepe slaap, en de dood door beroerte.

Trekkingen, Bevingen, het *Pluizen* enz. waren gewone verschijnselen der besmettelijke Zenuwkoorts; deden eene sterke aandoening der hersenen zoowel, als van het ruggemerg vermoeden, en waren te bedenkelijker, naar mate zij langer aanhielden, en voor gene middelen weken, voornamelijk wanneer de lijders tevens bedwelmd waren, door geene middelen konden worden opgewekt, op gedane vragen niet antwoorden, ja zelf de gemakkelijkste vragen niet verstonden. Bij sommige lijders, bij welke deze ver-

schijnselen tot eene bijzondere aanmerkelijke hoogte geklommen waren, en de koorts voor de vermogendste middelen niet week, bescpeurde ik dat de toediening van het *heulsap*, met ter zijde stelling van alle andere artsenijen, van eene uitmuntende werking was; waarbij ik echter deze aanmerking maken moet, dat men zich van andere zoo algemeene middelen b. v. *Valeriaan*, *Arnika*, *Kamfer*, *Aether*, enz. te voren niet had bediend, waardoor hoogstwaarschijnlijk het *Heulsap* een grooter werkingsvermogen (*Receptiviteit*) moest verkrijgen. In deze omstandigheden diende men alle 3 tot 4 uren, 8, 10 tot 12 druppels van de *Tinctura Opii Simplex* toe. Na verloop van 24 uren werden de lijders rustiger, kwamen meer tot zich zelven, en waren de stuipachtige bewegingen der ledematen merkelyk verminderd. Dat de uitwerkingen van dit middel in deze omstandigheden zoo uitnemend waren, konde men ook daaruit afleiden; dat somwijlen deze stuipachtige gesteldheid, nadat het *Heulsap* ter zijde gesteld was, weder terugkeerde en op nieuws wederom verdween, zoodra men met de toediening daarvan een begin maakte en daarmede aanhield.

Ik heb somwijlen wederinstortingen waargenomen, waarvan men de oorzaken niet konde ontdekken, bij welke dezelfde ziektevorm, zoo als men deze bij het begin ontwaarde, zich ten tweede male, in gelijke gedaante, vertoonde, maar ook ten tweden male, voornamelyk met dit middel werd overwonnen. Ik wil intusschen die gevallen niet achterhouden, in welken deze behandeling ons te leur stelde. In een van deze gevallen werd in het laatste tydperk der ziekte, eene ontfleking der longen geboren, welke men echter meer konde gissen, dan met zekerheid bepalen.

In een tweede geval eindigde de ziekte met eene ontfeking der Oorklier (*Parotitis*;) waar de toevallen der ontfeking eenen aanmerkelijken graad hadden bereikt. Geheel onverwacht had er eene algemene uitputting der krachten plaats, het gezwel viel te zamen, en de lijderesfe stierf, hoezeer men kort voor haren dood meer hoop tot herstelling konde voeden, dan te voren.

In een derde geval, zijnde een jong, en voor den aanval van deze ziekte, volkomen gezond man, die bij gelegenheid der inlegering van een franschen soldaat, welke te voren door Zenuwkoorts was bezocht, besmet werd, was het uiteinde ook doodelijk, Aanhoudende ijlhoofdigheid, bevingen en trekkingen van het gehele ligchaam, waarbij alle spieren in beweging waren, hadden onafgebroken, gedurende 10 dagen geduurd, toen eensklaps de linkerarm opzwol en hevig ontfoken werd. De ligte roode kleur veranderde plotseling in eene donkerroode, daarna violette, blaauwe en eindelijk zwarte, waarop binnen 24 uren de geheele arm door koud vuur aangedaan, en door den dood spoedig achtervolgd werd. Deze gevallen leveren ons de bewijzen op, dat, wanneer men de bevingen en trekkingen in eenen hoogen graad en altoosdurende bespeurde, de lijder doorgaans in groot gevaar was.

Plaatselijke ontfekingen, voornamelijk *der inwendige deelen* met welke de *Zenuwkoorts* zich zoo dikwerf vermengd, ontdekten wij menigvuldig bij de besmettelijke *Zenuwkoortsen* in de maanden *Maart*, *April* en volgende: geen bewerktuigd deel (*organ*) bleef daarvan bevrijd, zelfs de uitwendige bekleedselen, de daaronder gelegene groote klieren, de ledematen enz. werden niet zelden door eene ontfeking aangetast.

De

De ontstekingen der inwendige deelen bleven niet zelden verborgen, of deden zich eerst in het laatste tijdperk der ziekte kennen. Somwijlen ontdekte men dezelve eerst bij de lijkopeningen, voornamelijk bij de zoodanigen, welke kort voor hun overlijden in het Ziekenhuis werden gebragt. De longontstekingen, de ontstekingen der milt, der hersenen, der maag, der darmen, der oorklier, van het oor, van den hals, der oogen, en wijders de roosachtige ontstekingen, welke vele plaatsen van het ligchaam, b. v. de neus, de elleboog, de vingers en voornamelijk de teenen aantasten, en somwijlen spoedig in koud vuur overgingen, werden het meest gezien.

Wijders het *doorleggen* op alle oppervlakten van het ligchaam, bijzonder van den rug, van het heiligbeen, der heupen, van den hals, der schouderen en knieën, en op alle plaatsen welke aan eene aanhoudende drukking waren blootgesteld. Bij sommigen was deze geneigdheid tot doorleggen zoo groot, dat, deze drukking gedurende eenige uren plaats grijpende, bij eene noodzakelijke plaatsverandering van den lijder, dadelijk blaauwe of bruine plekken geboren wierden, welke in korten tijd in koud vuur overgingen. Onze voorgestelde geneeswijze, bijzonder de aanhoudende zorg voor de zuiverheid der huid van den lijder, der zuiverheid van den dampkring, het veelvuldig baden, de herhaalde plaatsverandering, waren de beste hulpmiddelen om het doorleggen te verhoeden, zoodat sommige lijders, zij mogten nog zoo ziek zijn, gedurende den tijd van 21 tot 28 dagen op hunne legerstede lagen, zonder zich doorteleggen. Zeer bedenkelijk echter was de toestand dier lijders, bij welke de geneigtheid tot doorleggen bijzonder sterk was en bij de minste drukking blaauwe plekken achter-

lie-

lieten. Deze lijders stierven meestal, nogtans hadden wij uit een aanmerkelijk groot aantal zieken, maar twee of drie lijders, bij welken zich eerst hier die hoogstgevaarlijken staat ontwikkelde, nadat men alles ter verhoeding van denzelven beproefd had.

De inwendige ontstekingen maakten de ziekte bedenkelijker, voornamelijk indien edele delen waren aangetast b. v. de longen, de maag, de milt, hetwelk dikwerf plaats had. De veelvuldige sterfgevallen welke veroorzaakt werden, naardien de zieken, nadat zij reeds 8, 10 en 12 dagen zonder de minste hulpbe- tooning in de stad hadden gelegen, eerst kort voor hun overlijden herwaards werden vervoerd, verschaften ons door lijkopeningen de schoonste gelegenheid om over de vermengingen der ziekte in deze gevallen eene nadere inzage te erlangen.

Bijzonder dikwerf ontmoete men de *Longontsteking*, wier juiste kennis echter moeilijker verkregen werd, wanneer zich dezelve niet behoorlijk ontwikkeld had. De aanmerkelijke belediging van het *gewaarwordingsvermogen* stelde den lijder buiten staat, het plaatselijk gevoel der werktuigen tot de ademhaling gade te staan. Men behoefde derhalve geene klachten over *moeijelijke ademhaling*, *beklemtheid*, *stekende pijnen* en *smartten* enz. afte wachten, ten ware, hetwelk somwijlen het geval was, dat, bij en na de plaatshebbende ontsteking der longen, zoo als door mededeling, de staat der aan- doening van de hersenen eene aanmerklijke verminde- ring onderging. Zoo kwamen die gevallen het zeld- zaamst voor, waarin men gedurende verscheidene da- gen het aanzijn der longontsteking met zekerheid kon- de ontdekken, offchoon het wezenlijk lijden der hers- nen (*Hirnaffectie*) hetwelk de Zenuwkoorts ken- schetste, in eenen hevigen graad voortduurde. In zeer
wei-

weinig gevallen kwam er plotseling longontsteking (*Pneumonie*) bij; dezelve werd wel is waar spoedig gekend, maar niet te min eindigde zij door uitzweeting en verlamming. Minder zeldzaam waren die gevallen, waar men de ontsteking, na het verdwijnen der Zenuwkoorts, in het tijdperk der herstelling, ontmoete, doch tijdig genoeg kende, naardien zij alle kentekenen der echtheid droeg, en na de spoedige toediening van ontstekingswerende middelen al ras herstelde.

De vermengingen met de ontsteking van de Milt hadden veelvuldig plaats. De miltstreek was opgezet en pijnlijk: de drukking der hand vermeerderde het pijnlijk gevoel, de lijders hadden veelvuldige braken, grooten dorst, ongemeene hitte, waren zeer onrustig en angstvol, en de zwelling der miltstreek nam kenmerklijk toe. Dit zelfde had bij sommigen plaats, die voor den aanval der Zenuwkoorts zich volkomen welvarende gevoelden, en gevolgelijk aan geene slepende ongesteldheden der milt hadden gezukeld. Deze gevallen gingen niet zelden vergezeld door neusbloedingen, zeldzaamer door bloedige ontlastingen, bloedbraken, afwisselende met braken van eene grasgroene stoffe en uitgebreide *petechien*. De lijkopeningen stelden alle onze vermoedens buiten twijfel. De milt was in sommige gevallen aanmerkelijk gezwollen en voos, dikwerf in eene breiachtige stoffe veranderd, somwijlen geheel opengebarsten, zoodat eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds in de buikholte uitgestort was.

Bijzondere opmerking verdiende, in dit opzigt, de ziekte van eenen 40 jarigen mannelijken lijder; bij wien men alle kenmerken van eenen *Typhus nervosus icterodes* bespeurde. Gedurende de laatste 48 uren voor zijnen dood

dood zwol de bovenbuik aanmerkelijk op, daarbij ging eene aanhoudende braking eener bruine en groenachtige stoffe gepaard, offchoon de lippen en de tong zuiver bleven. Na zijnen dood ontdekten wij de inwendige oppervlakte der maag en van een gedeelte der dunne darmen door eene aanmerkelijke ontsteking aangedaan, de milt intusfchen was nog meer ontfloken, voor het grootste gedeelte in eene breiachtige stoffe veranderd, opengebarsten, en eene aanzienlijke hoeveelheid bloeds was in de buikholte uitgestort. Gelijksoortig was de gesteldheid van den onderbuik eener vrouw, welke, na eene hevige ijling van 10 dagen, uit haar bed sprong en zich uit het venster wierp. Na verloop van eenige dagen stierf zij, men ontdekte geene bijzondere beledigingen aan haar ligchaam, en bij de ontleding ontwaarde men eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds in de buikholte, welke uit de opgezwollene, als het ware ontbondene, en waarschijnlijk door den val uit het venster opengebarstene milt, was uitgestort.

Het verdient opmerking, dat bij onderscheidene *typhus*--lijders, bij welken de graad der ontsteking van de milt reeds tot eene aanmerkelijke hoogte was geklommen, door het tijdig aanleggen van *Bloedzuigers* in de miltstreek, waarbij de overige behandeling van de gewoone niet afweek, de ontsteking volkomen verdween en de zieken gelukkig herstelden. Welligt heeft de ontsteking der milt menigwerf plaats gehad, is echter gedurende de hevigheid der Zenuwkoorts niet juist gekend, en des niet tegenstaande door doelmatige middelen tevens overwonnen.

Meermalen kwamen ons ontstekingen van de maag en der darmen voor, welke zich over het algemeen reeds gedurende het leven zeer duidelijk lieten zien,

zien, en bij het overlijden, door de lijkopeningen buiten allen twijfel werden gesteld. Vele lijdens werden dadelijk na de besmetting door veelvuldige worping en braking gekweld, deze toevallen namen hand over hand toe, en werden afmattende en hardnekkig. De lijdens braakten bij elke gelegenheid dikwijls slechts eene slijmachtige, meermalen echter eene buitengewoone bittere of donkergroene vloeistofte uit, sommigen klaagden over een hoogst onaangenaam brandend gevoel, hetwelk zich uit de maag tot in den hals verspreide. Deze toevallen aanhoudende, werd de geheele bovenbuikstreek uitermate gevoelig, en by de minste aanraking pijnlijk; al hetgeen de lijder nuttigde, zelfs de streeklendste dranken werden uitgebraakt, en na veelvuldige aanvallen van hik, ondragelijken dorst, aanhoudende onrust, waarbij de lijdens zich telkens van de eene naar de andere zijde wierpen, een kleine, radde pols, en somwijlen eene bedwelming, vergezeld met stille ijling, volgde de dood.

Bij sommige lijdens verspreide zich de ontsteking tevens over de *milt*, waarvan het inwendig weeffel buitengewoon voos zich vertoonde, en over de uitwendige oppervlakte der *lever*, ofschoon het inwendig maakfel, de kleur en de gesteldheid, van den gezonden staat niet merkelyk afweken.

Herstellende lijdens bespeurden nog lang het worstend gevoel en de brakingen, ofschoon de overige omstandigheden ons deden zien, dat de ontsteking van de maag en der darmen moest verdwenen zijn.

In de laatste maanden van het jaar 1813 heb ik meermalen opgemerkt, dat *typhus*-lijdens, welke het *koud vuur* aan de voeten kregen, zelfs dan, wanneer de eerste koortsachtige toestand overwonnen was, aan veelvuldige en langdurige brakingen, die van 2 tot 3 weken met korte tusschenpoo-

poezingen aanhielden, onderhevig waren. Bij eene vrouw was deze braking, hoewel zij met betrekking tot de Zenuwkoorts aanmerkelijk in beterschap was toegenomen, en het koud vuur aan de teenen van beide voeten veel hoop tot herstel opleverde, zoo geweldig, dat zij volstrekt geene Artsenijmiddelen of dranken, dezelve mogten nog zoo strelend zijn, konde inhouden. Met elken dag werd hare toestand bedenkelijker, en kort daarop stierf zij aan toevallen van maag en darmontsteking (blijkens de ontleding) hoewel men zich van de doelmatigste middelen, een matig warm verblijf, warme stoovingen, het koppen, warme baden, rustverwekkende klisteren, zaadmelken, bloedzuigers, en krampstillende middelen, gevoegd bij eene zorgvuldige oppassing, bediend had.

Op dit oogenblik (*Februarij 1814*) heb ik wel twintig besmettelijke *typhus*-lijders met *koud vuur* aan de voeten onder mijne behandeling; van welke de meesten aan deze *vrijwillige brakingen* zukkelden, en ten deele daaraan nog tegenwoordig lijden. Verre de meeste Ichijnen het *Heulsap* goed te kunnen verdragen, wiens toediening buiten dien door het aanwezig koud vuur, hetwelk ondragelijke pijnen veroorzaakte, noodzakelijk gemaakt werd. In de eerste maanden van het afgelopen jaar mogt het ons menigwerf gebeuren, dezen ongunstigen vorm der ziekte te verdrijven, en de middelen ter bereiking van ons doel, bestonden, voornamelijk, in het veelvuldig aanleggen van *Bloedzuigers* in de maagstreek, het doen van kleine aderlatingen in zeer sterke gestellen, lauwe baden, onderscheidene reizen op den dag herhaald, warme stoovingen met azijn, waarmee de geheele onderbuik werd bedekt. Na de bloedontlastingen bediende men zich dadelijk, met een uitmuntend gevolg, van het koolenzuur in geringe giften

toegadiend, en in het meer gevorderd tijdperk der ziekte, waar het krampachtig worden nog aanhieldt, van den vluggen zwavel-aether en van het *Heulfap*. Somwijlen waren de nabuurige deelen zoodanig ontfloken, dat al het genuttigde telkens werd uitgebraakt, en alle pogingen om dezen ziektevorm te doen verdwijnen, ten eenemale vruchteloos afliepen.

De ontfleking der oorklier was in den regel bij deze koorts van bedenkelijke gevolgen, naardien dezelve de fcheiding der ziekte niet bepaalde, ter vermindering van het algemeen lijden niet kennelijk bijdroeg, dikwerf groote moeilijkheden veroorzaakte, en niet zelden op nieuw gevaar deed ontftaan. Deze ontfleking welke zich dikwerf over beide de zijden verspreide, welke niet zelden door eene ontfleking der onderkaasklieren vergezeld werd, vormde veeltijds een buitengewoon hard en vast gezwel. De bevordering ter rijpwording ons zeer heilzaam toefchijnende, naardien men deze ongefteeldheid als eene verplaatfte ziektestof konde befchouwen, bedienden wij ons van fpecerijachtige kruidpappen, Ajuin enz. te meer daar ik befpeurde, dat, de etterwording volkomen ftand grijpende, het algemeen lijden eene gelukkige keer nam. Deze pogingen echter waren dikwerf vruchteloos, want het inwendig leven ontbrekende, kwam de verlangde ettermaking niet tot ftand. Nadat het gezwel aan beide zijden 36 tot 48 uren had geduurd, en men de doelmatigfte, zoowel in als uitwendige midde-len tevens had gebezigd, werd het ontfloken gezwel fomwijlen plotseling ontspannen, dadelijk ontwaarde men tevens eene zeer ongunftige verandering der wezenftrekken, der zielsvermogens, van den pols, men hoorde geene klagten meer, de lijder werd ftill, nam van uur tot uur eene doodelijke kleur aan en ftierf.

In sommige gevallen verviel de ontsteking der oorklieren in versterking, en ontlaste, geopend zijnde, een stinkend vocht,

De *Geelzucht*, waaraan zoo vele lijders onderhevig waren, was over het geheel een bedenkelijk verschijnsel, men bespeurde dezelve in de verschillendste graden. Somwijlen was alleen het wit van het oog min of meer gekleurd, en ontwaarde men hier en daar op de oppervlakte van het ligchaam eene bleekgeele kleur, in onderscheidene gevallen was, deze kleur donker, zoo als men in eene langdurige zamengestelde geelzucht ontmoet, somwijlen openbaarde zich dit verschijnsel langzamerhand, dan eens weder plotseling. Deze omstandigheid was altoos gevaarlijk, en had, alwaar de geele kleur den hoogsten trap bereikte, zoo als in de volkomene langdurige geelzucht, eenige weinige gevallen uitgezondert, bijna altoos een doodelijk uiteinde. Het verdiende in deze gevallen opmerking, dat de *Gevoeligheid* minder werd aangedaan als de *Reproductie*, dat de lijders hun bewustzijn dikwerf bijbleef, een verhaal van hunne ziekte konden geven, en zich niet zelden deden voorkomen als bevonden zij zich in redelijken welstand. Was de ziekte eenige dagen gevorderd, dan vergezelden zich gedurende de nachtijdingen daarbij, afwisselende met slaapzucht, brakingen van eene donkere of groene vloeistof, en ontlastingen van groene en geelagtige stoffen, hierbij kwamen blaauwe en bruine vlekken, buitengewoone zwakheid (*Passiviteit*) en geheele uitputting; de doorgelegene deelen waren in versterking, en in de meeste gevallen volgde de dood zoo snel, dat er nauwelijks tijd was om de gewoone toevallen eener geheele ondermijning (*Kolliquation*) derzelve loop te doen voleindigen.

Met dezen vorm van Zenuwkoortfen vermengden zich niet zelden toevallen van *miltontsteking*; welke fomwijlen ook gelijktijdig met de vorigen plaats grepen, namelijk, met neusbloedigen, pijnlijke opzwellingen der milfstreek, brakingen enz. wier juiste kennis de ontledingen der lijken huiten twijffel stelden. In sommige gevallen, waar de ziekte over den 8sten tot den 10den dag duurde, hervatte dikwijls de neusbloeding echter meer tot voor dan tot nadeel van den lijder, die desnietteenstaande bij derzelver aanhoudende ontlasting, welke soms alle palen konde te buiten gaan, aanmerkelijk uitgeput werd.

De lijkopening der aan *Typhus icterodes* overledenen lijders deed ons met betrekking tot de lever geene in het oogloopende ongeregeldheid (*abnormitat*) opmerken, ten minsten niet in dien graad, als men wel verwacht zoude hebben. Het bloed der zoodanigen was in den hoogsten graad verdund en ontbonden, zoodat men naauwelijks eenige sporen van gestold wijvocht in het hart ontdekte, de milt was doorgaans uitermate groot, week, ja dikwijls tot vloeiens toe, alle vloeistoffen van het ligchaam waren geel, b. v. het waterachtig vocht der hersenholligheden, van het hartezakje, alle vliezen, zelfs de hersenvliezen waren geel. De darmen waren door lucht opgeblazen, sterk uitgerekt en van eene bruinachtige kleur. Bij sommige lijken was de uitwendige huid der lever min of meer ontstoken; echter had de kleur, de gesteldheid, en het inwendig maakfel van dit ingewand in het binnenste geene aanmerkelijke veranderingen ondergaan; het allerminste ontdekten wij eene inwendige ontsteking of verettering derzelve; de galblaas was met eene dikke en taaije gal opgevuld.

In sommige gevallen werd deze kwaadaardige vorm
der

der Zenuwkoorts door volkomene *crisis* beflist, voor zoo verre men aan de eigenmagtige herstellingsbewerking (*Genefungsprozess*) zonder kennelijke ontlastingen, welke dikwerf in eenen nacht tot stand komt, deze benaming mag toekennen. Wanneer geneesmiddelen iets tot deze *scheidingen* hebben bijgedragen, dan verdienen de *koude lucht*, de *bloedzuigers* aan het hoofd en in de bovenbuikstreek aangelegd, de *warme baden* en de *koude begietingen*, bovenal genoemd te worden. Wanneer deze kwaadaardige ziekte den hoogsten trap bereikte, de kleur der huid donkergeel was, de lijder bedwelmd en wezenloos lag, aanhoudende braken daarbij vergezeld gingen, dan bleven alle middelen vruchteloos, en de *kwik*, in en uitwendig toegediend, het *Heulfap*, *overzuurd zoutzuur*, en alle andere middelen, in de geele koorts en bij *typheuse* leverontstekingen zoo hoog geroemd, hadden geene de minste uitwerking.

Geheel ten onregte prijzen derhalve sedert eeniger tijd ook Duitfche Geneesheeren de *kwikoxydul* (*verzoeete kwik*), op het gezag van Engelsche en Amerikaanfche Artfen in *Zenuwkoortfen* met zoo veel drift aan. Wanneer men intusfchen een groot aantal *typhus*-lijders met ter zijdestelling van dit middel, zeker en gelukkig kan herstellen, zoo als de onderzinding uit ontegenzeggelijk bewaarheid heeft, dan is dit ten minften een genoegzaam bewijs dat wij dit middel kunnen ontbeeren. Te meer oplettenheid verdient het ontkennend befluit (*das negative Resultat*) der genomene proeven van de toediening derzelve in den reeds genoemden vorm. Ook in dezen vorm, waar men nog het eerst eenige hulpe zoude hebben mogen verwachten, was dezelve geheel vruchteloos.

Vele *typhus*-lijders waren aan herhaalde *neusbloe-*

dingen blootgesteld, veeltijds had dit plaats met een blijkbaar goed gevolg, meermalen met eene kennelijke verligting der toevallen van de hersenen, der bedwelming en van het ijlen enz. Deze ontlasting had bij sommigen op onderscheidene reizen dagelijks plaats, bij andere alle avonden, zoodra de aanval zeer hevig werd, en deed alsdan ook uitmuntende diensten.

Door deze leerzame daadzaken, daar zij zoo menigwerf werden waargenomen, voorgelicht, werd ik naderhand onverschrokken om *algemene bloedontlastingen*, voornamelijk in de eerste 8 of 10 dagen der ziekte, dikwerf te beproeven, en te meer, wanneer de ken-teekenen van eenen *sthenischen* aanleg, of van eene bloedrijke gesteldheid aanwezig waren. De uitwerkingen daarvan waren menigmaal zoo zeer gewenscht, ja zelfs uitermaten heilzaam, en ik zal hierover nog nader aanmerkingen mededeelen.

Bij sommigen was deze ontlasting zoo buitengewoon sterk, en putte de lijdens zoodanig uit, dat men dezelve moest stuiten, hetgeen voornamelijk in die gevallen werd noodig geoordeeld, waar de ziekte reeds eene gunstige scheiding had genomen, en de verschijnselen der bedwelming, der ijling, en der wezenloosheid waren verdwenen. In zoodanige omstandigheden was de voortduring dier bloedontlasting *symptomatisch*, en derhalve noodzakelijk de elve te stuiten.

Dikwerf nam de ziekte haar begin met *worging* en *braking*, en niet zelden hieldt dit verschijnsel gedurende de geheele ziekte aan, ofschoon men in deze gevallen evenmin eene ontsteking der inwendige deelen, als verstorvenne plaatsen op de oppervlakte of aan de ledematen konde ontdekken. Deze omstandigheid veroorzaakte zoowel den lijder als den geneesheer zeer veel moeite, naardien de

de beste middelen vruchteloos werden beproefd. Over het geheel was dit verschijnsel een *krampachtig* toeval, geen teeken van ontsteking, duurde daartoe bovendien te lang, werd op zich zelf niet gevaarlijk, en konde nog aanhouden, wanneer reeds eene algemene *crisis* reeds had plaats gegrepen.

Daar de voortdurende dezer toevallen zoo ongemeen lastig was, en de zieken zelfs de slijpendste dranken niet konden inhouden, zoo werden onderscheidene middelen beproefd om dezen toestand te verbeteren. b. v. het koolenzuur, geringe gifte van braakmiddelen en van den braakwortel, het heulsap, de zwavelaether, mostaardpappen, drooge en bloedige koppen op de maagstreek, sloovingen van azijn en specereiachtige kruiden en warme baden. Geen dezer middelen echter voldeden geheel aan het oogmerk, men bespeurde wel is waar na de toediening van sommigen eene korte verligting, maar spoedig keerde de braking weder. Er waren lijders, die gedurende 14 dagen, dagelijks herhaalde reizen hevig braakten, en daardoor uitermaten verzwakten, om het even of de genuttigde dranken alleen, of slijm, maag en darmfappen of gal verschillend gekleurd, werden ontlast. Het is mij toegeschenen, dat het nuttigen van koude melk, voornamelijk gekarnde melk, welke vele als eenen gewonen drank gretig, en in eene aanmerkelijke hoeveelheid, gebruikten, deze moeilijkheden het meest overwon.

Dikwerf is het mij gebleken, dat de *typhöse* smetstofte eene bijzondere betrekking tot de werktuigen der

doorzwelging uite. Sommigen, die volkomen besmet waren, gevoelden in het begin, nog eer de koorts kennelijk gevormd was, worging en braking, zij klaagden over eene eigenaardige smaakverandering, hoewel de tong zuiver en vochtig, of ten minsten met een nietsbeduidend beslag bezet was. Het gewoon gevoel van misfelijkheid, welke het braken voorgaat, ontbrak in het algemeen, de streek der *praecordia* was zacht en onpijnlijk, en desniettegenstaande had eene altoosdurende krampachtige worging plaats, welke tot den hoogsten trap der koortsbeweging konde aanhouden.

Toen in den herfst van het jaar 1807. de *Zenuwkoorts* alhier regeerde en het Ziekenhuis met zoodanige lijdens als opgepropt was, werd ik zelf door de besmetting aangetast, en gevoelde even eens in het begin mijner ongesteldheid eene aanhoudende worging en braking, hetwelk men door geene middelen hoegeennaamd, konde doen bedaren. Ik kreeg eene verschrikkelijken en onoverwinnelijken tegenzin in Artsenijmiddelen, zoodat het ondoenelijk werd, om met de smakelijkste middelen der verdrijving van deze toevallen eenigzins te beproeven, en des niettegenstaande heb ik aan de bijzondere zorg van mijnen geachten vriend den Geheimraad Doctor HEIM het dank te wijten, dat ik gelukkig herstelde.

Staande de *Epidemie* in dit jaar, in welke ik aanhoudend aan het gevaar van besmetting was blootgesteld, bespeurde ik onderscheidene reizen, behalve eene ongewoone ledigheid in het hoofd en duizeligheid, eene geheel eigenaardigen smaak in den mond, die ik met niets konde vergelijken, en die mij wel 8 dagen bijbleef. Hoezeer de eetlust niet geheel verloren was, hield deze ziekelijke smaak toch aan; en

ik bespeurde denzelven bijzonder bij het spreken op eene zeer onaangename wijze.

Wij bespeurden veelvuldige *buikloopen* (*Durchfälle*) van eenen verschillenden aard, waterachtige, met drekstoffen vermengde, bloedige, donkergroene en doorgaans onwillekeurige. Het meest waren de ontlastingen van eenen galachtigen aard, en zoo lang deze niet buitengewoon sterk waren, bevond men ze eerder nuttig dan schadelijk, ja dikwerf oogenfschijnlijk heilzaam. Somwijlen kenschetste deze ontlasting de daarmede vergezeld gaande ontsteking van de maag en darmen, waarbij tevens een geelachtig braken plaats greep met toevallen, welke met een ontstekingachtig bort (*cholera*) veel overeenkomst had. Gebeurde het dat in het begin der ziekte een hevige buikloop, zonder kennelijke verligting ontstond, gedurende welke de hevigheid der koorts aanhield, dan was het te duchten dat het gevaar hooger klom. De voorige gezondheid van den lijder, zijne jeugdige jaren en bloedrijkheid schenen de uitwerkingen dezer ontlastingen voornamelijk te bepalen, naardien zoodanige *individuen*, welke door vroegere ziekten merkelyk verzwakt waren, ongelijk spoediger ook door dezen werden ondermijnd. De bijzondere betrekkingen van den lijder en het bijeenzijn derzelven (*das Gesamtbefinden*) moesten bijgevolg beslissen, of en in hoe verre men deze ontlastingen aan zich zelve moest overlaten, of fluiten. Bij sommige lijders die zeer verwaarloosd tot ons kwamen, hadden tevens eene trommelzuchtige opzwellings plaats, in welk geval men den verlamden staat der darmen niet meer konde in twijfel trekken.

Zoowel in deze als in alle andere gevallen, waar eene

verhoogde prikkel van het verzwakt Zenuwgefftel van den onderbuik van nut konde zijn; ondervonden wij de beste uitwerkingen van de dagelijks meermalen herhaalde *warme*, bijkans *heete baden*, *heete azijnstoo-vingen*, *klisteren van stijffel met heulsap*, en tot inwendig gebruik het *aftrekfel van kaneel*, de *Mixtura Oleoso-balsamica*, het *heulsap*, de *wijn* en *specerij-achtige soepen*. Bij de gewoone galachtige buikloop-
pen, die mij zoo lang dezelve niet uitermaten sterk waren en de krachten van den lijder niet aanmerkelijk ondermijnden, niet tegen gingen, stond men hun den gewoonen koortsdrank toe, dien de meesten het greetigst gebruikten, een ligt wel gegist wit bier, konde melk, koud water en koud garstewater te drin-
ken. Waren de ontlastingen te sterk, waterachtig, on-
willekeurig, dan dienden wij over het geheel *Aqua Cinnamomi simplex*, of *Aqua Menthae* met *Mucilago rad. salep.* en *Mixt. oleoso-balsamica* toe, welke in de meeste omstandigheden genoegzaam aan het oog-
merk voldeden. In gewigtige en spoedvereischende omstandigheden, waar de noodzakelijkheid gebod dit toeval spoedig te sluiten, maakten wij gebruik van het *heulsap*, hetwelk in vereeniging met specerijach-
tige middelen en slijmige klisteren, den lijder het best voldeden.

Wat de *voorzegging* der voornaamste toevallen en ver-
schijnselen dezer ziekte aangaat, merken wij het volgende
aan: de wezenlijke trekken der Zenuwkoorts, zoo als de
buitengewone hitte van de huid, roodheid des aange-
zigts, ontsteking der oogen, duizeligheid, bedwel-
ming, zwaarte van het hoofd, hardhoorendheid, ijling,
doo-

drooge tong, en een radde en veelvuldige polsflag, kenschetsten op zich zelven geen gevaar. Deze verschijnselen behoorden tot het wezen der ziekten, op welke men rekenen moest, en die veel hoop opleverden, zoo lang dezelve deze palen niet te buiten gingen, en zoo dra men niet te lang vertoefde, door zich van die uitnemende middelen te bedienen, wier beslissend vermoogen zoo dikwerf gebleken was. De toevallen konden in eenen aanmerkelijken graad plaats hebben en nogtans de uitkomst der geneeswijze gelukkig zijn, zoodra men maar een tijdig en behoorlijk gebruik van dezelve maakte. Zelfs in omstandigheden, waar de verschijnselen der *hevigste en aanhoudende ijlhoofdigheid*, van eenen pols, *welks slagen men naauwelijks tellen konde*, der *Petechien van eene aanmerkelijke uitgestrektheid en hoeveelheid*, der *droog en zwartachtigheid der lippen zoowel als van de tong*, der *bedwelming en hardhoorendheid* aanwezig waren, bij welke verschijnselen het onmogelijk werd, zich aan de lijders te doen verstaan; in deze bedenkelijke omstandigheden hebben de koude begietingen, de stortbaden, de bloedzuigers enz. dikwerf den doodelijken uitgang der ziekte verhoed.

De hoop op herstel won te meer veld, wanneer, na eene behandeling van 3 of 4 dagen, de lijders, welke tot dus verre bedwelmd en wezenloos lagen, met meer levendigheid klaagden. Die lijders, die geheel stil lagen, beschouwde men over het algemeen als de gevaarlijkste, daar integendeel de zoodanigen, die woeliger, ontevredener, en verdrietiger werden, over pijnlijkheid, over de koude der baden enz. klaagden, hun herstel blijmoedig te gemoet gingen. En juist deze klaagden kort te voren over niets, begeerden geen drinken, offchoon de mond en tong zoo droog waren
als

als hout, en drekstoffen, zoowel als pis vrijwillig afvloeiden. Niet minder voordeelig en gewigtig was het verschijnsel eener aanhoudende *vermindering der ijling*, der *slaapzucht*, der *beving* en *trekkingen*, welke zich doorgaans met de reeds aangehaalde verandering vereenigden. Deze beterschap van enkele teekenen leverde noch geene hoop, zoo lang deze gewigtige verschijnselen, niet tegenstaande de werkelijke toediening van veelvermogende middelen, geene duidelijke vermindering lieten blijken. Het gevaar krom in diezelfde mate met de aanhoudende voortduring dezer toevallen, als de hoop op herstel veld won, wanneer de lijders, na het gebruik der meest vermogende middelen, werkelijk bijkwamen, de hun omringende voorwerpen gadesloegen, en over het onaangenaam inwendig gevoel met meer levendigheid klaagden.

De *hardnekkige voortduring der bedwelming*, der *slaapzucht*, der *bewusteloosheid* en der *ijling* leverde een zeer ongunstig teeken op. Wanneer deze onderdrukking der geestvermogens altoos in denzelfden graad bleef, zelf na de toediening der meest vermogende middelen, en men de uitwerking hiervan hoegenaamd niet bespeurde; en over den onaangenaamen indruk op het gewaarwordingsvermogen, die anders zoo kennelijk in het oog valt, geene klachten hoorde, dan was het uiterst gevaar aanwezig. Zoo hadden wij helaas! vele lijders, die ongevoelig bleven, wanneer men hun een eimmer ijskoud water over het onbloote ligchaam goot, wanneer zij met naalden geprikt werden, den geheelen voet met mostaardpappen bedekte; ja zelf bij het branden met een gloeiend ijzer ter groote van 1½ duimen in het vierkant, waarmede men langs den ruggegraad deszelfs oppervlakte

aan-

aanrakende, het wezen naauwelijks vertrokken, veel minder een duidelijk bewijs gaven van smartgevoel. Bij zoodanige kenteekenen der hoogste gevoelloosheid en verlamming was deze onafgebroken plaats grijpende, alle hoop op herstel ten eenemaale verijld.

Het was een zeer ongunstig kenteeken, wanneer; na een voorafgegaane hevige ijlhoofdigheid, eene wezenlijke *slaapzucht* plaats greep. Ten uitersten moeilijk was het, zo niet geheel onmogelijk, den lijder uit deze bedwelming op te wekken; en in de meeste omstandigheden toonde ons de ontleding der lijken eene aanmerkelijke ophooping van water in de holligheden der hersenen.

De aanmerkelijke zwaarte des ligchaams, waarover de ziekenoppassers klaagden, wanneer zij de lijders in het bad en uit hetzelfde wederom in het bed droegen, voorspelde iets ongunstigs; dezelve was het gevolg der *lijdelijke* (*passive*) gesteldheid der zieken, wier gewigt zelfs de geoefendste ziekenoppassers behoorlijk wisten te waardeeren.

Eene soort van stijfheid des geheelen ligchaams, veel overeenkomst hebbende met de volkomene *verstijving* (*starkramps*) bespeurde men dikwerf eenige dagen voor den dood. Eene in het oog vallende *mis-kleurigheid der huid*; de grauwe, geelachtig bleeke, donkerroode en violette kleur, welke zich op onderscheidene plaatsen van het ligchaam openbaarden, die als wezenlijke doodsvlekken zich vertoonden, offchoon sommige kenteekenen op zich zelve beschouwd nog hoop op herstel lieten blijken, waren echter onsijsbare teekenen van eenen ophanden zijnden dood. Er waren twee soorten van opmerkelijke kleursverandering van het aangezicht, welke veelal eenen spoedigen dood voorspelden. De geelachtig grauwe kleur, welke met de doodskleur, die slechts bleeker is, eenige over-

overeenkomst heeft, was tevens morsig, op sommige plaatsen zeer donker, op andere helder, zoo dat dezelfde nauwkeurig onderzocht wordende, met eene menigte grondkleuren vermengd, ten voorschijn kwam. Wijders bespeurde men nog, behalve de kleur der volkomen geelzuchtigen, van welker ongunstige beteekenis ik reeds gewaagd heb, eene het doodelijk uiteinde voorafgaande, hoogroode, bloozende kleur, welke sommige lijders, hoewel in eenen minderen graad, zelfs na den dood bijbleef. Zoodanige lijken waren het, bij welke men den hoogsten graad van bloedsontmenging aantrof, bij welken men zelfs in de holligheden van het hart eene even geringe hoeveelheid stolbare wei bespeurde, als men na slepende ziekten met scheurbuik vergezeld, in gelijksoortige afwijkingen (*Anomalien*) ontmoet; in welke men eene bedorvene hoedanigheid (*qualitative*) des bloeds niet miskennen konde. Ik voeg hier nog deze aanmerking bij, dat in sommige van zoodanige lijken, bij welke men die bloozende en als het ware geblankette kleur van het aangezicht bespeurde, het reeds boven aangehaald bederf van de milt werd waargenomen, welke met dien ziekelijken staat van het bloed schijnt in verband te staan.

De Geelzucht was altoos een zeer bedenkelijk toeval, en het gevaar der ziekte scheen met den graad van de meer of mindere geele kleur der huid in verhouding te staan. *Typhus* - lijders die eene volkomene geele kleur hadden, zijn door ons niet hersteld; moettende ik echter deze aanmerking maken; dat de meeste dier lijders, welke in eenen zoo ongunstigen staat tot ons werden gebragt, doorgaans na verloop van 2, 3 en 4 dagen stierven, vele zeer nauwkeortige lijders, met eene bleekgeele kleur, bij

bij welke de overige kenteekenen der geelzucht ook niet ontbraken, zijn door ons hersteld, en de herstelling was te zekerder, naarmate men dezelve vroeger bewerkstelligde. Het ongunstigst was de vermenging der Geelzucht met het koud vuur aan de teenen, aan de neus, of aan plaatsen der oppervlakte van het ligchaam, welke aan eene meerdere drukking waren blootgesteld. Zeer bedenkelijk was al verder de vermenging van dit verschijnsel met de teekenen van de dusgenoemde rotachtige gesteldheid; welke zich naar het algemeen gevoelen, door eene *brandende hitte*, een *opgezet rood wezen*, *eenen zeer versnelden*, *veelvuldigen*, *weeken polslag*, en eene bij uitstrek flinkende uitwaasfeming van den lijder kenschetste. Aan zulke gevallen voegde zeer juist de benaming van eene *Febris biliosa — nervosa — putrida maligna*, welke dadelijk bij het begin het kenmerk der verlamming verraadden; en bij welke alle middelen, zelfs de meest vermogendste, vruchteloos bleven (*).

Eín-

(*) Naar mijn gevoelen is elke zoogenoemde *Rotkoorts*, als zoodanig, doorgaans ook eene *Zenuwkoorts*, gene het soort, deze het geslacht. Deze bepaalde soort der *Zenuwkoorts* is dikwijls ontegenzeggelijk met het grootste gevaar vergezeld, echter niet juist meermalen van eenen besmettenden aard, zoo als andere niet rotachtige soorten van *Zenuwkoortsen*. Helaas! men vindt echter vele waare, voornamelijk besmettelijke *Zenuwkoortsen*, wier vorm nogtans van dien der rotachtige aanmerkelijk verschillende, des niet tegenstaande zeer gevaarlijk, ja bijkans als de Pest zelve, kwaadaardig en vernielende zijn. Het schijnt mij derhalve te zeer verkeerd te zijn, ten minsten komt het met mijne waarnemingen niet overeen, wanneer men te algemeen be-

weert:

Eindelijk was dit teeken van groot gevaar, zoodra de vereenging met de *typheuse* ontsteking der lever, maag en milt, welke somwijlen elkander vergezelden, plaats greep. De oorspronkelijke *typhus* der hersenen stelde den lijder buiten de mogelijkheid, de plaatselijke aandoeningen, welke hem scheenen te folteren, bepaaldelijk aan te wijzen. De bovenbuik zacht gedrukt wordende, bespeurde men trekkingen in het wezen van den lijder; er hadden vrijwillige brakingen plaats, doorgaans van eene groene, soms van eene meer donkere vloeistof, eene niets uitwerkende working, wier aanvallen dikwerf herhaald werden — buikloopen, waardoor gelijkfoortige vloeistoffen werden ontlast — eene dikwerf vernieuwde neusbloeding zonder kennelijke uitwerking op het geheele gestel (*gesammtzustand*) en doorgaans eenen onleschbaaren dorst, waarbij de lijder den aangeboden drank zonder eenige begeerte naar denzelfden, met drift inzwelgde. De vereeniging van zoodanige toevallen was hoogst gevaarlijk.

Het van zelf ontslaand koud vuur openbaarde zich het meest sedert de helft der maand *April*. Maar helaas! deze gevaarlijke vorm der Zenuwkoorts heeft tot heden (*Februarij 1814*) onafgebroken voortgeduurt, er zijn op dit oogenblik nog deerniswaardige lijders onder onze behandeling wier leven wel is waar tot dus verre is behouden, maar welke door *koud vuur* beide voeten hebben verloren. Gevallen van dezen aard ontdekten wij te voren dikwerf bij zoodanigen, bij welke het *koud vuur* door het doorleggen aan de heupen, aan het heiligbeen, aan de schouders enz. was veroorzaakt, voornamelijk bij

zul-

weert: dat de *Rotkoorts* gevaarlijker, kwaadaardiger en besmettelijker zij, dan de *Zenuwkoorts*.

zulke lijders waar men op de zindelijkheid minder opmerkzaam was geweest en welke reeds lang bedlegerig waren. Het ontstaan van het vrijwillig *koud vuur* op meer verwijderde plaatsen, aan de teenen, voet-zoolen, hielen, op den rug van den voet, aan de knieën, aan de scheenbeenen, op de armen, aan de neus, enz., plaatsen, welke aan geene bijzondere drukking waren blootgesteld, werd vroeger niet waargenomen. In het begin werden deze plaatsen donkerrood, dan blaauwachtig, violet, vervolgens donkerer, en op het laatst geheel zwart, de diepste inkervingen welke weinig of geene bloeding veroorzaakten, kenmerkten geen het minste gevoel; spoedig kreeg de koude vuurige vlek meer uitgestrektheid, drong dieper door, er werden doorgaans blazen gevormd, welke eene buitengewoon stinkende vloeistof ontlasteden. Het koudvuurig deel was zoo uitermaaten gevoelloos, het geheele gestel deed eenmaal zulk eene geringe *ontvangvatbaarheid* (*Receptivität*) voor middelen blijken, dat zelfs de meest vermogende en aangeprezenste, b. v. de peruviaansche bast, en mijrre, de terpentijnolie, de kamferbrandewijn, het heulsap, de wijn en de baden, dikwerf geene de minste uitwerkingen deden.

De lijders lagen doorgaans wezenloos, hunne taal was verward, zij beefden over het geheele ligchaam, lieten echter geene klachten blijken, als men ze hard toeriep en zij voor een oogenblik ontwaakten. Vele lijders, door het koudvuur aangetast, kwamen veeltijds in het Ziekenhuis met eene zwarte opgezwol-
le neus, welke het wezen op eene afzigtelijke wijze misvormde, of de teenen waren met zwarte vlekken bezaaid, die in korten tijd zoodanig in uitgestrekt-
heid toenamen en zulke groote verwoestingen aan-

rigten, dat men, kort daarop, de doode kuld, de perzen en het celwijsweeffel bij groote gedeelten konde wegnemen. Bij sommigen was de staat van verlamming, bij hunne komst in het Ziekenhuis, reeds tot eenen zoo hoogen graad geklommen, dat zij reeds na 48 tot 72 uren overleden. Deze gevallen onderscheidene malen plaats gehad hebbende, werd het noodzakelijk geoordeeld, bij tijds hierop onze aandacht te vestigen; en alle plaatsen van het ligchaam waar eenigzints het koud vuur konde plaats grijpen, naauwkeurig te onderzoeken, om tijdig genoeg de meest vermogende middelen daartegen te beproeven, en op die wijze aan den verderen voortgang dezer verderfelijke kwaal paal en perk te stellen. Zoodra men de geringste sporen van deze koudvurige vlekken ontdekte, lieten wij stovingen van wijnazijn, vermengd met een sterk aftreksel van specerijachtige kruiden, zoo warm mogelijk omflaan, en den omtrek der twijfelachtige vlekken, welke doorgaans eene veranderde temperatuur lieten blijken, met kamferbrandewijn en terpentijnolie bestrijken, door welke middelen wij in sommige gevallen werden in staat gesteld, om den verderen voortgang te verhoeden. De inachtneming der meest mogelijke zindelijkheid van alle voorwerpen welke den lijder omringden, van zijnen dampkring, der bedekfelen, linnengoed enz. was daarbij volstrekt onontbeerlijk, de bedden herhaalde men dagelijks twee tot drie reizen, de legerstede werd telkens verwisseld, en de lucht, in welke de lijder verkeerde, was door de nabijheid der altoos openstaande vensters, even zoo zuiver en frisch, als de dampkringslucht.

In die afdeeling, waarin ik over de genezing dezer ziekte handelen zal, zal ik den uitslag mijner waarnemingen.

mingen, welke ik sedert de laatste 4 maanden over de *behandeling van het koud vuur*, gemaakt heb, als een aanhangfel mededelen.

Bij de lijkopening van eenen soortgelijken lijder, bij wien de gehele uitwendige neus in koudvuur was overgegaan, ontdekte ik de gewone verschijnselen, bij de ontleding van eenen *tijphus*-lijder voorkomende, namelijk het bloed was buitengewoon vloeibaar en dun; en zoo als de voortgang (*Prozess*) van het koud vuur aan de neus, en de zwarte kleur duidelijk kenmerkten, was hetzelfde tot de neusbeenderen doorgedrongen.

De Zenuwkoortstige lijders waren dikwerf aan *wederinstortingen* blootgesteld, waarvan men veeltijds de oorzaken niet konde ontdekken. Niet zelden bespeurde men dezelve bij zoodanige lijders, bij welken de herstelling met betrekking tot de hoofdzak, spoedig scheen tot stand gekomen te zijn. De lijder had reeds in zooverre eene gunstige verandering ondergaan, dat zij volkomen een spoedig herstel meer waarschijnlijk kreeg; kortom 'er was een belangrijke stap in de genezing gedaan, waarvan het uiterlijke, het uitzicht, de houding, de temperatuur en de polsslag van den lijder ons eene voldoende uitkomst gaven. De beslissende beterschap konde 4, 5 tot 6 dagen duren; maar plotseling hadden eene vernieuwde hitte, bedwelming, ijling en alle kenteekenen eener volkomene wederinstorting plaats. Meermalen zagen wij de wederinstortingen later ontstaan, dit wil zeggen, nadat de lijders zich alreeds in het tijdperk der weder herstelling bevonden. Dit was veel-

tijds het geval bij zwakke, door vroegere ziekten reeds uitgeputte lijdens en voornamelijk wanneer jicht, venusziekte en kwaadsappigheid door kwik-middelen te weeg gebragt, waren voorafgegaan.

Wanneer de *Tijphus* met deze oorspronkelijke ziekten vermengd was, werd over het algemeen de volkomene herstelling zeer langwijlig; sommigen lagen 5 tot 6 weken eer men eene volkomene scheiding zag; zij verkeerden in een aanhoudend gevaar van het leven; lagen half bedwelmd daar heen; het hoofd bezwaard, de tong en huid droog, zonder veerkracht; en na eene korte verademing, zag men de gezamenlijke toevallen der koorts met vernieuwde kracht herleven.

Bij sommigen hadden wederinflorringen zoo plot selings en onverwachts plaats, dat men de verafgelegendste aanleiding daartoe niet konde ontdekken. Dikwerf scheen het ons toe, als of er eene nieuwe *zelfsbefmetting* had plaats gegrepen; dit echter liet zich te minder vermoeden, naardien de meest werkzame hulpmiddelen ter vermindering en geheele vernietiging der smetstoffen aanhoudend werden in het werk gesteld; hiertoe brengen wij, de aanhoudende vernieuwing van den dampkring, door de onverhinderte en in eene groote hoeveelheid toetredende zuivere lucht; de dagelijkse, op onderscheidene reizen heerhaalde, afwasching van het gehele ligchaam, en voornaamlijk van deszelfs haarige gedeelte, de aanhoudende vernieuwing van de stroozakken, van het linnen en beddegoed, en de spoedige verwijdering der ontlastingen uit de zieke kamers; niet minder ook hunne verplaatting uit de vertrekken der meer gevaarlijke *tijphus*-lijders, in kamers door zulke lijdens bewoond, welke reeds in het tijdperk der vermindering

waren; en des niettegenstaande hadden er naar evenredigheid dikwerf *wederinstortingen* plaats, zoodat ik doorgaans op 15 tot 20 herstellende lijders eenen *wederingeftorten* konde rekenen. Ik moet hier noch bijvoegen, dat deze wederinstortingen bij die lijders, door de gewoone, onbesmettelijke Zenuwkoorts, welke men als voortbrengfel van de gesteldheid des dampkrings en van het jaargetijde moest beschouwen, waren aangetast; veel zeldzamer werden waargenomen; daar integendeel dezelve bij de wezenlijke besmettelijke Zenuwkoortsen des te meer gezien werden.

Voorts verdiende het opmerking, dat bij sommigen deze *wederinstortingen herhaalde reizen*, somwijlen tot de vierde en vijfde keer plaats hadden; zoodanig, dat de geheele ziekte tot de volkomene en standhoudende herstelling eene tijdruimte van 12 weken benoodigd had, gedurende welke zich het tijdperk der opklimming en van den hoogften trap der koorts, tot drie en vier reizen toe, vernieuwden. Sommigen dezer, lijders zijn overleden; de meesten echter gelukkig hersteld, onder wier getal zich velen bevonden, die gedurende 12 weken vijfmaal waren ingestort. Ik meen waargenomen te hebben; dat instortingen dan het meest plaats hebben, wanneer men met het dagelijks herhaalde baden en wasfchen te vroeg ophoud. Vele lijders, welke zich zelven nauwkeurig gade floegen, versterkten dit gevoelen, en er waren velen, welke verzochten om van het baden een begin te mogen maken, naardien zij beweerden dat dit het beste middel ware om aan hunne toenmalige beterschap meer duurzaamheid te bezorgen en instortingen te verhoeden. Sommigen beweerden zelfs, dat de laatste *wederinstortingen* niet zouden hebben plaats gehad, wanneer men met het baden eenen langen tijd had voortgevaren.

Ingevolge latere waarnemingen is mij gebleken, dat de te vroege *voldoening aan den eetlust*, welke over het geheel eene zorgvaldige onthouding van alle vaste voedfels, 2, 3 tot 4 weken, gedurende de behandeling moest voorafgaan, het nuttigen van brood, van vleesch, visch tot veelvuldige *wederinstortingen* gelegenheid gaf. De herstellende lijders kregen dikwerf eene buitengewonen begeerte naar vast voedsel, en zeker waren wederinstortingen de gevolgen, zoodra men hun toefond, hunne trek naar welgevallen te voldoen; men kan derhalve hierin niet te omzichtig en niet te streng te werk gaan.

De scheiding der ziekte, kwam bij de meesten langzamerhand tot stand. Nadat de koorts 9, 11, 14 dagen met hevigheid had geduurd en men de meest vermogende middelen krachtdadig had toegediend, volgde eene gelukkige scheiding der ziekte. Eene duurzame beterschap der ziekte der hersenen, der geshieldheid van het gewaarwordings-vermogen; en der houding van den lijder, gaven ons het eerst hiervan de meest voldoende bewijzen; want over het algemeen was de vermindering der warmte en de verbetering van den polslag een later gevolg. Het tijdperk der scheiding bepaalde zich doorgaans tot onderscheidene dagen, veeltijds tot den 3den 4den of 5den dag; na afloop van welke men eene geheele beterschap in het gestel niet konde in twijfel trekken; meermalen werd hiertoe een langer tijd vereischt. Met elken dag bespeurde men eene zeer geringe beterschap, tot dat de koortsvermindering van tijd tot tijd dien trap bereikt hadden,

den, welke ons niet meer aan eene volkomene herstelling liet twijfelen. Thans hoorde men de zieken meer klagen dan te voren; zij gaven bescheid van hunnen vorigen toestand, waren zich van de tegenwoordige omstandigheden volkomen bewust, en klaagden over de hevige werking van het koude water; nu was hun blik bedaarder en opgeruimder, de polsflag minder snel en meer opgewekt, bij zulk eenen zamenloop van toevallen was veel hoop, nogthans echter was men van de herstelling niet verzekerd; nog altoos was eene verergering mogelijk, naardien de dagelijkse ondervinding leerde, dat somwijlen reeds na verloop van weinige dagen, het leven in wezenlijk gevaar konde gebragt worden.

Zeldzaam kwam de volkomene scheiding der koorts binnen weinige uren tot stand, zelden nam de geheele ziekte eene scheiding gedurende eenen nacht; somwijlen echter vond dit bij zoodanigen plaats, welke na voorafgaanden welstand eensklaps, door de besmetting werden aangetast. Spoedig zag men hevige koorisen, en razernij ontstaan. Men had banden nodig, om de lijders te bedwingen, het aangezicht werd rood, de polsflag vol, rad, en sterk; dadelijk opende men een ader, liet bloedzuigers aan het hoofd leggen, maakte gebruik van de koude baden en begietingen; er ontstond eene neusbloeding en de ziekte werd plotseling gestuit; de lijder gevoelde zich rasch als op nieuw geboren, en van andere geneesmiddelen maakte men verder geen gebruik. De ijling was daarbij zoo aanmerkelijk, en het hersengestel daardoor zoo sterk aangedaan geweest, dat de lijder van zijne vorige omstandigheid, en van al hetgeen met hem te voren had plaats gehad, geene bewustheid had. Waar het beloop der ziekte langzaam was, en wel 14

tot 21 dagen daartoe gevorderd werden, waar het begin zachtvaardig en de ontwikkeling traag waren, waar reeds vroeger een zwakke toestand of eene volkomene ziektevorm waren voorafgegaan, waar de krachtdadigste middelen zeer langzaam werkten, in alle zoodanige omstandigheden kwam geene *volkomene scheiding* tot stand; maar hield de beterschap eenen langzamen tred, zoo als dan ook de lijders bij eene neiging tot een dodelijk uiteinde, ongelijk langer als de andere konden blijven leggen, eer zij stierven. Op deze wijze stierven verscheidene, nadat zij hier nog 6 tot 7 dagen hun leven hebben gerekt; zij waren echter bij hunne komst in het ziekenhuis, reeds in eenen stervenden toestand, welke ook tot den volkomen dood onveranderlijk dezelfde bleef, al ware het ook dat men de meest vermogende middelen of geene derzelven toegediend had.

Meermalen hadden er *stofverplaatsingen* plaats, voornamelijk onder de gedaante van verzweringen, ontstekingen der oor en hals klieren; oogontsteking, ontsteking van het flokdarmshoofd, der luchtbuis en der longen, welke de lijders een nieuw en grooter gevaar berokkenden. Gedurende de ontwikkeling van deze plaatselijke ziekten, werd somwijlen de algemeene koortsachtige toestand beter, en niet zelden werd dit voor eenen korten tijd achtervolgd door eene aanmerkelijke vermindering der, met de hersenen in een onmiddelijk verband staande toevallen; deze beterschap was echter met betrekking tot de Zenuwkoorts, bij sommigen van geenen langen duur. Waar de verettering plaats had, was dezelve buitengewoon traag of hield plotseling op, of in plaats van etter werd eene *ichoreuse stof* geboren, en er ontstond koudvuur; waardoor sommigen zoo uitgeput werden, dan de in-

stand-

standhouding van het leven, met vele moeilijkheden vergezeld ging.

Het meest ontdekte men de ontstekingen der Oorklieren, meermalen aan beide zijden, welke na de aanlegging van prikkelenden omflagen en inwrijvingen. zeer moeilijk tot verettering konden gebragt worden. In sommige gevallen was het doenlijk om de *Etterwording* (*Eiterungs procesf*) te bevorderen, maar bij de meeste lijders zonk het gezwel plotseling in een, nadat eene *geheele uitputting* der krachten had plaats gehad, wier doodelijke uitwerking men door geene middelen had kunnen verhoeden.

In de laatste maanden van het jaar 1813 en in de eerste van het jaar 1814, hadden de *roosachtige*, met builen, in de gedaante van bloedvinnen, vergezeld gaande *ontstekingen* plaats; welke men niet zelden aan de *armen* en *beenen* op het einde der ziekte, als stofverplaatsende verschijnselen, waarnam, welke somwijlen den dood voorafgingen, dezelve mogten nu den voortgang van het koudvuur doen ontstaan, of in hunnen oorspronkelijken ontstekingsvorm staande blijven. Deze bedenkelijke soort van *stofverplaatsing*, welke met de ontstekingen der klieren in de *Pest* eenige kennelijke overeenkomst heeft, bespeurde men doorgaans bij zoodanige lijders, welke in eenen zeer verwaarloosden staat tot ons gebragt werden, en dikwerf niet langer dan 3 of 5 dagen leefden. Eene doelmatige geneeswijze, van welke men zich tijdig genoeg bediende, schijnt ons toe het ontstaan van dezen hoogst bedenkelijke vorm te kunnen voorkomen.

DE LIJKOPENINGEN. De verscheidenheid der toevallen, van het beloop, de wijze van sterven,

de vermengingen met veelvuldige plaatselijke aandoeningen deden in mij het vermoeden ontstaan, dat wellicht de lijkopeningen eenig licht over de verscheidenheid dezen ziekte, en over het heerschend aandeel van sommigen organen, met betrekking tot hunne inwendige gesteldheid, zouden verspreiden.

1) De uitwendige vorm en kleur der *Typhus-Lijken* waren van eene zeer onderscheidene hoedanigheid; bij sommigen was het aangezicht rood en als geblanket, bij de meesten geelachtig, groengeel, bij andere wederom eene gele kleur als kweeperen, bespeurde men echter op vele plaatsen, bruine en blauwe vlekken, welke zich nu en dan, bijna geheel zwart vertoonden, doorgaans ontdekte men op de oppervlakte bruine vlekken. De roode vlekken, *petechien*, en strepen konde men nog aan de lijken ontdekken, sommigen waren helder rood, de meesten donker rood, en anderen bijna zwart. Die plaatsen aan welke mostaard pappen en spaanschevliegpleisters hadden gelegen, vertoonden zich donkerblauw en violet, en op sommige plaatsen zwartachtig. Bij de meesten was de buik niet bijzonder gezwollen, zoo als dit anders dikwerf het geval bij niet besmettelijke Zenuwkoortschen schijnt te zijn; het minst zagen wij dit verschijnsel bij zoodanige lijdens, welke plotseling, en zonder kentekenen van eene bijzondere aandoening der werktuigen tot spijsvertering; door de Zenuwkoorts aangetast, stierven. Bij vele lijken ontdekte men uitwendig geene teekenen, welke den aart der voorafgegane ziekte lieten vermoeden.

2) De *holigheden des ligchaams*. a, In de holte van het hoofd ontdekten wij even min in het ooglooppende afwijkingen, als in de lijken van, aan gewone onbesmettelijke, Zenuwkoorts overledene lijdens. De

vorm, de kleur en de gesteldheid der groote en kleine hersenen waren niet buitengewoon veranderd, ten minsten op verrè na niet zodanig, als men naar evenredigheid van de groote medelijdendheid, waarin de hersenen in deze ziekte delen, zoude hebben moeten verwachten. Het meest bespeurden wij eene aanmerkelijke opvulling der vaten van dit bewerktuigd deel, (*organ*) met bloed; alleenlijk echter van de aderlijke vaten, maar nimmer eene zoodanige roodheid van de zelfstandigheid der hersenen, zoowel van den bast als van de mergachtige stoffe, dat men eene vooraf plaats gehad hebbende *Ontsteking* had kunnen vermoeden; in tegendeel vertoonde ons de kleur derzelver natuurlijke gesteldheid. Het bloed in deze vaten aanwezig was zoodan, waterachtig en ontbonden, dat hetzelfde snel en geheel naar ons toevloede, wanneer men bij de doorsnede der laagswijze gedeelten der hersenen, met het ontleedmes derzelver vaten doorkliefde. In de holligheden der hersenen ontdekte men dikwerf eene grootere hoeveelheid water, als in den natuurlijken staat, (*normalzustand*). In sommige lijken was de hoeveelheid daarvan zeer aanmerkelijk, nadat gedurende eenige dagen voor den dood eene *soporeuse* gesteldheid was voorafgegaan; daar in tegendeel bij andere, de hoeveelheid van water zoo gering was, dat dezelve nauwelijks in aanmerking kwam. Zeer zeldzaam bespeurden wij doorgezweet bloed, zelden wijachtige of geleijachtige vloeistoffen onder de dunne hersen-vliezen, zoo als men dikwerf in de andere holligheden ontmoet, wier *organen* te voren zich in eenen staat van ontsteking bevonden. Bij lijders aan *Typhus icterodes* overleden, was het vocht in de holligheden der hersenen geel, dikwerf zeer donker gekleurd; in sommige lijken was het

har-

harde hersenvlies zoo sterk met bloed opgevuld, dat men het bijna voor eene gedeeltelijke ontfleking derzelve konde houde; dit vlies echter was niet dikker, niet losser van maakfel als in den natuurlijken staat, en was ten minsten op verre na niet te vergelijken met het ontfloken borstvlies.

b) *De borstholte*; Het bloed in het hart en in de groote vaten aanwezig, was in alle gevallen van eene waterachtige en ontbondene hoedanigheid; vertoonde bijkans gene stolbare *lymph*a, had eene zwartachtige kleur, en dunne gesteldheid. Het hart en de groote vaten waren niet ontfloken, ook niet bovenmatig met bloed opgevuld, zelfs bevatte over het algemeen de voorste holligheid van het Hart eene geringe hoeveelheid bloeds. De longen waren slap, verflenst, met lucht en dun bloed gevuld, de borstholte ledig, en in het harte zakje eene matige hoeveelheid waters voorhanden. In sommige lijken waren de longen, het strottenhoofd en de luchtpijp, ontfloken: bij andere alle deze delen tevens aangedaan, bij sommige was het borstvlies ook in eenen staat van ontfleking, waarbij men tevens in de borstholte gedeeltelijk *lymph*a, gedeeltelijk waterachtige of etterachtige vloeistoffen vond. In onderscheidene lijken waren de longen op verschillende plaatsen van eene zeer weke hoedanigheid, en somwijlen zoo week, dat men dezelve even als eene ontbondene milt konde zijn vrijwen, donkerbruin van kleur, zwartachtig, somwijlen geheel zwart en van eenen brandigen reuk vergezeld. Soms was de zelfstandigheid der longen, op onderscheidene plaatsen, van een vast weeffel en *zwaar*, en ontdekte men geene sporen van luchtblaasjes. Bij sommigen ontwaarde men de beginselen eener wezenlijke verettering, welke bij anderen wederom eenen volkomenen trap had-

had bereikt; ook hier en elders door eene ruime uitzweting de scheiding had tot stand gebragt. Zoo als in eene ware ontsteking der longen, waren ook hier deze delen der longen voortelijk zwaarden als het water, doordien een afgesneden stukje daarvan in het water geworpen, dadelijk naar den bodem zonk. In sommige lijken vertoonde zich de longen aan het bovineinde, hard en knobbelachtig; een ziekte toestand, welke mischien reeds te voren kon plaats gehad hebben, waarbij dan de lijders door de bijkomende zenuwkoorts spoediger bezweken. Bij sommige lijders had deze ontsteking der longen, van het strottenhoofd en van het borstvlies, eerst gedurende het laatste tijdperk der ziekte plaats; daarop volgde zeer spoedig eene uitzweting en verlamming, en eindigde nu de ziekte als eene slijking (*catharrhus suffocativus*).

c) *De Buikholte*; In deze holte vertoonde zich de gesteldheid der ingewanden zeer onderscheiden, hetwelk men naar het verschil der toevallen, welke aan het meerder of minder aandeel der werktuigen tot de spijsvertering waren toe te schrijven, vooraf konde verwachten. Het verdiende oplettendheid, dat men bij sommige lijken in deze holte bijna geene bijzondere afwijkingen konde ontdekken; voornamelijk bij de zoodanigen, die na eenen snellen afloop van deze besmettelijke koorts, ras bezweken. Bij dezen vond men dikwerf bijna niets, dat eenige opmerking verdiende, niet eens de gewone verzameling van lucht in de darmen, welke men doorgaans bij den gewonen *typhus*, na een tijdverloop van 14 tot 21 dagen aantreft; evenmin de gewone bruinachtige en paarsche kleur der darmen, als of een beginnend koudvuur had plaats gehad; in tegendeel was de kleur der darmen, in deze gevallen, bijna natuurlijk. De overige werktuigen der spijs-

vertering vertoonden evenmin aanmerkelijke afwijkingen van hunnen gezonden staat, offchoon men dezelve zeer naauwkeurig onderzocht; dit is betrekkelijk tot de kleur, den vorm en de gesteldheid van de *maag, der lever, van de milt en van de alvleeschklier*. De delen, buiten het Buikvlies gelegen, benevens de grote bloedvaten, lieten geene bijzondere veranderingen blijken, welke men als oorzaak of uitwerksel der Zenuwkoorts konde aanzien. De ziekte had in dit geval het leven van het hooger gevoelig stelsel zoo onmiddellijk en hevig aangetast, dat de dood spoediger volgde, eer nog de uitwerking op de bewerktuiging (*organisation*) der reproductieve delen, tot de nog aanwezige samenstelling en vormsverandering, konde plaats hebben, naardien de ondervinding leert, dat wanneer de ziekte eenen langzamen tred houdt, men deze schijnbaar gezonde gesteldheid van de *organisatie* der darmen enz., niet kan waarnemen. In delijken dezer *typhus*-lijders ontdekte men over het algemeen zoo weinig, dat het volstrekt ondoenlijk was, hieruit van den aard der vooraf plaats gehad hebbende ziekte, een besluit te kunnen afleiden. In meer andere gevallen waren de afwijkingen der *organisatie* van de buiks ingewanden meer in het oog loopende.

Niet zelden waren de inwendige *rokken der maag-ontstoken* en dikwerf drong deze ontsteking diep in de zelfstandigheid van de maag. De fijnste bloedvaten vertoonden zich als opgespoten, vormden hooggroode vlakken, welke op sommigen plaatsen donkerbruin, op andere zwartachtig waren, zoo als bij het beginnend koudvuur. In zoodanige gevallen had men zich volstrekt niet van scherpe of doordringende middelen, noch van aftrekkels of van den *Phosphor* be-
diend

diend, hetwelk misfehien niet overbodig is, om er melding van te maken. Sommigen dezer lijdens hadden gedurende de laatste dagen voor hunnen dood, veelvuldig gebraakt, somwijlen na de toediening van dranken, van melk, bier enz., een worgend gevoel bespeurd, en echter was de aendoening der hersenen te groot, dan dat zij over pijnlijkheid konden klagen.

In sommige gevallen waren ook de *Darmen*, voornamelijk de *twaalfvingerigedarm*, en de verdere gedeelten van de *dunne darmen*, op sommige plaatsen *ontstoken*; meestal echter *oppervlakkig*, in welke gevallen dan ook de inwendige rokken der maag tevens in de ontsteking deelden. Bij verscheidene van deze lijdens bespeurde men in de laatste oogenblikken van hun leven, de verschijnselen van veelvuldige worgingen, braken, hik, hevige buikloopen met ontlastingen van donkergroene stoffen. — De dikke *Darmen* waren zeldzamer door ontsteking aangedaan. Bij de zoodanigen, die tot over den 14den dag, en zelfs tot den 21sten hadden gelegen, waren deze delen donkerbruin of blaauwachtig gekleurd, sterk met lucht opgevuld, ook ontdekte men eene kennelijke ontsteking en verschijnselen van koudvuur, welke men gedurende hun leven niet konde vermoeden, naardien deze lijdens in eene aanhoudende bedwieling lagen, en zoo als vele andere, die gelukkig herstelden, door eenen tegenwilligen buikloop gevaarlijk waren aangetast.

De *Lever*, wier gesteldheid mij bij de veelvuldige vermengingen met toevallen van geelzucht, bijzonder verdacht voorkwam, ontdekte juist het minst eene kennelijke verandering in derzelver bewerktuiging na den dood. Derzelver *gedaante*, *kleur*, *hoedanigheid*, waren over het geheel natuurlijk gesteld. Nimmer bespeurde ik eene volkomene ontsteking

van

van het inwendig weeffel, nimmer eene verettering, noch inwendig, noch oppervlakkig, waarin zoo dikwerf de Leverontsteking eindigt. Enkele reizen bespeurde ik in de lijken van lijdens, die aan eene heete Zenuwkoorts met geelzucht, (*typhus icterodes*) waren overleden, op sommige oppervlakkige plaatsen geringe teekenen van eene roosachtige ontsteking; nogthans vond men in deze gevallen, ook sporen van *Maag en Darm ontsteking*.

De in de blaas opgehoopte *Gal*, was doorgaans in eene aanmerkelijke hoeveelheid aanwezig, daarbij zeer dik, veel gelijkende naar sijroop, buitengewoon donker, somwijlen zwartachtig groen, veeltijds grasgroen en veel overeenkomst hebbende met die vloeistoffen, welke door braking of buikloop werden ontlast. De buitengewone opvulling van de Galblaas, was over geheel zichtbaar, en ik herinnere mij, eenen gelijk voortigen toestand bij dusdanige lijdens, dikwerf ontmoette hebben, welke aan ontsteking der maag en darmen overleden: b. v. bij kraamvrouwen, wier doodelijke koorts met deze ontstekingen zeer naauw verenigd was.

Veeltijds was de *werking* der *Milt* kennelijk gestoord. Dit ingewand was opgezwollen, vaster van maakfel als in den natuurlijken staat, doorgaans zeer week, ligt vrijfbaar, somwijlen ontbonden, opengebarsten, zoodat eene aanmerkelijkelijke hoeveelheid bloeds in de holte van den buik was uitgestort. Het inwendig bekleedfel der milt was somwijlen aanmerkelijk verdikt, hetwelk men als uitwerksel eener plaats gehad hebbende ontsteking konde aanmerken. Zoodanige uitkomsten der lijkopeningen, maakten mij op alle die toevallen opmerkzaam, welke zich als min voldoende, dikwerf vermoemd kenteekenen eener ontsteking van de milt schenen te

kenmerken. Veeltijds gebeurde het dat door eene tijdige aanlegging van vele bloedzuigers in de miltstreek, en een zorgvuldig gebruik van warme slovingen van azijn, met een aftreksel van specerijachtige kruiden vermengd, de beginnende ontsteking verdeeld werd. Hiertoe breng ik het geval eener voorspoedige herstelling van eenen man; die door eene hevige Zenuwkoorts aangetast zijnde, dagelijks eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds uit de neus ontlaste. Zoodra deze bloedontlasting ophield, vertoonden zich de toevallen der miltontsteking, de lijder kreeg aanhoudende pijn in de miltstreek, dit ingewand zwol op, er kwamen veelvuldige braken bij, en de lijder bevond zich in gevaar van zijn leven. Vele lijders hadden wij reeds na zulke toevallen hun einde zien naderen, echter werd deze lijder, onder het gebruik der even genoemde middelen, nog gelukkig hersteld. De reeds aangehaalde daadzaken, dat in vele gevallen eene aanmerkelijke uitstorting van bloed uit de ontbondene en opengebersten milt, in de holte van den buik had plaats gehad, bewijzen al verder, hoe veel aandeel dikwerf dit bewerktuigd deel aan deze koorts neemt; hetwelk te meer waarschijnlijkheid verkrijgt, naardien ik in sommige dezer gevallen bepaaldelijk heb aangetoond, dat de lijders voor hunnen dood, aan deze Zenuwkoorts, zich volkomen wel bevonden, en men bij gevolg niet konde vermoeden, dat vooraf eene slepende ongesteldheid van de milt konde plaats gehad hebben.

De gevolgtrekkingen der, sedert de laatste maanden, in het werk gestelde ontledingen der lijken, stemmen met deze vroegere volkomen overeen. De reeds gemelde ontstekingen lieten zich veeltijds zien, de ontstekingen in tegendeel der hersenen en derzelver vliezen waren

zeldzaam, ongelijk veelvuldiger ontmoete men *ophoopin-
van water* in de holligheden der *Hersfenen* onder
het *tentvormig uitspanfel der kleine Hersfenen*, en in
de *holte van het Ruggemerg*. Veelmalen ontdekten
wij ook eene zoo aanmerkelijke opzetting en zwelling
van de *milt*, dat men met alle waarfchijnlijkheid kon-
de vermoeden, dat gedurende de ziekte eene ontflie-
kingachtige gefieldheid moest plaats gehad hebben.

Naardien de ziekte voor het naast *dynamisch* is;
en zonder twijfel aan het *Hersfen* en *Zenuwgeftel* be-
hoort, konde men niet wel na den dood eenigen in
het ooglopende veranderingen, in deze delen verwach-
ten. Dat er ziekelijke veranderingen in de bewerk-
tuiging dezer delen daardoor tevens geboren worden,
kan men niet betwiften, echter zijn dezelve te fijn om
na den dood door het ontleedmes te kunnen worden
ontdekt. Even min is het aan twijfeling onderwor-
pen, dat dit eigendommelijk lijden der hersfenen, en
van het Zenuwgeftel eene gelijktijdige verandering der
dierlijke ftoffen, en derzelver menging tot voorwaar-
de maken; het is echter tot *dus verre* nog verborgen,
waarin deze belemmering der menging beftaat, welke
ftoffe de bovenhand hebben, en welke ontbreken,
welke belemmering oorfpronkelijk (*primitiv*) en wel-
ke de gevolgen (*konfecutiv*) zijn.

Door naarfporigen echter hebben wij ontdekt, dat de
befmettelijke Zenuwkoorts met den gewonen, niet befmet-
telijken *typhus* zoo als met andere befmettelijke koortfen
.v. de Pest, de Pokken, de Scharlaken koorts enz.
overeenftemmende, niet altoos aan het ftelfel der Ge-
voeligheid alleen gebonden zij, maar in tegendeel ook

op andere delen van het gestel haren werkring konde uitbreiden, en voornamelijk doen ontstellen. Veeltijds scheen deze vreselijke kwaal, en wel het meest bij derzelver welbewezene kwaadaardigheid, zich als eene zuivere Zenuwkoorts voor te doen, en door eene algemeene verlamming het leven te doen ophouden, zonder nogthans eenig deel tot den trap van ontsteking, verettering of koudvuur, bij voorkeur, aan te tasten, naardien bij de ontledingen van zoodanige lijken, welke ongemeen spoedig overleden, niet het minste ongewone in voornoemde holligheden ontdekt wierd. In sommige andere gevallen was de vermenging met longontsteking, hersenvlies-onsteking, milt, maag en darmontsteking niet te miskennen, zoo als men ook niet zelden, gedurende het leven, reeds de vermenging met de ontsteking der oorklieren, bloedzweren, roos en het van zelf ontstaand koudvuur der ledematen kennelijk bespeurde. In gevolge mijner waarnemingen kan ik niet te beweren, dat de Zenuwkoorts altoos eene ontsteking der hersenen verondersteld, hoezeer ik het wezenlijk aandeel, hetwelk het Zenuw en hersengestel aan deze ziekte heeft, niet kan betwisten. Even min moet men veronderstellen, dat de Zenuwkoorts altoos in eene ontsteking der long, of der darmen bestaat, naardien deze verwickelingen (*kompositionen*) niet doorgaans, maar alleen in enkele gevallen, en gemeenlijk als opvolgende (*konsecutive*) afwijkingen worden waargenomen.

Dat de staat der *geelzucht*, welke men zoo dikwerf en tevens zeer boosaardig waarnam, en die in gelijke verhoudingen bij de *gele koorts* zich deed kennen, niet als een voortbrengsel der leverontsteking is aan te merken, maar veeleer als uitwerking eener ziekelijke vermeerdering der afscheiding van dit bewerktuigd

deel verschijnt, is een gewigtig resultaat, bij de ontleding der lijken. De oorspronkelijke ziekte was onder zoodanigen vorm *nerveus*, en het denkbeeld eener *gastrische complicatie*, in den gewonen zin van het woord, bragt ons 'geenen voetstap verder. Braakmiddelen bragten geene verandering in den toestand te weeg, oplossende middelen waren vruchteloos; ontlasting bevorderende middelen, welke sommige lijders als huismiddeltjes beproefd hadden, dikwerf onverschillig, ja soms gevaarlijk. Veeltijds waren de teekenen der geelzucht, het braken en de buikloop de kenmerken der ontsteking van de maag en der Darmen, eene vermenging welke men volstrekt met de gewone *antigastrische geneeswijze* niet konde bestrijden.

Het *waren wezen der Zenuwkoorts* is ons even min onbekend, als wij hetzelfde van eenige andere ziekte kennen, dan dat eene verdere opsporing daarvan als overtollig zoude kunnen worden geacht. Ik wil de waardij der aanwijzingen, welke men hierover heeft bekend gemaakt, en die zonder uitzondering het kenmerk der dwaling onloogchenbaar met zich voeren, onaangeroerd laten; ik vermene echter hier op die daadzaken opmerkzaam te moeten maken: dat het voornaamste berust in de *opneming en ontwikkeling* (*Reproduction*) van een *eigenaardig dierlijk vergif*, waarvan ons het innerlijk wezen volstrekt onbekend is, zoo min kan ook waardij der geneeswijze worden miskend, door welke wij de uitwerkingen van deze dierlijke vergiftiging weten te beperken. Wij zouden ons intuschen op eene meerdere zekerheid daarvan kunnen beroemen, wanneer wij de innerlijke uitwerkingen van dit tegengif meer van nabij kenden, maar helaas! het is er nog verre af, of toekomstige naspo-

rin-

ringen, deze moeilijke opgaven in een helder daglicht zullen plaatsfen?

DE GENEESWIJZE. Die geneeswijze, welke in de maand Februarij van het jaar 1813, als de meestvoldoende bevonden werd, deed zich, over het algemeen, ook als zoodanig kennen in de maanden Maart, April, Meij, Junij en in de volgende maanden van hetzelfde jaar. Door deze geneeswijze hebben wij zeer vele Zenuwkoortfige lijders spoedig en gelukkig hersteld, tot wier herstel bij hunne komst men te minder hoop voede, naar mate men de zieken langer tijd aan zich zelven had overgelaten, en deze toevallen van uitputting, ontmeniging, ja zelfs van het koudvuur reeds hadden plaats gegrepen. Sommigen konden wij wel is waar niet behouden, en echter kwamen drie vierden van deze lijders in eenen zoo deerswaardigen toestand tot ons, dat men dezelve bijna als *Dooden* konde aanmerken, en ook grotelijks de wezenlijke kenteekenen van eenen aannaderenden dood met zich droegen. Dat dit in der daad het geval was, blijkt reeds daaruit: dat verre weg de meesten niet maar eenen korten tijd, en over het geheel maar 20, 30, 50, tot 100 uren hun leven konden rekken, ja dat sommigen werkelijk reeds dood waren, of dadelijk na hunne komst het leven eindigden.

Het is in de natuur der zaak gelegen, dat eene hoogst gevaarlijke heete ziekte, wier bedenkelijke ontwikkeling en opklimming men tot eene doring van 10 dagen niet konde verhinderen, zeer moeilijk in de nog overige 4 tot 5 dagen kan herstellen. Ik moet derhalve eenige tot de onherstelbare rekenen, welke reeds

het tijdperk der meest mogelijke hoogte hadden bereikt, en eer zij op die hoogte waren, geheel en al sphenen verwaarloosd te zijn, van welke men echter nog sommigen zoude hebben kunnen behouden, indien men in de eerste 4 tot 6 dagen der ziekte eene meer doelmatige behandeling had bewerkstelligd. Bij velen zoude dan, naar alle waarschijnlijkheid, de koorts deze gevaarlijke hoogte niet bereikt hebben. Tot het getal van zoodanige lijdens brenge ik die genen, aan welke men met de beste inzichten, om het zinken der krachten te verhoeden, de meest verschillende middelen had toegediend, maar zijne aandacht niet had gevestigd op de *vermindering der buitengewone warmte-ontwikkeling van het door de Zenuwkoorts aangestast ligchaam*; op de *afleiding der bloed ophoping in de hersenen*, op dat ten onderbrengen en verhoeden van *beginnende ontstekingen van inwendige edele organen*; op de *reiniging der gehele Huidoppervlakte*, op de *verzwakking der smetstof-bereiding* (kontagions proces) *in de huid*; op de *verhoeding van het doorleggen en van het koudvuur*.

Sommige lijdens verspreiden in de zieken kamers, zulk eenen sterken muskus-geur; dat men daaruit gemakkelijk de vorige behandeling konde nagaan. Sommigen vertoonden aan hunne lichamen blaauwe vlekken, de plaatsen aan het heiligbeen welke zij hadden doorgelegen, waren koudvurig, en doorgaans stierven zij na verloop van eenige dagen na hunnen komst; anderen wederom, in eenen niet minder bedenkelijken staat herwaarts gevoerd, had men niet zelden korte berigten en voorschriften mede gegeven, waarnit men konde besluiten, dat er eene menigte opwekkende middelen waren toegediend, en dat des niet tegenstaande het klimmend gevaar der ziekte niet konden worden

verhoed. Even min ontbrak het ons aan gelegenheid, om te kunnen waarnemen, dat de gewone opwekkende geneeswijze, ten gevolge van welke men de *Valeriana*, *Angelica*, *Arnica*, *Serpentaria*, *Campher*, *Moschus*, en *Wijn* had toegediend, in de besmettelijke Zenuwkoorts die thans heerschte, meer nadeel dan voordeel had toegebracht, en dat sommige lijdens, wier aankomst in het ziekenhuis vertraagd werd, hoewel geen geneesmiddelen gebruikt hebbende, of aan wier herstelling men niet gedacht had, nogthans volkomen herstelden. Hetzelfde had ook niet zelden bij de zoodanigen plaats, welke men, voor dat zij in het ziekenhuis werden opgenomen, op den raad van eenen Geneesheer of Heelmeester, een ader had geopend.

De Geneesmiddelen, welke zich in deze *Epidemie* als bijzonder werkzaam deden kennen, waren voornamelijk de volgende:

De Baden: de *lauwe baden* bij eene minder warme en gevoelige huid, de *koude baden* bij eene droge en heete huid, de *begietingen* en *stortbaden*, nu eens in eene droge kuip, dan eens als warme lichaams-baden (na de reeds aangehaalde verscheidenheid der omstandigheden,) bij hevige graden van bedwelming, ijling, slaapzucht, en het *Druipbad*, waardoor derzelver werkingen nog meer werden verhoogd; alle deze bevestigden volkomen het voortreffelijke nut van hunne te voren reeds geroemde uitwerkingen. Ik kan zonder de minste overdrijving verzekeren, dat vele echte en hoogstgevaarlijke *typhus*-lijders alleen aan deze middelen hunne volkomene herstelling te danken hebben. Er is geene de minste twijfeling of de werkingen van dit veelvermogend middel, hebben in vele gevallen de herstelling alleen beflist. De dagelijksche ondervinding leerde ons, dat derzelver

vermogen te grooter, en derzelver uitwerkingen te weldadiger waren, naar mate men zich van dezelve vroeger bediende, en langer tijd daarmede aanhield.

Bij alle nieuwaankomende zieken bediende men zich het eerst van de *Reinigings-baden*, hetwelk te noodzakelijker werd geoordeeld, naar mate het vermoeden der besmetting grooter was. Deze baden verwijderden den eigenaardigen, hoogst onaangename reuk der huid uitwaseming van deze lijders, dezelve zuiverden de gehele huid van vuile stoffen, welke men, zoo als bekend is, bij behoeftige lijders niet zelden aantreft. De zieken werden door dezelve meer opgewekt, opgeruimder, en zelfs bij zoodanigen, wier ongesteldheid minder hevig was, veroorzaakte zij niet zelden eene zoo gunstige verandering, dat men eene volkomene beterfchap, door dit middel dadelijk bewerkt, niet geheel en al konde miskennen. De huid gevoeliger en matig warm zijnde, bij de gewone toevallen eener *Zenuwkoorts*, bij hevige ijlhoofdigheid, bij eene beginnende vochtige huid, kleverig zweet, bij aanwezige kenteekenen eener ontsteking van eenig inwendig deel, bij hevige braken en buiklopen, bediende men zich van de *warne baden*, welke dagelijks een of ook wel twee reizen werden herhaald. De lijders kregen hierdoor meer kalnte, de zelfs-bewustheid keerde terug, de pols (*) werd meer opgewekt, voller en eenige uren na het baden bedaarder de veelvuldige ontlastingen verminderden, en niet zelden overviel hun eenen werkwikkenden slaap.

On-

(*) Er zijn weinige ziekten waarin men zoo weinig staat kan maken op de gesteldheid van den *pols*, als een enkel verschijnsel beschouwd, als bij de *Zenuwkoorts*. Dikwerf ontdekte ik, kort voordien dood, eenen schijnbaar goeden, ten minsten eenen zeer redelijken, polslag.

Ongelijk veelvuldiger als in de verlopende jaren, heb ik mij van de *koude begietingen en stortbaden in droge kuipen* bediend, en derzelver uitmuntende werkingen door eene reeks van sprekende blijken en waarnemingen bevestigd gezien. Hoe heeter en drooger de huid, hoe grooter de bezetting in het hoofd, hoe rooder de ogen waren, en hoe heviger de zieken ijlden, des te uitgebreider was het nut van dit middel, voornamelijk bij zoodanige lijdens, aan welke de ziekte klaarblijkelijk door *befmetting* was mede gedeeld. Zeer velen, die gevaarlijk ziek lagen, zijn zoowel door dit voortreffelijk middel en de gelijktijdige aanlegging van *Bloedzuigers* aan het hoofd, als ook door ijskoude omslagen op het hoofd, zonder enige geneesmiddelen, volkomen hersteld.

Dit middel was van eene zulke uitmuntende werking, dat sommige lijdens spoedig hun bewustzijn herkregen, dat het kenmerkend ziektekundig verschijnsel der ziekte, de *Bedwelming* namelijk, spoedig en klaarblijkelijk verminderde, en de lijdens de uitwerking daarvan zoo uitnemend gevoelden, dat zij zelven het voortdurend gebruik daarvan gretig verlangden. Men bediende zich van hetzelfde bij de gevaarlijkste lijdens dagelijks drie malen, en dat wel op het laatst kort voor den nacht, waardoor de hevigheid der aanvallen des nachts kennelijk verminderd werden. De nacht werd rustiger, de ijling verminderde, de lijdens waren gedwée en lieten zich gemakkelijker behandelen. Over het algemeen was de verandering van het wezen, van het uitzicht en der gehele houding van den lijder kennelijk in het ooglopende, wanneer men dezen toestand, zoo als dezelve voor het gebruik der baden as, met dien na de baden, vergeleek. Sommige geoeffende ziekenoppassers waren door veelvuldige

waarnemingen betrekkelijk deze beterschap, van de nuttigheid zoo duidelijk overtuigd, dat zij dikwerf nog op den laten avond, hoewel de verkrijging eener genoegzame hoeveelheid van water voor hun met veel moeite vergezeld ging, op eene heimelijke wijze de begietingen herhaalden, met oogmerk om aan den zieken eenen rustigen nacht te bezorgen.

Vele die gedurende hunne ambtsbedigheden bij de *typhus*-lijders in het ziekenhuis werden besmet, doch allen gelukkig herstelden, lieten zonder mijne voorkennis de begietingen met ijskoud water, aan zich zelven meermalen herhalen, zoodra zij enigen verergering bespeurden, sommigen konde den tijd niet afwachten, dat men de stortbaden bewerkstelligde.

De lijders, ontwarende dat de hitte de bloedsophooping en ijlhoofdigheid schielijk toenamen, verlangden gretig eene spoedige bewerkstelling van het bad, naardien zij zich overtuigd bielden dat door dit middel de pijnlijke gewaarwording weldra zoude worden verminderd, en het gevaar, wiens aannadering zij gevoelden, werden voorgekomen.

Herhaalde waarnemingen hebben ons overtuigd, dat een aanhoudend gebruik van dit middel, deszelfs werkzaamheid oneindig verhoogd, dat men somwijlen 5 tot 6 dagen en langer met deze behandeling konde voortgaan, zonder eenig beslissend gevolg, hetwelk men eerst onder deszelfs voortdurend gebruik, ziet stand grijpen.

Op deze wijze werden sommige lijders hersteld, nadat men zich gedurende 12 tot 14 dagen, dagelijks tot 2 en 3 reizen, van de koude stortbaden had bediend. Voornamelijk kan men hiertoe brengen, die soort van besmettelijke Zenuwkoorts, wier beloop on-

gemeen langzaam is, of door de snelle opeenvolging van onderscheidene wederinstortingen, een tijdperk van meerdere weken bellaat. Deze wederinstortingen hadden gemakkelijker plaats, wanneer men de koude begietingen te vroeg had uitgesteld, en zoo als ik door latere waarnemingen voorgelicht, er nog moet bijvoegen wanneer men de *herstellende lijdens* te vroeg in warmere vertrekken had verplaatst. Door deze middelen vlijtig en aanhoudend te gebruiken, werden dezelve voorgekomen. Het is mij meermalen gebeurd, de vernieuwde koorts door het opvolgend gebruik der stortbaden en begietingen spoedig te doen verdwijnen en het gevaar te doen ophouden, ja somwijlen heb ik *typhus*-lijders hersteld, bij welken zich deze voortreffelijke uitwerkingen tot drie en vier reizen toe bevestigden.

In de burger praktijk schijnt het voortdurend gebruik van dit schijnbaar gewaagd (*heroisch*) middel aan eenige moeilijkheden onderworpen te zijn, en de klagten van sommige geneesheren, dat namelijk de koude begietingen aan hunne verwachtingen niet altoos hadden beantwoord, schijnen die moeilijkheden nog te hebben vermeerderd. Deze klagten, welke thans Gode zij dank, hoelanger zoo meer verminderen, schijnen mij toe, van allen grond ontbloot te zijn, naardien men de aanwending derzelven, niet tijdig genoeg heeft bewerkstelligd, en met dezelve niet lang genoeg heeft voortgevaren. De naastbestaande van den lijder, welke dezen aan eene schijnbare harde behandeling zien blootgesteld, wekken welligt bij den geneesheer eene ontijdige medogendheid op, waardoor deze van het verder gebruik daarvan afziet, daar hij naar de kenteekenen der reeds plaatshebbende herstelling, met vol vertrouwen eene gelukkige scheiding te

te gemoet ziet. Maer helaas! te dikwerf is men misleid.

Enkelde kenteekenen van beterschap doen hier niets af. Zoo lang de lijder nog *stijl* en *bedwelmd* blijft, zoo lang hij onmiddelijk na het gebruik der baden, tot zijnen vorigen sluimerenden staat terug komt, zoo lang de ijling niet ophoud, en met betrekking tot het gewaarwordings-vermogen, geene wezenlijke beterschap heeft plaats gehad, zoo lang is ook het levensgevaar niet geweken, en is men volstrekt verplicht die middelen aanhoudend te blijven voortgebruiken.

Aan den anderen kant spreekt het als van zelve, dat men bij de aanwending van dit middel met de meest mogelijke inschikkelijkheid en omzichtigheid moet te werk gaan. Zodra de hitte bij den lijder, merkelyk verminderd, door eene natuurlijke warmte wordt verwisfeld, of wel sommige plaatsen der huid, van het aangezicht, der handen, en der voeten eene meerdere verkoeling doen gevoelen, de gevoeligheid der huid is opgewekt, de lijder zelf tegen het verder gebruik van dit middel met meer levendigheid, en als het ware zich aankant (terwijl men aan den anderen kant aan de vroegtijdige, tegenstrijdige en wankelbare klagen der lijders, niet te schielijk het oor moet lenen,) alsdan is het overbodig, de zieken in eene droge kuip te zetten, en de begietingen met koud water te bewerkstelligen, daar in tegendeel meer het gebruik der warme baden te pasfe komt, en waarbij het hoofd alleen met koud water worde begoten.

Ik vinde mij verplicht, om daaromtrent in het vervolg van tijd meerdere proeven in het werk te stellen, wat het koude bad in geheel wanhopige, en de meest vermogende geneesmiddelen te leur stellende, gevallen, dus-

das

danig gebezigd, zoude kunnen uitwerken, dat de zieke meerdere uren, ja zelf halve dagen, onafgebroken daarmede voortvaren, bij gevolg derzelver geheele oppervlakte der huid, welke bij de gewoone wijze van baden, dadelijk na hetzelfde de vorige hitte herneemt, aan den indruk van dit weldadig, en door deszelfs fcheikundigen invloed, ongetwijfeld veelvermoogend middel, even zoo standvastig bleef blootgesteld, als het indringen der beneden het vriespunt, koude en zuivere lucht in deszelfs longen, mond en neusholte, onafgebroken plaats heeft. Men kan zich ongetwijfeld van deze wijze om het koude bad te gebruiken, ook veel goeds beloven, waar de brandende lijders, bij eene volstrekte drooge huid, plotselings in eene met koud water gevulde kuip worden gedompeld, naardien men te *Petersburg*, volgens geloofwaardige berigten, van de indompelingen der *typhus*-lijders in de zee, de beste uitwerkingen meent ondervonden te hebben.

Bij de bewerking der begietingen, zij men niet te haastig. De te snelle begietingen veroorzaken eene benaauwde ademhaling, de lijders zijn buiten adem, ook is de indruk der koude voor sommigen zoo sterk, dat dezelve bijna ondragelijk word, en men de lijders met geen geweld in de kuip kan houden. In zoodanige gevallen late men den lijder verademen, spreke hem vriendelijk toe, late hem drinken toedienen, en het hoofd en den nek wet warm water baden. Zulke lijders, welke de uitwerking van het koude water zoo levendig gevoelen, verdragen het voortdurend gebruik van dit middel, hetwelk des niettegenstaande dikwerf zoo dringend noodzakelijk word, het gemakkelijkst, wanneer men ieder emmer water in 5 tot 6 gedeelten over den lijder uitstort, en dat wel bij tusschenpozingen, waardoor men voorkomt, dat de lijders niet buiten
adem

adem geraken, en deze behandeling gemakkelijker ondergaan. Bij de zoodanigen welke reeds herstellen, is deze voorzigtigheid dubbeld noodig.

Met ongemeen veel leedwezen heb ik ontdekt, dat men zich in onderscheidene *Militaire Hospitalen*, bij de behandeling der besmettelijke Zenuw- en hospitaal koortsen, van de koude stortbaden niet bediend; uit vrees dat het natworden der vloeren, schadelijke uitwasemingen en den lijders verkoudheden mogten veroorzaken. Deze vrees is van allen grond ontbloot. Van dit nat worden heeft men niet het geringste te duchten, en de besmettelijke *typhus*-lijders, van welke velen zonder de baden gebruikt te hebben, sterven en de ontwikkeling (*Production*) der smetstofte zoo aanmerkelijk verminderen, zijn door de ziekte *te sterk aangetast*, dan dat zij nog voor de nadelige uitwerkingen, namelijk verkoudheden, door het nat worden der vloeren, eenige vatbaarheid zouden hebben. De vertrekken in het *Charité huis*, waarin zich de gevaarlijkste *typhus*-lijders bijna altoos ophouden, droogen nimmer geheel op, omdat men in dezelve altoos gebruik moet maken van de baden, maar nooit heb ik van het natblijven der vloeren eenige nadelige gevolgen waargenomen. Om dit te verhoeden kan men de badkuip in eenen welbepikten en waterdigten bak, waarvan de rand een half voet of 6 duimen boven de kuip uitsteekt, plaatsen, het daarover vloeiend water aan alle zijden opvangen en zoowel het natworden der vloeren als de daar opvolgende uitwaseming voorkomen, zoo als ik door de laatste op die wijze gedane proeven, ten overvloede heb aangetoond. Helaas! deze nietige redenen en de vrees voor het nat worden der zieken kamers, zijn ook de aanleidende oorzaken dat men in sommige Hospitalen, de vloeren der zieken kamers in het geheel niet
of

of zeer zelden laat *schrobben*. De gevolgen uit deze verontreiniging, voornamelijk in opgepropte hospita-
len, ontstaande, zijn onberekenbaar. In het bijvoegfel
tot dit werk zal ik, betrekkelijk dit onderwerp, meer
mitvoeriger zijn.

Van eene uitnemende werking was het *aanhoudend gebruik der warme baden* bij dezulken, wier her-
stelling volkomen was, en voor zoodanige lijdens die
zich in het tijdperk der wederherstelling bevonden.
Dit voortdurend baden schijnt de *huid* der zieken,
en wel voornamelijk het *haar*, van smetstoffen te zuiveren,
nieuwe besmettingen te verhoeden, de weder-
herstelling te bespoedigen, en tevens de mededeling der
smetstofte aan andere, die met de zieken in aanra-
king komen, moeilijker te maken. Niet minder
zeker is het, dat het aanhoudend baden des ligchaams,
het doorleggen en de daardoor voortgebragte ontwik-
keling van het koudvuur, het best voorkomt. Van
een groot aantal lijdens, die door kwaadaardige Ze-
nuwkoorts waren aangetast, had zich geen een door-
gelegen, om dat zij telkens van plaats verwisselden,
hunne legersteden dikwerf werden vernieuwd, en dage-
lijks onderscheidene reizen de baden gebruikten. Ge-
lijktijdig werden meer andere lijdens door deze meest-
al toevallige kwaal aangetast, waardoor hun leven an-
dermaal in gevaar was, bij welken men zich van deze
geneeswijze niet had bediend, en wier huiselijke om-
standigheden dezelve ook ondoenlijk maakten.

Het *veelvuldige waschen met koud water*, bij eene
aanhoudende hitte en drooge huid, en het aanleggen
van ijskoude stovingen op het hoofd, heeft zich in het
jaar

jaar 1813 niet minder weldadig betoond, als in de vorige jaren. Ook in de burger praktijk bediend men zich van dit middel veelvuldig, naardien de aanwending daarvan niet omflagtig en niet afschrikkende is. Er zijn mij ook niet vele zieke voorgekomen, welken zich niet gaarne daaraan zouden hebben onderworpen. Het veroorzaakt bij de meesten eene aangename gewaarwording, wanneer zij door koude omflagen, door het waschen met koud water, al is het dan ook maar voor eenen korten tijd, worden verfrischt. Wil men intusschen van deze middelen een wezenlijk nut trekken, dan moeten dezelve meermalen gebezigd, en de omflagen op het hoofd, tot welk einde men zich voornamelijk van het ijskoude water bediend, zoo dikwerf worden vernieuwd, naar mate de koude der omflagen eene merkelijke vermindering heeft ondergaan.

Gedurende het winterseizoen maakt men gebruik van grofgeklopt *ijs* of *sneeuw* met water bevochtigd, hetwelk men tusschen linnen doeken legt, en het geheele hoofd daarmede bedekt, en zoodra het ijs of de sneeuw begint te smelten dadelijk met versche omflagen doet verwisselen. De Heelmeesters en Ziekenoppassers schreven het voornamelijk aan het veelvuldig gebruik der baden toe, dat *de Bestemming zoo dikwerf werd voorgekomen*, en dat veeltijds daar, alwaar de eerste sporen der plaatshebbende besmetting zich deden zien, zoodat de volkomene uitbarsting derzelve niet tot stand kwam. Dit middel zoowel, als het dagelijks genot eener frische lucht, kan men als de vermogendste behoedmiddelen beschouwen, waarbij men nog zoude kunnen voegen, het matig gebruik van sterken en specereijachtigen brandewijn, kort voor het bezoek der zieken gedronken, eene voedzame en prikkelende, nogthans eene met de ligchaams en zielskrachten van ieder indi-

dividu in verband staande, leefregel, en een opgeruimd gemoed.

Ik reken het veelvuldig *warm baden* der lijdens, in de *Hospitalen* onder de meestvermogende hulpmiddelen *ter verhoeding der Hospitaal-besmetting*. In Hospitalen, alwaar men, met inachtneming der overige vereischten, ter instandhouding eener noodzakelijke zuiverheid, zich veelvuldig van de baden bedient, ziet men niet ligt dat Hospitaal-koortsen ontstaan. Herstellende lijdens, welke voor hunne inlegering bij de burgers, zich veelvuldig van de baden hebben bediend, en wier klederen te voren op eene behoorlijke wijze worden uitgewasfchen, brengen het algemeen welzijn geen nadeel toe, daar in tegendeel het verzuim van deze maatregelen, — het is nog onbessist of derzelver nuttigheid uit een geneeskundig dan uit een staatkundig oogpunt beschouwd, grooter is, — zoowel aan het welzijn der foldaten, als der burgers even veel nadeel toebrengt.

De *braakmiddelen* hebben op verre na niet dat nut bewezen, hetwelk men, na de herhaalde aanbevelingen van zoo vele beroemde Geneesheren, zoude verwacht hebben. Deze zijn, zoo als men weet, in omstandigheden, waarin men eene plaatshebbende besmetting vermoed, in zulk eene achting, dat men zich aan verwijtingen zoude blootstellen, wanneer men in dusdanige gevallen van dezelve geen gebruik had gemaakt. Dikwerf zijn ons gevallen voorgekomen waar wij den braakmiddelen dadelijk in het begin der ziekte toegediend hebben, om de besmetting, welke naar alle waarschijnlijkheid kort te voren had plaats gegrepen, te verhoeden,

den, maar zeldzaam beantwoorde de uitkomst aan mijne verwachtingen. De koorts ontwikkelde zich, des niettegenstaande in al derzelver hevigheid, en het braakmiddel veroorzaakte geene kennelijke verandering. Sommigen braakten in het geheel niet, offchoon zij eene genoegzame hoeveelheid van den braakwortel hadden gebruikt, en bij anderen veroorzaakte dezelve eenen buikloop, welke niet zelden gedurende eenige dagen aanhoudende, door lijmachtige en bedwelmende (*narkotische*) middelen moest worden tegengegaan. In het tegenovergesteld geval, zullen wij ook die gevallen niet met stilzwijgen voorbijgaan, in welke deze middelen schenen aangewezen te zijn.

Sommige individus, b. v. Ziekenoppassers, en hunne plaatsvervangers, die zich verbeelden, besmet te zijn, (offchoon dit zeer twijfelachtig was,) geloofden, na het gebruik van deze middelen, eene spoedige beterfchap te ondervinden. Het is niet te ontkennen, dat dit middel in sommige der gegevene gevallen, een wezenlijk nut heeft aangebragt, echter schijnt het onmogelijk, dit met zekerheid te beweren, naardien men ten tijde van besmettelijke en doorgaande koortsen, menig onbeduidend kwalijk bevinden, veel te voorbarig voor het begin eener kwaadaardige ziekte houd. In sommige gevallen hebben de braakmiddelen een wezenlijk nut aangebragt, namelijk: in bijkomende roosachtige ontstekingen, hardnekkige ontsteking der oorklier, hevige rheumatische pijnen in het tijdperk der wederherftelling, en eindelijk in gevallen, wanneer, na overlading der maag, wederinstortingen hadden plaats gehad.

Wanneer ik het besluit dezer waarnemingen opmaakte, dan schijnt het mij toe, aan de braakmiddelen, in deze gevallen die waarde niet te moeten hechten, wel-

welke men aan dezelve tot hiertoe heeft toegekend. Derzelver werking schijnt met betrekking tot de hevigheid van den aanval der smetstofte, op het hersen en zenuwgestel, de besmetting werkelijk plaats gegrepen hebbende, te *onvermogen* te zijn. Het is nog niet geheel voldongen, dat de smetstofte door den mond in de maag kan komen, en door braakmiddelen, dadelijk na de besmetting toegediend, kan worden verdreven, en niet minder onwaarschijnlijk is het, dat het zweetverwekkend vermogen der braakmiddelen, aan het welk sommige Geneesheren eene bijzondere kracht hebben toegekend, de smetstofte wederom door de huid openingen kan doen verdrijven. Men kan het naauwelijks daarvoor houden, dat de stofte, welke natuur en wijze van werking te sijn schijnt te zijn, eenmaal in het ligchaam opgenomen zijnde, op eene dusdanige werktuigelijke wijze zoude kunnen worden verdreven.

Ongelijk meer nut hebben de *koude begietingen* te weeg gebragt, van welke men zich dadelijk *in het begin der Ziekte*, bij de warme baden tevens, bediende, en die ik uit dien hoofde niet genoeg kan aanprijzen. Want indien ik mij niet vergisfe, en uit het reeds aangevoerde blijkt zulks duidelijk, dat hierbij eene dwaling ligt konde plaats grijpen, dan heeft men door het vroegtijdig gebruik der koude begietingen, de volkomene ontwikkeling der reeds begonnen besmettelijke Zenuwkoorts, bij velen, reeds door de besmetting aangetaste Ziekenoppassers, gelukkig verhoed. Nader te doene proeven, zullen dit in een helder daglicht plaatsen.

Aderlatingen en Bloedzuigers. Vroegere, zoowel als latere waarnemingen hebben voldoende bewezen, dat de besmettelijke Zenuwkoorts, voornamelijk in het eerste tijdperk der ziekte, eene volkrachtige en tot ontsteking geneigde gesteldheid (*sthenisitem. habitus*)

aanwezig zijnde, en waarbij men eene overhelling tot plaatselijke ontstekingen der edelen delen niet konde miskennen, het gebruik der algemeene aderlatingen gebiedend vorderde. Hiertoe behooren die gevallen van eene hevige ijlhoofdigheid tot eene volkomene razerij, van hevige stuiptrekkingen, dadelijk in het begin der ziekte, van ontsteking - toevallen der longen en van het borstvlies vergezeld, van de eigendommelijke kenteekenen der ontstekings - koorts (*synocha*), glinsterende oogen, onrustige houding, harde, volle en snelle pols.

De *Aderlatingen* snuiken in deze gevallen de woede der koorts, verminderen de hevigheid der werkingen, (*Aktionen*) en dragen zeer veel bij, om de boosaardigheid van het tweede, echt Zenuwachtig tijdperk van deze *synocha contagiosa* te matigen. In den loop der maanden, Maart, April en Meij hebben wij gelijkfoortige gevallen dikwerf waargenomen, ofschoon de lijders doorgaans in een zoodanig tijdstip tot ons kwamen, waarin men de hervatting der aderlatingen, door hunne vroegere geneesheren bewerkstelligd voor overboudig hield, nochtans had ik daardoor gelegenheid, om mij te overtuigen, dat dit middel aan sommigen veel nut had te weeg gebragt, ofschoon andere niets beslissendst daarvan hadden ondervonden. Andere en gelijkfoortige lijders, welke men tijdig genoeg in het ziekenhuis had gebragt, liet men met goed gevolg eene ader openen, en werden daardoor tot het gebruik van andere middelen als het ware voorbereid. Dat de koude begietingen door dit middel overboudig werden gemaakt, is mij niet gebleken, in tegendeel gelove ik overtuigd te zijn, dat de aderlatingen, in vele omstandigheden, door dit middel werden nutteloos gemaakt.

In de maand Mei kregen wij in ons Ziekenhuis onderscheidene lijdens door Zenuwkoorts aangetast, van eene volkrachtige gesteldheid, en met zulke allervreselijke ontstekings-toevallen, dat ik geene zwaarigheid konde maken, om algemeene bloedontlastingen, gevolgd van bloedzuigers, en het gebruik van de *calomel*, te bewerkstelligen. Het gevolg dezer behandeling konde niet beter aan het oogmerk voldoen, doordien men reeds na verloop van 72 uren, eene volkomene herstelling konde voorspellen, zoodra men zich gelijktijdig van de koudé begietingen had bediend, maar buiten deze middelen waren alle anderen overboodig.

Wanneer de besmettelijke Zenuwkoorts zich dadelijk in het begin vergezeld met ontstekingen der luchtpijp, der longen, der darmen enz. deed kennen, was de aderlating ook onontbeerlijk. De eenzijdige gedachte van den *typhus*, beschouwd als eene ziekte der zwakheid, moest dit niet in den weg staan, naardien wij hier niet spreken van den gewoenen, door verzwakken- de oorzaken plaats grijpenden *typhus*, maar in tegendeel van een geheel eigendommelijk lijden, hetwelk deszelfs ontstaan aan den invloed van een bijzonder dierlijk gif heeft dank te wijten, bij gevolg van eene ongeregeldheid der werkingen (*Anomalie der funktionen*) van het gevoelig gestel, welke door het begrip van zwakheid (*Asthenie*) geenzints wordt uitgedrukt. In deze omstandigheden schieen de smetstofle eerder, als een prikkelend schadelijk vermogen, het prikkelbaar gestel aangedaan te hebben, en in sommige vaatrijke ingewanden, eene dadelijke (*aktive*) ontsteking te hebben doen ontstaan. Naar gelang deze plaatselijke aandoe- ningen vroeger stand grepen, en heviger werden, des te noodzakelijker werden de Aderlatingen geoordeeld. Hoe minder de ontsteking dier delen was, des te min-

der noodzakelijk was het ook, met dit middel voort te varen. Bij de meesten, die eenige dagen voor hantekomst in het Ziekenhuis, aanwijzingen daartoe mochten hebben doen blijken, werd het thans bij het in werking brengen dezer nieuwe behandeling niet meer vereischt, en ik liet de vernieuwing daarvan te meer achter wege, naardien mij vroegere waarnemingen en proeven hadden voorgelicht: dat het laater gebruik maken derzelve meer nadeel dan voordeel konde te weeg brengen. Het verdient nog opmerking, dat in het verder beloop van den *typhus*, en bij de plaatshebbende beterschap van het lijden der hersenen, zich daarbij nog opvolgende ontstekingsachtige toevallen der longen, en van het borstvlies kunnen vergezellen, welke latere aderlatingen gebiedend vorderen. Men zoude de lijder aan het grootste gevaar bloot stellen, wanneer men zich verbeelde, dat een *typhus*-lijder, als zoodanig, de bloedontlasting niet zoude wederstaan, naardien de opneming dezer eigenaardige smetstof, de vorming eener ware ontsteking niet geheel nitsluit, en men buitendien niet zelden opmerkt, dat de zoodanigen, die kort te voren aan Zenuwkoorts leden, daarna spoedig door eene waare longontsteking worden aangetast, welke als gevolg der uitwerking van de gesteldheid van het weder, tot stand komt, en zoo als men weet, niet zonder *ontstekingswekkende middelen* kan worden ten ondergebracht.

In de laatste maanden van het jaar 1813 (zoo als in de eerste maanden van het jaar 1814,) vermeerderde het getal dier Zenuwkoortslige lijders, bij welke de aanwijzing tot algemene bloedontlastingen nog dringender was, dat te vooren. Hierbij kwam ook nog het langzaam toenemend en eindelijk noodlottig gebrek aan bloedzuigers, welke men niet meer in die ver-
eisch-

eischte menigte konde magtig worden, waardoor men zich gedrongen voelde, de *aderlatingen* als derzelver plaats vervangende, te bewerkstelligen. Over het geheel genomen, beantwoorden deze zeer wel aan het oogmerk, want vele ware *typhus*-lijders werden met het beste gevolg een of meerdere reizen eene ader geopend, en het nut, daardoor te weeg gebragt, was te aanmerkelijker, naar mate men dezelve vroegtijdiger in het werk stelde. Dikwerf werd daardoor de hevigheid der ziekte kennelijk verminderd, spoedig veranderde de gehele gesteldheid, en deed eene onveranderlijke gunstige wending geboren worden. De *Bloedzuigers* echter werden door dezelve *niet vergoed*, zoo als ik op grond van meerdere waarnemingen kan beweren, naardien de *plaatselijke bloedontlasting*, door dezen veroorzaakt, en in de nabijheid der bij voorkeur lijdende delen bewerkstelligd, eene kennelijke vermindering, in de wezenlijke krankheid der hersenen te weeg brengt.

De *gesteldheid* van het afgetapte *bloed* was zeer verschillende. In vele gevallen, waarin de bloedaf-tapping een beslissend voordeel aanbragt, was geene bijzondere ontstekings-korst, echter bespeurde men, voornamelijk in het begin der ziekte, dat de bloedkoek van een vast maaksel, en naar evenredigheid weinig bloedwater voorhanden was. In de meer koude maanden van het jaar, bespeurde men nogthans de ontstekingskorst.

In de reeds genoemde maanden, bediende men zich oneindig meer van de *Bloedzuigers*, welke over het algemeen eene voortreffelijke uitwerking deden. Deze

waren zoo kennelijk, en het getal der lijders, die dezelve benodigd waren, was zoo aanmerkelijk, dat wij gedurende sommige weken wel 1000 bloedzuigers (*) gebruikten.

Men bediende zich van dezelve voornamelijk in hevige en aanhoudende ijlhoofdigheid, bijblijvende bedwelming, slaapzucht, en in de gevaarlijke omstandigheden der aannadering van waterhoofd, hoe ook de geïeldheid van den lijder, deszelfs ouderdom en de langdurigheid der ziekte zijn mogten. De bloedzuigers, hoezeer bij sommige lijders eerst op den 7den dag aangeleggen, hebben veel voordeel gedaan. Sommigen beantwoorden maar voor een tijdlang derzelver nuttigheid, na verloop

(*) Eene zoo groote vereischtwordende hoeveelheid van bloedzuigers, welke de Apothekers niet in voorraad konden houden, heeft op onderscheidene plaatsen, alwaar men deze geneeswijze in de aldaar gevestigde Militaire-Hospitalen invoerde, den gehelen voorraad derzelven doen gebruiken, en bij gevolg een tijdelijk gebrek ten gevolge gehad. Men zoude dit door eene *zorgvuldige bewaring en koestering der reeds gebezigde bloedzuigers*, welke men, na eenig tijdverloop, ofschoon ook na eenige maanden, (terwijl zij te vroeg weder aangelegd, te zeer vermoeid zijn, en niet sterk en spoedig genoeg zuigen) wederom kan aanleggen, kunnen verhoeden. In de Militaire Hospitalen, zoude een Apothekers of Chirurgijns leerling, deze taak namelijk der verzorging van de reeds gebezigde bloedzuigers op zich kunnen nemen, en met de meeste nauwgezetheid daarvoor waken, om dat een plaatshebbend gebrek, eene groote verlegenheid doet ontstaan, en het *bloedig koppen*, waarbij de ontlasting van bloed te langzaam is, in eene te geringe hoeveelheid afvloeit, en op sommige plaatsen van het ligchaam, niet dan met zeer veel moeite kan worden in het werk geïeld, derzelver plaats niet vervangt.

loop van 48 tot 60 uren, vernieuwden de toevallen van het hersfengeftel, welke wederom verdwenen, wanneer men een genoegzaam getal, bij volwasfenen van 15 tot 20, aan het voorhoofd, of aan de flapen tot twee en drie reizen, deed aanleggen. Vele lijders zijn herfteld, bij welken van tijd tot tijd een aantal van 40 bloedzuigers had gezogen, en waar de daaropvolgende bloedontlasting eenigen tijd was onderhouden. Bij sommigen had deze opvolgende bloedontlasting, door verzuim des geneesheers, aan wien de ftuiting dezer ontlasting, was opgedragen, tegen mijnen zin te lang geduurd, nogthans was mijne bezorgdheid, dat daaruit welligt nadelige gevolgen zouden hebben kunnen voortvloeien, geheel onnodig. Ik kan mij geen geval te binnen brengen, waarin het lang nabloeden, uit de gemaakte wond der bloedzuigers, de genezing van den *typhus* zoude verzwaaard, of wel geheel verijddeld hebben. Ik waardeer dit middel als een der meest vermogendften, hetwelk ik bij een voortdurend plaatshebbend lijden der hersfenen, nimmer onbeproefd liet, hetwelk, bij het aanhoudend lijden, geene wezenlijke tegenaanwijzingen oplevert, en in dit geval op alle tijdperken der ziekte paffende, derhalve ook eene algemene en dringende aanprijzing verdient.

Veeltijds heb ik in *plaatselijke ontstekingen*, de bloedzuigers, zoo veel mogelijk, in de nabijheid der aangedane delen doen aanleggen, en ook in die gevallen de uitmuntende werkingen daarvan ondervonden. Hiertoe breng ik die gevallen, welke eene ontsteking der milt, van het strottenhoofd, van de maag, der darmen, van het borstvlies, enz. doen vermoeden. Eene bijzondere opmerking verdienden sommige lijders, welke door eene befmettelijke Zenuwkoorts vergezeld, met toevallen van Geelzucht (*typhus icterodes*) waren

aangetast, waarbij zich nog voegden verschijnselen der ontstekingen van de Milt, of van de maag. Derzelver toestand was zeer bedenkelijk, en leverde weinig hoop tot herstel; de bedwelming, uitputting, aanhoudende braking, drooge huid, aanmerkelijke miskleurigheid der oppervlakte, waren alle kennelijke teekenen van het gewigt der ziekte. Warme baden, *calomel*, inwrijvingen met kwik, stovingen met azijn, koolenzuur, krampstillende middelen van verschillenden aard, deden in dezen gevallen geene de minste uitwerkingen, alleen de plaatselijke bloedontlasting, welke door de Bloedzuigers werd veroorzaakt, scheen hulp toebrengen. Wij moeten ook die gevallen van opvolgende ontstekingen van het borstvlies, niet voorbijgaan, welke niet zelden in het tijdperk van vermindering der ziekte, plotseling plaats grepen, nadat de *typhoeuse* toestand der hersenen was verbeterd, en als het ware in eene verplaatting van het lijden op het prikkelbaar gestel, zijnen grond scheen te hebben. In zoodanige gevallen gebeurde het ook niet zelden, dat door het spoedig en ruim aanleggen van bloedzuigers, het dreigend gevaar werd afgeweerd. De herstelling intusschen was dan ook met meer moeite vergezeld, zoodra volkomene longontstekingen zich daarbij voegden, welke men te ligter konde over 't hoofd zien, naardien de lijders dikwerf in 't geheel niet klaagden. Helaas! moet ik echter lijders betreuren, bij welken het niet gebeuren mogt, het dadelijke uiteinde te voorkomen, voornamelijk dan niet, wanneer beiden de longen tevens door ontsteking werden aangetast, omstandigheden, waarover ik niet met zekerheid zoude hebben kunnen oordelen, ware het niet dat de lijkoepeningen der lijders zulks hadden gestaafd. Het is bij mij nog aan twijfeling onderhevig, of eene volkomene ont-

ontsteking van beiden de longen, voorondersteld dat het karakter der *synocha* nog aanhoud, immer genezen word? Over het algemeen ontstaat hier eene snelle doorzweting en verflinking.

In onderscheidene wanhoopige omstandigheden, wanneer alle middelen ons hunnen bijstand ontzegden, betoonden de dadelijke Bijtmiddelen (*cauterium actuale*) zulke uitstekende diensten, dat zelfs lijders van den oever des doods plotseling gered werden, en weder herleefden. Deze waren de vormen der Zenuwkoorts, waar eene geheele uitputting, slaapzucht, een volkomen lijden (*Pasivität*) en de onvatbaarheid voor uitwendige prikkels, het hoogste toppunt bereikt had, wanneer de vermogendste opwekkende middelen, de koude stortbaden en begietingen, na vooraf gebezigde bloedzuigers, het druipbad, de spaanschevlieg pleisters op het hoofd aangelegd, en andere uitgezogte opwekkende middelen, geene de minste uitwerking deden, wanneer eene volkomene bedwelming plaats had, de lijders sprakeloos en onbewegelijk uitgestrekt lagen, niets hoorden, men geene sporen van werkingen der ziel konde ontwaren, en het prikken met naalden, diepe gemaakte inkervingen, en eene plotseling veroorzaakte hevige koude het gevoel van den lijder niet opwekte, alsdan bediende men zich van de dadelijke bijtmiddelen, (*Cauterium actuale*) ter grootte van eene schelling; in den nek en langs den ruggegraad aangelegd, welke bij vele eenen zoo sterken indruk veroorzaakte, dat de lijders uit hunnen diepen sluimer ontwakende, door trekkingen in het aangezicht, het gevoel der finerte te kennen gaven, ja somwijlen zelfs daarover klaagden, en

en onder het aanhoudenk gebruik van dit middel, hetwelk dagelijks een of twee reizen herhaald werd, volkomen herstelden, en bijaldien dit geen plaats vond, nogthans meer vatbaar werd voor de uitwerkingen van de anders zoo veelvermoogende middelen, namelijk voor de koude begietingen.

Vele lijders zijn door dit veelvermogend middel gelukkig gered, welke anders bij deszelfs ontlentenis, naar alle waarschijnlijkheid zonden zijn gestorven, daar de uitgezochteste middelen, offchoon met de meeste omzigtigheid en aanboudend toegediend, niet in staat waren, den hier plaatshebbenden kwaadaardigen toestand des lijders te verbeteren. Het is in de natuur der zaak gelegen, dat het werkvermogen van dit middel, zoo wel als dat van elk ander, zijne grenzen moet hebben. Heeft werkelijk eene verlamming van het geheele Zenuwgestel plaats, is de prikkelvatbaarheid geheel uitgedoofd, alsdan zal ook dit middel geene de minste uitwerking voortbrengen, en het zoude zeer dwaas zijn, van dit middel eenig het minst nut te verwachten. In een tegen overgesteld geval, is dit middel ook te veel vermogend, en uithoofde der smerten welke daardoor worden veroorzaakt, te zeer afschrikkend, dan dat men hetzelfde anders als in wanhoopige omstandigheden zoude durven beproeven. Men moet intusschen bij deszelfs gebruik niet te vreesachtig zijn, naardien de ontsteking en verettering daardoor veroorzaakt, niet veel beteekenen, en geene nadelige gevolgen naar zich slepen. Ten slotte moet ik nog gewagen, dat sedert den laatste maanden, vele zeer gevaarlijke lijders van deze soort, door behulp van dit veelvermogend middel, onder omstandigheden, die zoo weinig hoop tot redding opleverden, gelukkig hersteld werden. Dit geval heeft nu in het (einde van de maand fe-

bru-

bruarij 1814) bij een jong meisje plaats gehad, hetwelk in zoodanige gesteldheid, door de besmettelijke zenuwkoorts aangetast, geheel verwaarloosd in het ziekenhuis werd gebragt, zoo dat wij alle oogenblikken haar einde te gemoet zagen. Naardien het verhaal en de gevolgen der behandeling overwaardig tot algemeenmaking schijnen, zoo heb ik mij voorbehouden van dit geval in mijn *Archiv für medicinische Erfahrung* meer bijzonder gewag te maken.

Over het algemeen behoeften wij zeldzaam, de dus genoemde *Geneesmiddelen*, ook in de laatste maanden van deeze *Epidemie*, toe te dienen. Over het geheel gerekend, werden van de tien lijders, ten minsten negen, zonder eenig geneesmiddel, hersteld. Uitzonderingen van dezen regel, bij welke men zich voornamelijk van de vlugge en acherische middelen, met het beste gevolg bediende, waren bijzonder de zoodanigen alwaar een toestand van ware uitputting, van wezenlijke verzwakking der levenskrachten, met eenen kleinen, snellen en zwakken pols, koude handen en voeten, stuipachtige braking enz. plaats hadden. Zulke lijders waren niet zelden door vroegere ziekten, sterke ontlastingen enz. uitgeput, de Zenuwkoorts was van eenen langeren duur, en de behandeling derzelve verzuimd geworden. Deze lijders werden warmer, dan gewoonlijk, behandeld, zorgvuldiger toegedekt, moesten zich herhaalde reizen dagelijks warm baden, aan hun werd zelfs vleesnat, wijn, zwavelaether, *Arnica*, *Peruviaansche* bast, in den gewoonen vorm en menging toegediend. Onder het getal der *typhus* - lijders waren bijzonder eenige bejaarde lieden, welke zoodanige opwek-

wekkende middelen volstrekt benodigd waren, en daarvan over het gemeen eene uitmuntende werking bescpeurden.

Wijders behooren ook hiertoe gerekend te worden, die vormen van *typhus*, welke met eene bepaalde *geneigdheid tot onmatige ontlastingen*, voornamelijk met buikloopen, vermengd zijn. Naar mijn oordeel is het te zeer gewaagd, en dikwerf zeer nadelig, elken buikloop welke bij zenuwkoortsen van zelven ontstaat, spoedig te stuiten. Dat het ten minsten overboodig was, kan men reeds daarnit afleiden, dat vele lijders herstelden offchoon deze ontlastingen, juist in het tijdperk eener gunstige scheiding, plaats grepen, en zoo als de onder- vinding ook duidelijk aangetoond heeft, dat niet zel- den eene plotselinge verergering van het lijden der hersenen, bijzonder eene vermeerdering der slaap- zucht en bedwelming plaats had, zoodra deze vrijwil- lige ontlastingen, welke in andere omstandigheden, door hunne hevigheid, hoedanigheid en kennelijke on- gunstige uitwerking ter verergering der geheele ziekte (*gesammt krankheid*) konden medewerken, werden gestuit.

Het is mij gebleken, dat Zenuwkoortstige lijders, door *ontstekingsachtige* toevallen der lever, van de maag en der darmen aangetast, somwijlen vrijwillige buikloopen kregen, waardoor zij eene geele en groen- achtige stoffe, in groote hoeveelheid ontlasteden, en wel met eenen kennelijk weldadigen invloed op den staat van ontsteking dier bewerktuigde deelen, door welker ontsteking deze afwijking (*anomalie*) in de afscheiding derzelven scheen voortgebragt te zijn. Deze soort van buikloop is zeker van eene *kritische natuur*, en het zou- de bij gevolg zeer schadelijk zijn, denzelven te stuiten. Dikwijls konde men het als nuttig beschouwen, den
 buik-

buikloop door *calomel* en gelijkfoortige ontstekingswekkende middelen, op eene matige wijze te bevorderen, maar in gevallen waar dezelve door overmaat nadeel toebragten, moest men door slijmachtige middelen, door baden enz, dezelve zeer omzigtig betengelen.

Sommige *typhus*-lijders echter ontwaarden na zulke ontlastingen, eene buitengewoone uitputting, er hadden veelvuldige spanningen van winden plaats, de onderbuik was gespannen, min of meer pijnlijk en opgezet, het lijden der hersenen niet verbeterd, de pols werd zwakker, zoo dat men den toevalligen en schadelijken aard dezer ontlastingen niet konde miskennen. In deze gevallen bedienden wij ons voornamelijk van den *Radix columbo*, *Cortex* en *Tinct-cinam*, *Mixtra oleoso-balsmica*, *Tinct-aromatic*, *Opium*, warme omslagen van azijn op den onderbuik, en warme baden.

Het Heulsap, (*opium*) een middel hetwelk men anders in deze ziekte zeker niet zelden zonder noodzakelijkheid, ook voornamelijk gedurende het eerste tijdperk derzelve, niet zonder nadeel van den lijder, toegediend en sedert kort, ook wel te zeer geschroomd heeft, is in onderscheidene gevallen van eene uitmuntende uitwerking geweest.

Uit het reeds aangevoerde blijkt ten duidelijkste, dat ik mij van hetzelfde bij de meeste *typhus*-lijders niet bediende. De plaatselijke behandeling der eigendommelijke aandoening der hersenen, door koude begietingen en bloedzuigers, beslisten doorgaans alleen de herstelling. Bij anderen integendeel ging het met dezen beslissing zeer traag, want ofschoon na verloop van eenige uren en onmiddelijk na het baden, teekenen van beterschap zich openbaarden, zoo had nogthans eene twijfelachtige vermenging van toevallen der bewustheid, beving, trekkingen, grijpen der handen

den en pluizen, een snelle en onregelmatige pols, en onrustige houding bij aanhoudendheid plaats, hierbij bescpeurde men dikwerf, dat de ledematen koud waren, dat, terwijl de ziekte doorgaans reeds den 10den en 12den dag bereikt had, onmatige ontlastingen door de darmbuis plaats grepen. In zulke gevallen deed het heulsap in matige, echter niet te dikwerf herhaalde giften, b. v. om de 3 of 4 uren, 8, 10 tot 12 druppelen *Th. Opii. simpl.* gedurende 36 of 48 uren, aanhoudend toegediend, en dan eens ter zijde gesteld, eene uitmuntende werking. Somwijlen genoot het Zenuwgestel hierop oogenblikken van kalmte, de bevingen en snijpachtige bewegingen verminderden, de bovenmatige ontlastingen, waren niet zoo veelvuldig, en dikwerf had eene gunstige scheiding plaats, waarbij men zich tevens bij de warme baden, ook van de koude begietingen, zorgvuldig bediende. Het is ten hoogsten af te keuren, zich van een zoo veel vermogend en beslissend middel, als het heulsap is, zonder bepaalde aanwijzingen in eene ziekte, waar men zoo gemakkelijk veel onheil kan berokkenen, te bedienen. Offchoon hetzelve nimmer eene algemeene aanprijzing zoude kunnen verdienen, en het minst nog bij den gewoonen *typhus*, zoo lang dezelve zijnen regelmatig loop behoud, niet minder laakbaar zoude het zijn het gebruik daarvan in deze ziekte, voor altoos te verbannen.

Van de bittere, bitter-specerijachtige en looistofhoudende middelen, b. v. *Radix calam. arom.*, *caryophyllatae*, *cortex cascarill*, *cortex peruvianus*. enz. hebben wij ons in deze *Epidemie* niet bediend. Aan onderscheidene *typhus*-lijders, die daarvan, voor hunne komst tot ons, blijkens de medegebragte voorschriften, hadden gebruik gemaakt, hadden dezelve

ve geen het minste nut toegebracht. Het doelmatigst waren zij bij het koudvurig doorleggen, langdurige matheid, en wanneer men zich van dezelve bediende, zoodra de heete koorts, in eene slepende was overgegaan, een sterk zweet plaats vond, en bij gevolg de voeding en versterking de meeste zorg vereischten. In deze gevallen nogthans, was de leefregel een meer gewichtig middel, voornamelijk zuivere lucht, schoon dekfel, een matige warme dampkring, een versterkend en ligt te verteren voedsel, en naar gelang der gewoonte aan sterke dranken, wijn of brandewijn. Er zijn weinige lijders onder mijne behandeling geweest, welke niet bij zoodanige omstandigheden, naar het genot van *Koffij* gehaakt hadden, en welke ook aan de meesten wel bekwam.

Bij de meest boosaardige vormen van den *typhus*, waarmede het *van zelf ontstaand koudvuur der lodematen* gepaard ging, bespeurden wij van de ruime toediening van den *peruviaanschen* bast, die men in het koudvuur zoo hoog opvijzeld, geene bijzondere uitwerking, offchoon men ook het uitwendig gebruik daarvan niet onbeproefd liet.

Een *wel verzadigd aftreksel van Zevenboom en Wijn-azijn*, in gelijke delen; uitwendig en bij voortduring gebruikt; was van eene voortreffelijke uitwerking. Zoodra de voeten hunne natuurlijke warmte liadden verloren, of op sommige plaatsen, b. v. aan de teenen, de hielen, op den rug van den voet, of aan de scheenbeenderen, en knieën, *blauwe vlekken* het beginnend koudvuur deden vermoeden, werden dezelve met genoegzame groote lappen flanel, welke van dit behoorlijk warm gemaakt, en bijkans heet mengsel, waren doorweekt, en uitgewrongen, bedekt en de voeten om eene behoorlijke warmte te onderhouden;

in wolde dekens gerold, en zoodra de omflagen koud werden, met warmere verwisfeld. Onder alle tot dus verre tot dit oogmerk beproefde middelen, voldeed mij dit het meest, om het *vrijwillig koudvuur* der bemettelijke *typhus*-lijderen te beteugelen; nogthans onder die voorwaarde, dat men zich van hetzelfde vroegtijdig genoeg bediene, en met hetzelfde zorgvuldig en onafgebrooken aanhoude. Vele dusdanige lijders met koudvurige voeten hebben wij hierdoor behouden. Het koudvuur werd tot staan gebragt, hetzelfde scheide zich af, zuivere verettering ontstond, en na verloop van 2, 4 of 8 weken, zag men of een volkomen herstel, of enkele kootjes der teenen scheiden zich af, en de lijders werden gelukkig behouden. Deze zijn juist de gevallen, in welke men het hoofd koud en de voeten warmer moest houden, zich van de heete omflagen van Zevenboom en Azijn, onafgebroken gedurende 3 tot 14 dagen moest bedienen, de lijders zoo veel mogelijk zuiver houden, en zoodra het lijden der hersenen verminderde, en men de beteugeling van het koudvuur, als het voornaamste der geheele behandeling had beschouwd, hunne krachten door dierlijk voedsel, wijn enz. moest zoeken optebeuren; en echter ontmoet men helaas zulke vreeselijke vormen van den *typhus* met koudvuur, vergezeld met eenen zoo spoedigen voortgang eener ontbinding en afrotting van geheele ledematen, van de neus, van den geheelen arm, van den voet enz. dat alle middelen tot herstel of tot vertraging van den loop der ziekte, ten eenemale vruchteloos bleven. Deze lijders zijn door eene soort van Zenuwkoorts aangetast, welke met betrekking tot derzelver gevaar, van de waare Oosterfche Pest, weinig schijnt te verschillen. In zoodanige gevallen zoeke men bij de, in anderen om-

ftandigheden zoo uitnemende middelen, geene de minfte hulpe, want die gevallen zijn, wat derzelver natuur en wezen betreft, en uit hoofde van onze onkunde daaromtrent, *volstrekt doodelijk*. *De Planten en Mijnstoffelijke Zuren*, dat is te zeggen het Zwavelzuur, het Zoutzuur, het overzuurd Zoutzuur, het zuur van Haller, de Wijnazijn, het Citroenzuur, het Phosphorzuur, welke onlangs geloofwaardige en bekwame Geneesheren, bijzonder hebben aanprezen, heb ik in de verschillende gevallen der besmettelijke Zenuwkoorts, in de zoogenaamde Rot, vlek en uitflagkoortfen, vergezeld van eene bijtende hitte van de huid, wegsneltend zweet, koudvuur, en vrijwillige bloedvloeijingen; dikwijls toegediend, ook sommige van dezelve b. v. den *wijnazijn* tevens uitwendig tot wasfching en inwrijving gebezigd. Ik heb befpeurd, dat deze middelen aan sommige lijdens veel genoeg gaven, als of dezelve de ondragelijke hitte een weinig deden verminderen, het gevoel van onrust en angst matigden, even als het mengfel, beftaande uit azijn en water, en als gewoonen drank toegediend, vele lijdens verkwikte. Sommige zieken begeerden in de oogenblikken van volkomene bewustheid, den azijn tot gewoonen drank, wij ftonden toe, dat zij naar hunne verkiezing daarvan konden gebruiken, en het rijkelijk genot van dezelve fcheen geen nadeel te veroorzaken. In sommigen gevallen van niet besmettelijken *typhus*, deed het overzuurd zoutzuur (*acidum muriaticum oxygenatum*) van de 20 tot 30 druppels, om de twee uren toegediend, bij vele lijdens eene uitnemende werking. Wanneer men de uitkomsten dezer proeven gadeflaat, dan fchijnen de toegediende alleen meer bijmiddelen te zijn, welke men met de reeds boven opgegeven hoofdmiddelen, de *baden* namelijk, de *begietingen*, de *bloed-*

zuigers, en de *aderlatingen* niet kan gelijkstellen. De hulp aan deze middelen verschuldigd, konden wij niet ontberen, daar integendeel een groot getal lijdens, zonder toediening der zuren herstelden.

Eene menigte van andere middelen, door sommigen ten deele aanzienlijke en geloofwaardige Geneesheren, naar de veelvuldige aanwijzingen, in deze ziekte aan-geprezen, b. v. de zoete kwik, de kamfer, de ontlasting bevorderende midden-zouten, de zweetmiddelen, Spaanschevlieg-plijsters en mostaardpappen, welke in sommige vormen van de *verspreide* (*sporadische*) en *toevallige* (*symptomatische*) Zenuwkoorts, van eene bijzondere waardij mogten zijn, gaan wij met stilzwijgen voorbij, naardien dezelve, ingevolge mijner waarnemingen ten deele *nadelig*, en ten deele *overboodig* zijn. Het zal niet noodig zijn hierbij optemerken, dat men zich met voordeel van *de kwik*, in de vermengingen met plaatselijke ontstekingen kan bedienen, doordien ik hier alleen het oog heb op de eenvoudige besmettelijke Zenuwkoorts en derzelver gewoon beloop. Ik wilde maar op de daadzaak de aandacht bepalen; dat zonder het gebruik van dit middel, zeer veele lijdens spoedig en gelukkig hersteld werden, en men bij gevolg daaruit zoude mogen afleiden, dat *de kwik* ter herstelling van deze ziekte, voor het minst onnoodig zij.

Er zijn voorzeker weinige ziekten, in welke het op de zorg voor eenen *behoorlijken leefregel* zoo veel aankomt, als in de besmettelijke Zenuwkoorts, omdat de-

dezelve niet alleen de herstelling dezer ziekte gemakkelijker maakt, maar tevens de *vermenigvuldiging der smetstofte* en *derzelyer verspreiding* vermindert, en voorkomt.

De *Dampkring*, waarin de *typhus*-lijder zich bevindt, verdient in dit opzigt, boven al onze aandacht, deze behoort zoo veel mogelijk koel en zuiver te zijn. De ziekenkamers, waarin zich besmettelijke *typhus*-lijders ophouden, moeten echter met behoorlijk den aard en de trap der ziekte gade te slaan, aan eene aanhoudende *tocht* (*zugluft*) blootgesteld zijn, hetgeen men gemakkelijk kan bewerkstelligen, door een of twee van de bovenste vensters altoos open te laten staan, of wanneer de oppassers hier aan traag voldoen, dezelve 'er geheel uit te nemen, waardoor men het voordeel geniet, dat elken oogenblik eene groote hoeveelheid frische lucht in het vertrek komt, en hetwelk noch meer bevorderd word, door het onvermijdelijke en veelvuldige openen der deuren. Ik heb het zeer doelmatig en nuttig tevens gevonden, in de ziekenkamers der besmettelijke *typhus*-lijders, gedurende den winter, tot dat het tijdperk der wederherstelling daar was, in het geheel niet te laten *stoken*, om dat de ontdekking mij had overreed, dat de lijders in eenen kouden dampkring gemakkelijker herstellen, als in eenen warmen, en dat de warmte de vermenigvuldiging en verspreiding der smetstofte, welke in eenen kouden dampkring niet zoo gemakkelijk stand grijpt, zoo zeer bevordert.

Er ligt wijders zeer veel aan gelegen, om alles, wat ter verontreiniging van den dampkring der lijders zoude kunnen bijdragen, zorgvuldig van hem te verwijderen.

Uit dit oogpunt beschouwd, is het ook ongemeen

nuttig, de legersteden telkens te doen verwisselen, de meestmogelijke reinheid daarbij in het oog te houden, geene vuile kleederen en linnengoed in de ziekenkamers te gedogen, alle, niet volstrekt noodige bezoeken, bij de zieken af te weren, en de waterpotten bij de zieken in gebruik, dagelijks onderscheidene reizen met de meeste nauwgezetheid te laten reinigen. Besmettelijke *typhus*-lijders moeten dikwerf van *linnengoed* verwisselen, en luchtig gedekt worden. Het is zeer doelmatig, de veren bedden uit de zieken kamers te weren, omdat dezelve de dierlijke uitwasemingen gemakkelijk opnemen, en door dien zij moeilijk te waschen zijn, ter verspreiding dier ziekte, ligt gelegenheid geven. Het beste middel is derhalve, de legersteden der lijders van stromatrasen te voorzien, en de hoofdkussens met snijdsel of hooij te vullen, hetwelk men buiten groote kosten kan verbranden, en met nieuw stroo verwisselen. De wolde deken, waarmede de lijders zich toedekken, moeten van tijd tot tijd, even als de stroozakken, waarop de lijders leggen, worden uitgekookt, en in de zon te luchten gehangen. De ziekenkamers, de drinkvaten, de bedsteden, de vensterbanken, de tafels, stoelen en deuren moeten dikwijls gereinigd en afgeschrobd worden, en over het algemeen kan men met betrekking, tot alles wat de lijders omringt, niet te zindelijk zijn. Hoe veele lijders zoude men niet hersteld, hoe veele personen niet voor de besmetting in groote zieken-huizen, voornamelijk in *Militair-Hospitalen*, behoed hebben, wanneer men deze regels meer ter harte had genomen, en minder geloof had gehecht aan dien stelregel, dat het verband, het doen van kunstbewerkingen, en de toediening der geneesmiddelen de hoofdzaak ware.

Van alle deze maatregelen, wier gewigt uit een
staat

staatkundig oog beschouwd, wij nader meer bijzonder zullen ontwikkelen, moeten wij hier als *geneeskundige* beschouwd, gewag maken, omdat zij daarheen strekken, de ontwikkeling der besmetting (*ansteckungs prosesse*) te betengelen, en de op nieuw van zelfs plaatshebbende besmettingen des lijders, welke door de verontreiniging der hem omringende voorwerpen, zeer begunstigd worden, zoo veel mogelijk, in den weg te staan.

Voor de meeste *typhus*-lijders is het veelvuldig genot van eenen *kouden* frischen drank, van een ligt wel gegist *bier*, of van het gewoon *bronwater*, of van koude *koemelk*, of van water met *azijn* vermengd, zeer verkwikkend en heilzaam. Bij eene plaatshebbende bedwelming, en bewusteloosheid schijnen de lijders zeer onverschillig, welken drank men hun toediene, indien men dezelve maar koud genoeg, en in groote hoeveelheid toediene. Naardien de minste lijders in staat zijn, denzelven te verlangen, zoo is het volstrekt nodig en doelmatig, dikwerf drinken toetediene, en men zal ondervinden dat de lijders hetzelfde doorgaans zeer begerig nuttigen. Zoodra de beterschap toeneemt en de lijders weder beginnen onderscheid maken, dan zal men bespeuren, dat verre de meesten een wel gegist bier het liefst verkiezen. Anderen geven de voorkeur aan het koude bronwater, nuttigen hetzelfde in eene groote hoeveelheid, en ondervinden geen nadeel daarvan. Andere verkiezen den drank telkens te verwisselen, en begeeren nu eens de melk, de gekarnde melk; het broodwater met een weinig wijn, de limonade; azijn met water, azijnhoning met water, boven alle andere dranken. Sommige dranken, koud, en in te groote hoeveelheid genuttigd, hebben eenen buikloop ten gevolge, waarvoor men echter niet behoeft te vre-

zen, zoo lang deze niet bovenmatig sterk is, en den lijder meer voor den nadeel toebrengt. Deze intusschen heviger wordende, moet men zijne toevlugt nemen tot de bekende middelen, en den drank met eenen meer doelmatigen verwisselen.

Van den *wijn* heb ik mij over het algemeen bij de besmettelijke Zenuwkoortsen, zelden of in het geheel niet be- diend. Het schijnt mij derhalve toe, dat men zeer dwaalt door te beweren: dat de wijn een der meest vermogende middelen in de Zenuwkoorts zij, terwijl het niet alleen mij, maar ook veele anderen heeft mogen gebeuren, om een groot getal *typhus*-lijders, zonder eenen druppel wijn te hebben gebruikt, gelukkig te herstellen.

Er zijn mij vele gevallen van besmettelijke Zenuwkoortsen bekend, in welke het gebruik van den *wijn* niet allen geen nut aanbragt, maar de koortsbewegingen deed vermeederen, en door deszelfs prikkelende krachtoeffening op de hersenen, de verhoogde werkingen (*excessive Actionen*) hiervan meer deed klimmen. Het is buiten tegenspraak, dat deze drank in sommige vormen van toevalligen *typhus*, door plaatselijke ziekte, door koudvuur, door uitputting enz. veroorzaakt, volstrekt nuttig bevonden is. Maar hebben wij met besmettelijke Zenuwkoortsen te doen, tot welker herstelling de koude, en bloedontlastingen, zich zoo heilzaam hebben doen zien, dan is het niet waarschijnlijk, dat een sterk prikkelend middel, waaraan het grootst getal der lijders, namelijk van het noorderlijke Duitschland niet gewoon zijn, door eene goede uitwerking konde achtervolgd worden. De ervaring heeft in deze *Epidemie*, en voornamelijk in de twee eerste tijdperken van de Zenuwkoorts, de *schadelijkheid* daarvan, ten vollen gestaafd.

Het sehijnt mij toe zeer doelmatig en noodzakelijk te zijn, den *wijn* bij den besmettelijken *typhus*, bij de meeste lijders die aan dezen drank niet gewoon zijn, niet als eenen dagelijkschen drank, maar alleen als een versterkend geneesmiddel, in bijzondere gevallen, in eene behoorlijke hoeveelheid, en met in achtneming der werking na deszelfs toediening, te bezigen. Hier toe breng ik die gevallen, waar de in der daad uitgeputte lijder eene aanhoudende begeerte naar zoodanigen drank doet blijken, en wijders wanneer de snel afloopende ziekte meer eenen slependen staat van zwakte nadert; wanneer bij de plaats hebbende hevige buiklopen, zweet en andere ontlastingen, eene wezenlijke uitputting en vermagering stand grijpen, en wanneer de ontsteking door het doorleggen veroorzaakt, koudvuurig is geworden, en stofverplaattingen in verettering zijn overgegaan. De tijdperken derhalve, in welke dit middel het meest aangewezen is, zijn die, waar de ziekte vermindert, de wederherstelling een aanvang neemt, en de voorziening in de behoefte eener sterker prikkeling en krachtherstelling (*restauration*) reeds meermalen plaats vind. In zulke tijdperken is een krachtige, zuivere en geestrijke wijn een onschatbaar middel wiens giften van herhaalde toediening, men naar de eigendommelijkheden van ieder bijzonder geval, naar den ziektevorm zoowel, als naar de jaren en de gewoonte van den lijder aan geestrijke dranken, moet afmeten.

Het verdient naauwelijks eenige opmerking, dat de flappe, verdunde *fransche wijnen*, tot dit einde volstrekt ontoereikende zijn, en dat men bij ontstentenis van echten geestrijken wijn, aan eenen specerijachtigen brandewijn, aan vleeschnat, krachtig bier, specerij-

achtige soepen van bier, welke de herstellende lijders het meest versterken, verre weg den voorrang moet toekennen.

Van den *azijn* kan men, als drank beschouwd, zich bij deze lijders ongemeen wel bedienen, offchoon deszelfs onfeilbare krachten, dat is te zeggen, het vermoedelijk rottingwerend vermogen, nog niet genoegzaam bewezen is. Ik heb lijders gehad, die aan dit middel de voorkeur gaven, en daarvan aanmerkelijke hoeveelheden nuttigden, zonder eenige nadeelige gevolgen te bespeuren. Daar zich onder de handwerkslieden en bedienden sommige lijders bevonden, die volstrekt geneesmiddelen begeerden, offchoon dezelve overbodig waren, zoo liet ik hun niet zelden *wijnazijn* met water en met de een of ander lieroop gekleurd, in eene groote hoeveelheid drinken, en bespeurde daarvan geene de minste nadeelige gevolgen. Ik heb intusschen nimmer ondervonden, dat het gebruik van den *wijnazijn*, of van eenig ander mijnstoffelijk of planten-zuur, tot de herstelling van deze zenuwkoorts, iets wezenlijks heeft afgedaan, dat is te zeggen: de inwendige bron der kwaal onmiddelijk heeft gestopt. Hoezeer men dit op nieuw weder stellig beweert, zoo kan ik daaraan, ingevolge mijner waarnemingen geen onbepaald geloof hechten; naardien, ondanks het gebruik van deze middelen, de ziekte zijnen gewoone loop behield, en ook, zoo als reeds gezegd is, een ongelijk grooter getal van onze lijders, zonder het gebruik van zuur en voornamelijk zonder azijn, spoedig en gelukkig herstelden.

Het *vleeschnat*, de *eijeren* en *specerijachtige soepen*, welke bij echte *asthenische* ziekten, waar wezenlijke zwakheid en uitputting plaats hebben, de meest vermogende geneesmiddelen vervangen, waren onze lij-

des

ders eer de volkomene scheiding der koorts plaats had , niet dienstig. De lijders kregen niets te eeten , zij hadden een volkomen gebrek aan eetlust , en zouden naar alle waarschijnlijkheid het reeds genuttigde niet verteerd hebben. Het is buiten twijfel zeer nadeelig , aan zulke zieken de spijsen te willen opdringen , of bij hun in die tijdperken der ziekte , waar de aanwijzing tot voeding geene plaats vind , en waar bedaarende middelen heilzaam zijn , met versterkende soepen de levenskracht te willen ondersteunen. Gedurende de hevigheid der koorts is dit niet raadzaam , ten minsten overbodig , en kan zeer nadeelige gevolgen hebben , naardien de toevallige *typhus* , aan welken deze behandeling voordeel kan toebrengen , met den besmettelijken *typhus* niet in alle opzigten kan worden gelijk gesteld.

In het tijdperk der *wederherstelling* moet men met de toediening der spijsen zeer omzigtig te werk gaan , naardien het maar al te waar is : dat de geringste overladingen zeer nadeelige gevolgen hebben , en doodelijke wederinstortingen kunnen veroorzaken , het terugkeren van de natuurlijke eetlust een allergeuenscht verschijnsel opleverende , is men ook zeer genegen , denzelven te bevorderen , en den lijder tot het nuttigen van ligt te verteeren spijsen aan te sporen , ook wel zelfs zonder trek iets te nuttigen ; dit moet ik als ten hoogsten nadeelig afkeuren ; want de vrijwillig terugkeerende eetlust is hier alleen welkom , en deze verschijnt van zelfs , zoodra de koorts geheel verdwenen is. Zoodra de geringe overblijffelen der vaatkoorts , welke men zoo dikwerf over het hoofd ziet , volkomen zijn geweken , hersteld zich de eetlust van zelfs , welke men door geneesmiddelen , voornamelijk door bittere en specerijachtige , hier zoo dikwerf

werf nutteloos verspild, moeilijk kan dwingen; het is uit dien hoofde het raadzaamst, den terugkeerenden eetlust gerust af te wachten. De algemeene koorts dikwerf langer als naar gewoonte durende, zoo is ook de afwijking (*anomalie*) der werkdadigheid van het darmkanaal in het eene geval van eenen langeren duur, als in het andere.

De koorts volkomen verdwenen zijnde, bestaat de gewichtigste aanwijzing in *de voeding en versterking*. Indien niet bijzondere toevallen der ziekte het gebruik van artsenijmiddelen gebiedend vorderen, zoo kan een ligt te verteren en krachtig, voornamelijk dierlijk voedsel, zondereenige geneesmiddelen, volkomen aan deze aanwijzing voldoen. Bij plaatshebbende instortingen, bij dikwerf terugkerende en uitputtende buiklopen, was eene zorgvuldige voorziening der behoefte van voeding en versterking het meest dringende, en des niettegenstaende duurde het bij sommigen lang, eer zij volkomen op hun verhaal konden komen. Wanneer de herstellende lijders eerst in zoo verre hunne krachten herkregen, dat zij in de frische lucht bewegingen konden maken, zoo was de herstelling te spoediger, welke echter naar gelang der during der ziekte, en den trap van het plaats gehad hebbend gevaar, zeer verschillend was. Bijzondere personen, reeds voor de besmetting door andere ziekten zeer verzwakt zijnde, werden niet zelden maanden vereischt eer zij volkomen herstelden, en in deze gevallen scheen het dagelijks gebruik van goeden wijn uitnemende diensten te doen.

De *naziekten* der besmettelijke Zenuwkoorts, en derzelver *behandeling*.

Alle heete ziekten, wier oorzaak eene smetstof is, schijnen eene bijzondere voorbeschiktheid tot naziekten te hebben. Het schijnt, als of men bij de genezing derzelven, de natuur of de kunst moge deze daarstellen, tevens op de verwijdering eener stoffelijke oorzaak, deze mag nog zoo fijn zijn, het oog moet vestigen. Wij kennen deze stof allèen uit hare zinnelijk waartenemen uitwerkingen; echter worden wij door sommige daadzaken genoopt, het aanzijn derzelve aan te nemen, offchoon de wijze van genezing zeer twijfelachtig zij, ingevolge welke men de vermindering en verwijdering dier stof poogt te bewerkstelligen. De besmettelijke Zenuwkoorts deed in dit jaar ook vele bedenkelijke *naziekten* ontstaan, tot wier geheele verwijdering veel moeite en tijd vereischt werd.

Niet zelden bespeurde men eene *stepende matheid* met eenen versnelden pols, vermagering en de verschijnselen eener ziekelijke verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid. Dit kwalijk bevinden had somwijlen den vorm van eene *stepende Zenuwkoorts* (*febris nervosa lenta*), welke bij sommigen eenen aanmerkelijken trap van gevaar bereikte, en de meest vermogende middelen trotseerde. Wij hebben lijdens herfeld, bij welke deze nieuwe ziektevorm over de drie maanden duurde; dit had het meest plaats bij den vorm van den *typhus*, wiens beloop op zich zelf onregelmatig was, waarmede zich bovenmatige ontlastingen vergezelden en meerdere instortingen elkander opvolgden.

Bij sommigen waren geene wezenlijke aanleidende oorzaken te ontdekken; daar men in tegendeel bij anderen later bespeurde, dat eene aanhoudende en onaangename gemoedsaandoening de volkomene herstelling had moeilijk gemaakt. Het verdiende opmerking, dat sommige bedenkelijke en zeer gevaarlijke lijdens, wel-

ke in der tijd doelmatig werden behandeld, zoo spoedig verkwamen, dat zij dikwerf binnen de 14 dagen hunne vorige krachten herkregen, en dat in tegenoverstelling wederom bij andere, wier ziekte op verre na zoo bedenkelijk niet was, dikwijls maanden werden vereischt, om zich volkomen te herstellen.

De genezing dezer slepende matheid konde men niet verhaasten; want bij de meesten was het beloop van dezen toestand zeer langzaam, offchoon de meest vermogende middelen daartegen werden beproeft. Somwijlen ontdekte men sporen eener beginnende beterschap, dan wederom hadden nieuwe instortingen plaats. Met het gewenschte gevolg heb ik mij somwijlen bediend van den peruviaanschen bast, de kolumbowortel, de bittere uittreksels, de ijzer aftreksels en den ouden wijn; meer uitwerkingen deden de warme baden, de frische lucht, de beweging en een dierlijke leefregel. Hier was het juiste tijdperk, waarin de *physische* hulpmiddelen ter opwekking en onderhouding eener opgeruimde gemoedsgesteldheid; de beste uitwerking deden.

Onderscheidene *andere naziekten*, b. v. de halve verlamming, het verzwakt gezicht; aanmerkelijke hardhoorendheid, doofheid, zwakheid der vingers van de eene hand, tegenwillige pisvloed, scheele hoofdpijnen, beroerte, duizeling, slepende braaklust, buikloop enz. welke wij niet zelden ontdekten, schenen voornamelijk hunnen oorsprong te hebben in eene algemeene of gedeeltelijke zwakheid der zenuwen. De meesten werden hersteld, hielden echter somwijlen eenige maanden aan, en weken doorgaans na het gebruik van sterke en vlugge zenuwmiddelen, na kunstmatige verzweringen, na het aanhoudend gebruik der warme

me baden, de draipbaden en de inwrijvingen van vlugge en geestrijke middelen.

In de zeldzaamste gevallen bespeurde men, als eene opvolgende ziekte van den *typhus*, zoo wel den toestand van mijmering, als van krankzinnigheid (*wahnsinn*) welke op onderscheidene voorwerpen betrekking konde hebben; en reeds hebben wij daar van gewaagd, dat *typhus*-lijders niet zelden van Geneesheeren en Heelmeesters uit de stad voor *zinnenloos* werden gehouden, en ons in het gekken huis zijn opgezonden. Er waren ook bijzondere personen, welke na den *typhus*, *zinnenloos* werden, en over enkel voorwerpen ijlden, offchoon de heete koorts reeds volkomen verdwenen was; nogthans werden alle deze lijders hersteld. Herhaalde braakmiddelen, door kunst verwekte verzweringen, de flortbaden, de verpligting tot de ligchamelijke beweging, droegen zeer veel bij ter herstelling.

Eindelijk hadden ook verschillende *plaatselijke ziekten* der bewerktuiging, als opvolgende ziekten van deze koorts plaats. Op die wijze lieten de ontstekingen der oorklieren lekkende verzweringen terug; bij sommigen werden vrijwillige ettergezwellen en bloedvinnen, op het haarige deel van het hoofd en op meer andere plaatsen der oppervlakte geboren, waarbij men eene vooraf plaatshebbende stofverplaatsing niet konde in twijffel trekken. De gevolgen hier van waren veeltijds verzweringen, gepaard met verschijnselen eener sterke ontlasting van *ichor*, en koudvuur, waardoor sommige lijders op nieuws in gevaar werden gedompeld. Deze verzweringen genazen op verschillende plaatsen, terwijl op andere wederom nieuwe tevoorschijn kwamen; niet minder hardnekkig waren de *bloedvinnen*.

Het is mij niet duidelijk genoeg gebleken, welke de gelegenheid gevende oorzaken zijn konden, tot het ontstaan van deze opvolgende ziekten, nothans heb ik menigwerf ontdekt, dat zoodra deze plaatselijke ongemakken hadden stand gegrepen, het algemeene lijden in dien graad verminderde, dat men gegronde hoop op een spoedig herstel konde voeden. Eene zuivere en gemakkelijke legerstede, een zorgvuldig en dikwerf genoeg vernieuwd verband, de meest mogelijke zuivering van den dampkring in de vertrekken, eene goede oppassing, de versterking der lijders, door spijs en drank, hetwelk zij thans het meest benoodigd waren, hebben dikwerf het op nieuw ontstaan gevaar verhoed, en keunelijk tot de herstelling medegewerkt.

OVERZIGT DER MEESTVERMOGENDE HULP-
MIDDELEN, OM DEN OORSPRONG DER
BESMETTELIJKE ZENUW- EN HOSPI-
TAAL-KOORTSEN, DERZELVER VER-
SPREIDING EN BESMETTING TE
VOORKOMEN.

I.

De besmettelijke Zenuwkoorts *ontstaat* door een ei-
genaardig bederf van den dampkring, en dit word het
meest veroorzaakt, door dat men eene menigte adem-
halende *individus*, voornamelijk menschen en dieren,
bijzonder zieken, in eene, naar evenredigheid, te kleine
ruimte, te lang opsluit. Dit bederf van den dampkring
word derhalve het gemakkelijkst voortgebracht, wan-
neer de hospitalen door te veel kranken worden op-
gepropt, of wanneer men de gevangenhuizen, de nood-
zakelijke zuivering van den dampkring daarin ver-
zuimd wordende, met te veel gevangenen opvuld.

2.

Men voorkomt bij gevolg de ontwikkeling der besmet-
telijke Zenuwkoorts, zoodra men dit bederf van den
dampkring, voornamelijk in *Hospitalen*, verhoed.
Het beste middel hiertoe is: het getal der lijders naar
de plaatselijke hoegroothed van het Hospitaal te bepa-
len, aan elken zieken eene genoegzame ruimte van
lucht te bezorgen, en de kribben zoodanig te plaatsen
dat dezelve zijdelingsche tusschenruimten, eene breedte
hebben van 2½ tot 3 voeten, en de ruimte der voet-

einden tusſchen twee elkander tegenoverſtaande kribben, (de ruimte van het vertrek dit gedoogende) 6 tot 8 voeten beſlaat.

3.

Koortſige zieken vereiſchen eene grootere ruimte, als ſlepende; de zoodanigen, die zwaar gewond zijn, ſterke verettering ondergaan, met koudvuur, roodenloop en buikloop behebt zijn, vereiſchen meerdere ruimte als die ligt gewond, en door die ſlinkende ontlaſtingen niet aangetast zijn. Lijders aan Zenuw-Rot- en Hospitaalkoortſen ziek leggende, vereiſchen over het algemeen, de hoogſte, de grootſte, de meest heldere, en luchtige vertrekken, naardien zij den dampkring, waarin zij zich ophouden, het ſpoedigſt belmetten.

4.

Om den dampkring der zieken zuiver te onderhouden, word de meest mogelijke reinheid vereiſcht. Het noodzakelijkſte is om gedurende den geheelen dag en des nachts de venſters aanhoudend te laten openzetten. In grootere ziekenkamers, bij morsſige lijders, bij dezulken welke door heete koortſen zijn aangetast, moet men eenige of meer van de bovenſte venſters, gedurende het geheele ſaiſoen, aanhoudend open laten ſtaan; en waar men het met ongezeggelijke lijders of met onoplettende oppaſſers te doen heeft; moeten de venſters geheel worden nitgenomen weggezet. Ventilators, ſcheikundige berookingen e. z. v. kunnen deze volkomene wijze van luchtzuivering niet vergoeden.

5.

De ziekenkamers moeten, van tijd tot tijd, op den reij
af

af, geheel worden *opgeruimd*; om dezelve des te beter te kunnen *uitschrobben* en *luchten*. Elke ziekenkamer moet, naar mate der plaats gehad hebbende verontreiniging, wekelijks, een ook wel twee reizen, *degelijk worden gereinigt*, en tot dit einde moeten de vloeren, de vensterbanken, de tafels, stoelen en alle overige gereedschappen, welke eenigzints kunnen worden gereinigt, met water en zeep worden afgewaschen, en de reiniging derzelven reeds langer verzuimd zijnde, met klei en zand worden afgeschuurd. In zulke Hospitalen, die zoodanig zijn overkropt, dat men tot berging dier lijders, welke somwijlen uit de te reinigen vertrekken moesten verwijderd worden, geene ruimte genoeg had, zoo moet men nogthans het *schrobben der vloeren* niet verzuimen, en al ware het ook dat zelfs geene de minste ruimte tot een kort verblijf voor de daarbij belanghebbende zieken voorhanden zij, moeten nogthans de kribben der lijders van tijd tot tijd zoodanig worden verzet, dat men alle hoeken van het vertrek kunne reinigen. Het nadeel, het welk de uitwaseming des pas geschrobde vertrekken, welligt aan sommige, bijzonder prikkelbare, lijders zoude kunnen toebrengen, kan op verre na niet opwegen tegen het *onberekenbaar onheil* voor vele lijders, die uit het verzuim eener behoorlijke reiniging der vloeren zoo wel, als der omringende voorwerpen onvermijdelijk voor de zieken zouden voortvloeien

6.

De klederen, welke de lijders gedurende hun verblijf niet volstrekt benodigd zijn, worden hun ontnomen en gewaschen zijnde, bewaard, vuil linnengoed word in de ziekenkamers niet gedoogd. Veerebedden

welke de smetstoffen aan zich trekken, gedurende eenigen tijd bij zich houden, en zich wederom van dezelve kunnen ontdoen, worden niet toegestaan. De zieken liggen op stroo of hooimatrassen, en worden met enkele of dubbelde dekens, naar gelang zij warm leggen moeten, toegedekt.

7.

In geen een vertrek word zand gestrooit, naar dien hetzelfde de vuile plaatfen van den vloer bedekt, en onkenbaar maakt, de uitwaseming en verwijdering der onzuivere vochtigheden verhindert, en het stuiven vermeerderd, hetwelk aan vele lijders, voornamelijk die het op de oogen en op de borst hebben, ongemeen nadeel toebrengt.

8.

De berookingen der vertrekken en vloeren met rookpoeder, met azijn, met jeneverbesfen, doen niets af, naar dien de daar door bewerkstelligde verbetering van den *reuk des dampkrings*, niets bijdraagt tot de zuiverheid van denzelfen, welke altoos meer daar bij verliest als wint.

9.

Tot onderhouding van eenen zuiveren dampkring in de Ziekenkamers, diene verder, dat men de *nachtstoelen*, waar van de tinne of ijzere potten van welsluitende en met pik besmeerde deksels moeten voorzien zijn, en van welke men zich in de ziekenkamers bediend, dagelijks 2, 3 tot 4 reizen op het naauwkeurigste laat reinigen en uitspoelen, en eindelijk dat de kwispeldooren, waterpotten en glazen en de ondersteekfels, dagelijks onderscheidene reizen worden uitgewaschen.

De secreten en nachstoelen in de gangen en alko-
vens geplaats, moeten wel bepikt en van handvatfels
voorzien zijn, in welke men door bijzondere daar toe
aangestelde personen (krijgsgevangenen) laat(schoon hou-
den, late men dagelijks des morgens en des avonds
onder behoorlijk opzigt, uitdragen en uitschrobben.
De ontlastingen moeten in een naburig stroomend wa-
ter, of bij ontstentenis daarvan, in bijzondere daar-
toe diep gegravene kuilen, op eenen behoorlijken af-
stand van het Hospitaal, worden uitgegoten. Die genen
welke hier over het opzigt hebben, moeten op hunne
verantwoordelijkheid zorg dragen, dat deze rei-
niging dagelijks, en met de meeste naauwkeurigheid,
plaats hebbe.

Het *linnengoed* der zieken, moet over het algemeen alle
8 dagen, en bij de zulken, welke zich dikwerf bevuilen,
om den anderen dag of dagelijks, eenige reizen, wor-
den verwisfeld. Niet minder noodzakelijk is het, dat
het *beddegoed*, hetwelk op het naauwkeurigst en on-
der streng opzigt moet worden gewaschen, naar ge-
lang der verontreiniging der zieken, alle 8 tot 14 da-
gen of alle 4 weken, worden verwisfeld. De *wolle*
*deken*s en *stroozakken*, moeten, naar mate zij vuil zijn,
alle 8 dagen of om de 4 weken worden gewaschen;
die erger vuil zijn naar de volmolen gezonden, en
de *kribben*, van welke men de onderlagen het doelma-
tigst met grof linnen bedekt, 't welk men gemakkelijk
kan uitnemen en reinigen, voorzien, in de opene
lucht laten brengen, uit elkander nemen, en
zorgvuldig met zeepwater afgespoeld worden.

In Hospitalen, waar men eenen te geringen voorraad van dusdanige kribben bij de hand heeft, is het verkiezfelijker om de zieken, gedurende eenige dagen, op zuiver stroo, zonder dekens en zonder linnengoed te laten liggen, als hare reiniging te veronachtzamen, en het geheele ziekenhuis en de menigte der lijders aan het gevaar der ontwikkeling van eene besmettelijke hospitaalkoorts bloot te stellen. De ondervinding heeft bevestigd, dat in zoodanige ziekenhuizen in welke men met de meeste oplettendheid voor de *reinheid* zorgt, nimmer eene besmettelijke hospitaalkoorts zich ontwikkeld; en offchoon men in dezelve besmettelijke *typhus*-lijders ontvangt, nogthans de verspreiding der smetstofte word verhoed.

Om de ontwikkeling der *besmettelijke Zenuwkoortsen*, in de Hospitalen te voorkomen, moeten wijders in elk Hospitaal bijzondere kamers worden afgezonderd, om de lijders te ontvangen en te reinigen, waar door men voorkomt, dat de eigenlijke ziekenkamers niet worden verontreinigd en de mededeeling en verspreiding der in het hospitaal aanwezige smetstofte moeilijker word gemaakt.

In deze vertrekken vergadere men alle *typhus*-lijders, of alle de zieken welke men als verdacht beschouwd; late dezelve ontkleden, reinigen, wel afdrogen, van schoon linnengoed voorzien, en zoodra deze eerste reiniging naauwkeurig heeft plaats gehad; verdeelt men ze naar den onderscheidenen trap en
aard

aard van de koorts, in de daar toe aangewezenen ziekenkamers. In groote Hospitalen moet men zorg dragen voor een grooter aantal van zoodanige vertrekken; welke men van onderscheidene badkuipen, schoone kribben, de benodigde gereedschappen, en van een genoegzaam aantal waschvrouwen voorzien, welke alle onder het opzicht van eenen Geneesheer moeten staan. De uitgetrokkene, verdacht voorkomende en verontreinigde klederen, monteringen en linnengoed, laat men dadelijk naar de bestemde plaats ter verdere reiniging en bewaring brengen, en gedooge volstrekt niet, dat deze klederen, al ware het ook dat men geen bijzondere verschooning voor de lijders in voorraad had, naar de ziekenkamer worden medegenomen. Het is zeer doelmattig, alle de zieken, de gewonde, aan slepende ziekten sukkelende lijders, de venerische en de schurftige, welke uit andere Hospitalen herwaards worden vervoerd, in bijzondere vertrekken te ontvangen, dezelve aldaar te laten kammen, waschen en baden, en hunne monteringen staande deze behandeling, behoorlijk te laten zuiveren.

15.

Om de *smetstof* der *Zenuwkoorts*, welke zoo wel door zieke als wederherstellende, en door hunne met deze stof besmette klederen, in de Hospitalen word verspreid, te *verdrijven*, worden de volgende middelen volstrekt vereischt; klederen van mindere waarde, dezelve mogen uit wol, katoen, zijde, linnen; leder of vilt bestaan, moeten dadelijk worden verbrand; klederen integendeel en linnengoed van waarde, monteringen enz. kan men behoorlijk laten reini-

gen, en vervolgens daarvan, zonder eenig nadeel, wederom gebruik maken.

16.

De klederen der door de Zenuwkoorts aangetaste lijdens; de nagelatene goederen der overledenen enz. laat men op zolders en in vertrekken bewaren, alwaar eene aanhoudende doortocht van lucht kan plaats hebben. Deze vertrekken worden afgesloten, en de klederen en monteringen van de overige zieken bewaard men op eene andere plaats.

17.

Indien men nogthans klederen van mindere waarde en voddens mogt bijeen vergaderd hebben, moeten dezelve op eene opene plaats van het Hospitaal, onder geregteijk opzigt worden verbrand, naar dien het vervoeren daarvan door de stad en buiten de poort niet veilig en ook overbodig is; en het verbranden in de tot dat einde gemaakte kuilen, zonder eenig nadeel, kan worden bewerkstelligd.

18.

Klederen van waarde, en welke eenig vermoeden van besmetting doen ontstaan; dezelve mogen uit wol, katoen of linnen vervaardigd zijn, kan men, zoo lang het koude jaarstijfen duurt, het best daar door zuiveren, wanneer men dezelve in bijzonder daartoe geschikte vaten, van welke men in elk groot Hospitaal een genoegzaam aantal moet bij de hand hebben, in ijs koud water of sneeuwwater gedurende 72 à 100 uren laat doorweken, en in de open lucht droogen.

Bij

Bij een warmer jaarfaiſoen laat men de goederen in dezelfde vaten met kookend water en zwarte zeep, gedurende 48 uren ſtaan broeien. Men kan zich ook ter reiniging van katoene en linneklederen, tevens van eene bijtende loog, uit aſch beſtaande, met voordeel bedienen.

19.

Kledingsſtukken van leder, pelterijen en vilt, even als de monteringſtukken, welke door ongedierte verontreinigd zijn, (het welk men door eene vochtige hitte, en door loog niet met zekerheid kan dooden), zuivert men door dezelve aan de aanhoudende hitte, van eenen daartoe ingerigten bakoven bloot te ſtellen, en van welke ovens groote Hospitalen moeten voorzien zijn.

20.

De kledingsſtukken, en voornamelijk de bevuilde, om het even of van reeds overledene of van nog levende lijdens, moeten door de waſchvrouwen in het waſchhuis der *typhus* kranken opgerigt, met kokend water en zwarte zeep, behoorlijk worden uitgewaſchen.

21.

Naardien de ondervinding bewezen heeft, dat door het eenvoudig beroken der beſmette klederen van *typhus*-lijders, met de overzuurde zoutzuure dampen, gene volkomene reiniging word bewerktſtelligd; zoo behoort men de reeds medegedeelde zuivering met ijskoud water, of kookend water, of door daaropvolgende heete droging niet te veronachtzamen. Het ſchijnt nogthans niet geheel ondoelmatig, de goederen op dusdanige

wijze gereinigd, eer men van dezelve wederom gebruik maakt, in bijzondere vertrekken aan de zoo veel mogelijk sterke berokingen van overzuurde zoutzuure dampen, andermaal gedurende 48 uren, bloot te stellen.

22.

Naardien alle deze maatregelen zuivere geneeskundige bedoelingen hebben; is het ook aan den anderen kant pligtmatig, dat de Geneesheeren, die het bestuur der militaire Hospitalen in handen hebben, voor de uitvoering derzelve waken; en steeds zorgen:

a. Dat deze reiniging behoorlijk, aan het oogmerk beantwoordend, en onder naauwkeurig opzicht geschiede.

b. Dat de van Zenuwkoortsen herstelde lijders, hunne gereinigde klederen niet eerder terug bekomen, voor dat het tijdperk van hunne wederherstelling verstreken is, en men voor eene genoegzame reiniging der huid, en van het haar, welke gedurende dit tijdperk de smetstof bij aanhoudendheid voortplanten, bij gevolg ook de te vroegtijdig teruggegevene klederen wederom besmetten, door voldoende en herhaalde reinigingsbaden heeft gezorgd.

23.

De smetstof, welke de lijders voortplanten, kan men het zekerst ten onder brengen, en onschadelijk maken, door het ligchaam van den zieken dagelijks herhaalde reizen met water af te waschen, de baden te doen gebruiken, door de koude frische lucht, welke aanhoudend door de openstaande vensters indringt en bij sommige omstandigheden door eenen voorbedach-

dachtelijk veroorzaakten luchtstroom, waardoor de dampkring van den lijders bij aanhoudendheid word vernieuwd. Tot dit einde werd de beroking met overzuurd zoutzuur aangeprezen, welke men zoo wel in de ziekenkamer en de portalen, als ook in de kamers waar men de lijders *ontvangt* en *reinigt*, en in de doodenkamer dagelijks eenige reizen moet herhalen. Ingevolge mijner waarnemingen, zijn deze berokingen minder voldoende, om het gif der besmettelijke Zenuwkoortsen ten onder te brengen, als de reiniging door behulp van water, koude en versehe lucht en tocht.

24.

De wel uitgebrande plantenkool, onlangs als een uitnemend luchtzuiverend middel aangeprezen, kan men nog niet met verzekering van goed gevolg aanbevelen, om dat derzelve vermogen den dampkring van eenen besmettelijken *typhus*-lijder onschadelijk te maken, door de ondervinding nog niet genoegzaam bevestigd is. Op generlei wijze kan dit middel geene hoofdmiddelen tot verdelging der smetstofte, welke zich aan het ligchaam der *typhus*-lijderen, aan klederen enz. vasthecht, overbodig maken.

25.

Ter bereiking van hetzelfde oogmerk, is het volstrekt noodzakelijk, dat men het stroo, snijdsel en hooij den zieken tot ligging verstrekt hebbende, naar mate hetzelfde naar de verscheidenheid der ziekten word verontreinigd, onder naauwkeurig toezigt, om de 5 - 10 - 14 dagen laat *verbranden*, en met zuiver verwisfelen.

Kranken, welke de besmettelijke Zenuw- of Hospitaalkoortsen hebben doorgestaan, zijn verplicht, naar gelang van de langdurigheid der ziekte, *gedurende hunne wederherstelling, nog 14 tot 21 dagen in het Hospitaal te vertoeven*, en moeten gedurende dien tijd om den anderen dag de *Reinigingsbaden* gebruiken, om dat zij, staande het tijdperk van hunne wederherstelling, de besmetting nog voortplanten, en zonder deze voorzorg te vroeg weggezonden, der maatschappij veel onheil kunnen berokkenen. Hieruit laat zich ook verklaren hoe dat vele militairen van Zenuwkoortsen hersteld zijnde en te vroeg wordende weggezonden, bij de inlegering in burgerhuizen, deze besmetting dikwerf over eene geheele streek hebben verspreid.

Zal de Zenuwkoorts besmetten, dan is de onmiddellijke aanraking met typhus-lijders of met zoodanige voorwerpen, die de *smetstof*fe aankleeft, eene noodzakelijke vereischte. Hiertoe moet men brengen de aanhoudende aanraking van de huid, van den adem, des onmiddelijk omringenden dampkrings, der uitwerpselen, der urin, van het zweet en van de ontlastingen des lijders; wijders de voortdurende aanraking der klederen, der bedden, der kribben, der nachtsloelen, der borden, der drinkbekers, met een woord, van alle omringende voorwerpen aan welke de smetstof is medegedeeld, en met dezelve voor eene langeren of korteren tijd, (hoe lange is nog onzeker) bezwangerd geweest zijnde, wederom aan gezonde voorwerpen mededelen. De dampkring van een ruim,
koel

koel en zuiver gehouden vertrek, huis of plaats, waarin *typhus*-lijders zich ophouden, is niet besmettend.

28.

Het eenig en zeker middel, gezonde voorwerpen of andere lijders voor eene besmetting der Zenuwkoorts te beveiligen, bestaat derhalve in eene zorgvuldige *vermijding* der middelijke of onmiddellijke *aanraking* der zenuwkoortfige lijders. Hij die zoodanige lijders volstrekt mijd, loopt geen gevaar van besmet te worden. Koortachtige ongesteldheden, gewoone, niet besmettelijke Zenuwkoortsen, door het jaarfaizoen, door de veranderlijke ~~wet~~gesteldheid, door verkoudheid, vermoeijenissen, zorgen, gemoedsaandoeningen enz. voortgebracht, kunnen elk een aantasten, maar deze ziekteoorzaken zijn uit haren eigen aard nimmer besmettelijke Zenuwkoortsen, en kunnen even min als de *Pest*, de *Pokken* en de ware *Veepest*, uit soortgelijke ziekteoorzaken hunnen oorsprong hebben.

29.

De dagelijksche ondervinding heeft bewezen, dat sommige gestellen meer, andere minder vatbaar zijn voor de besmetting der Zenuwkoorts, en dat zelfs eenige weinige zeer moeilijk, of in het geheel niet, besmet worden; eene verscheidenheid *des aanlegs tot de besmetting*, welke, zoo als men weet, ook toepasselijk is op de *Pest*, de *Pokken*, de *Venusmet* enz. Ingevolge mijner waarnemingen beveiligen ons noch de grijze ouderdom, noch de kindsche jaren, noch vooraf plaats gehad hebbende ziekten, noch aanmerkelijke magerheid, noch buitengewone

vetheid, noch plaatselijke ongemakken, b. v. huidziekten, voor de besmetting der Zenuwkoorts. Regt gezonde, wel gevoede, volbloedige en in den bloeienden leeftijd van 20 tot 40 jaren zijnde voorwerpen, moeten het meest voor deze ziekte zwichten, offchoon onder deze ook sommigen worden gevonden, die nimmer besmet worden. In een tijdvak van 10 tot 15 jaren, kan men door deze koorts twee en drie reizen worden aangetast, veel zeldzamer binnen een korter tijdperk, b. v. van eenige maanden, twee malen worden aangetast, waarvan ik voorbeelden kan aanhalen, terwijl wij op het eenetijdstip méér vatbaar voor de besmetting zijn, als op een ander.

Er bestaan laattetijk ook *onvolkomene besmettingen*, waar de smetstofte wel is waar word opgenomen, maar door de eigenaardige gesteldheid van het ligchaam derzelve schadelijke uitwerkingen worden gesnuikt, en op die wijze de volkomene besmetting word voorgekomen; en alsdan hebben maar geringere, en met minder gevaar vergezelde ziekten, b. v. duizeling; geringe koortsachtige toevallen; roosachtige opzwellingen van enkele delen, en eene bijzondere nedergedruktheid en matheid plaats.

3o.

Het is van allen grond ortbloot, dat men zich door eene zorgvuldige opgeruimdheid van geest, door het bovenmatig nuttigen van sterk prikkelende spijzen en dranken, door het veelvuldig gebruik van wijn en brandewijn, door eene zorgvuldige onderhouding der huiduitwasfeming, door zuren, door gebruik maken van de zoutzuure berokingen in de voorvertrekken, door onthouding van zekere moeilijks te ver-

verteren voedfels b. v. van meelspijzen, van het varkensvleesch (hetwelk zoo als men weet zeer ongezond is), voor de besmetting der Zenuwkoorts zoude kunnen vrij waren.

31.

Kunstmatige verzweringen en etterdragten zijn evenmin beveiligende. Door ondervinding voorgelicht, heb ik bespeurd, dat vele van diegenen, welke zich hier door veilig waanden, besmet werden, dat derhalve kunstmatige verzweringen niets afdeden, en vele lijdens die met schurft, daauwwormachtig uitflag, hoofdzeer en andere verzweringen behebt waren, door de besmetting werden aangetast.

Het is ook algemeen bekend, dat van de *gewonde*, en door gestokene, gehouwene en geschotene wonden verminkte lijdens, welke nu eens meer dan eens minder aan aanmerkelijker veretteringen kwijnden, en bijzonder met de zoodanigen, welke etterdragten hadden, konden worden gelijk gesteld; zeer vele in de militaire Hospitalen voor de besmetting der Zenuwkoorts moesten zwichten, en bij gevolg door de *ettermaking* (*eiterungs-proces*) niet beveiligd werden.

52.

Om de *verspreiding* derhalve der besmettelijke Zenuwkoorts, zoo wel in Hospitalen, als op plaatfen alwaar deze gevestigd zijn, te *voorkomen*, is geen maatregel zoo gewigtig, als de zorgvuldige *afzondering* der besmettelijke *typhus*-lijders, zoowel van de *overige zieken*, als van de *gezonde*. In alle Hospitalen, waar men wezenlijke besmettelijke *typhus*-lijders onder zijne behandeling krijgt, moet naar de reeds medegedeelde

de voorschriften, een bijzonder *Hospitaal voor Zenuwkoortfige lijdens*, en derzelver geheele afzondering worden geregeld. Hetzelve dient om alle *typhus*-lijders te ontvangen, dezelve te reinigen en te herstellen, en eerst, na eene volkomene reiniging hunner klederen, linnengoed enz. en het volkomen verdwijnen van het besmettend vermogen, dezelve weder aan de maatschappij terug te geven.

33.

De geregtelijke Opzieners moeten al hunne zorg besteden, om de *typhus*-lijders, op die plaats aanwezig, te ontdekken, en dezelve aan dat geslacht over te leveren. Een bijzonder wakend oog moet men derhalve vestigen, op de openbare geslachten, alwaar vele menschen met elkander in aanraking komen, b. v. de kassernen, de gevangenhuisen, de werkhuisen, de weeshuisen, de herbergen, kroegen, scholen en nachthuisen, enz. De *typhus*-lijders uit eenen meer voornamen kring, moeten zich eene bijzondere opfluiting in hunne huisen laten welgevallen. In kleine steden en op het platte land, alwaar men geene ziekenhuisen heeft, moeten de grootste gebouwen, op kosten van de gemeente tot *quarantaine geslachten*, worden ingerigt; en waar deze maatregel onuitvoerbaar zijn mogt, moet men ligte, houte en ruime lootsen en tenten laten opflaan, welke voor besmettelijke *typhus*-lijders, zelfs gedurende het koude jaarsaizoen geschikt zijn, en aan het bijzondere opzicht van het bestuur zijn aanbevolen.

Bij de *Inrigting* en het *Bestuur* der *Quarantaine Geflichten* moet men voornamelijk daarop bedacht zijn, een genoegzaam ruim vertrek te hebben, om de dubbelzinnige en twijfelachtige kranke, en weder herstellende lijders, welke men behoorlijk van elkander moet afzonderen, te kunnen bergen. Of een ons twijfelachtig voorkomende lijder, door het gif der Zenuwkoorts is aangetast, en deze ziekte inderdaad krijgen zal, kan men eerst, na den lijder gedurende 9 of 10 dagen nauwkeurig te hebben opgemerkt, beoordeelen, naardien de smetstoffen over het gemeen, zulk een tijdperk tot de behoorlijke rijpwording en voortbrenging van kennelijke koortsachtige verschijnselen, benoodigd waren. Zulke lijders die pas van de besmettelijke Zenuwkoorts zijn opgekomen, zijn verplicht noch 21 dagen het huis te houden, om door de dagelijks herhaalde reinigingsbaden, van de smetstof, welke zich aan de huid en het haar vasthecht, volkomen te worden en zuiverd. Niet minder noodzakelijk is het, de klederen en het linnengoed, van die genen, welke men verdacht houd, of die ziek geweest zijn voor hun vertrek, niet alleen door scheikundige berokingen, maar ook door nauwkeurig uitwaschen, te doen reinigen, naardien, zonder deze voorzorg, de bloote reiniging van hun ligchaam, en hunne klederen door de zoutzurige berokingen, de zoodanige met welke zij na hun vertrek weder in aanraking komen, niet beveiligd. Wijders moet men in deze geflichten daarop bedacht zijn, dat de twijfelachtige en min of meer verdacht voorkomende voorwerpen, welke met het gif der Zenuwkoorts noch aan hunne ligchamen, noch aan hunne klederen waren besmet, voor dat men *dezelve* in dit gebouw *ontvangt*

en gedurende hun verblijf, *daarin* genoegzaam beveiligd. Wanneer deeze gelichten aan het gewigtig oogmerk daarmede bedoeld, zullen beantwoorden, dan moeten dezelve van genoegzame ruimte voorzien zijn, de tegenwoordigheid van wel onderwezene, met deze omftandigheden bijzonder gemeenzame geneesheren, niet ontbreken, het oppertoezigt eeniglijk aan geneeskundige worden toevertrouwd, en door militairen opzieners worden vervangen.

35.

De gebouwen, waarin Zenuwkoortfge lijders zich bevinden, moeten afgefloten blijven. De militaire Hospitalen, waar men befmettelijke *typhus*-lijders behandeld, vereifchen een meer fireng militaire toezigt, om iedereen den vrijen toegang tot deze lijders te verlenen, gaat met gevaar vergezeld. De Ambtenaren, de Oppasfers, de waschvrouwen en bedienden, aan zoodanig huis toebehoorende, zijn verpligt altijd daarin hun verblijf te houden, en moet men aan hun niet toeflaan, met hunne naastbestaanden in de ftad eenen gemeenzamen omgang te onderhouden, het linnengoed niet aan het huis van bijzondere burgers laten wafchen, noch de nagelatene goederen der overledenen laten vervoeren.

36.

Dikwerf gebeurt het, dat zieke of reeds herftelde *krijgsgevangenen* de befmetting der Zenuwkoorts verfpreiden, en dat fomwijlen zelfs zoodanige menfchen, die met gelijkfoortige lijders eenen gemeenzamen omgang hadden, en, hoezeer door die ziekte niet aan-

ge-

getast zijnde, de smetstofte nogthans in hunne klederen met zich voerden.

De ondervinding heeft bewezen, dat het vervoeren der krijgsgevangenen, in Steden en op Dorpen, waar dezelve hun nachtverblijf hielden, deze ziekte heeft verspreid en groote verwoestingen aangerigt; daadzaken, waarvan men helaas te dikwerf; de gevolgen op de algemeene wegen heeft ondervonden.

37.

Indien het derhalve niet reeds de pligt der menscheid gebiedend vorderde, zoowel voor de instandhouding der gezondheid der *krijgsgevangenen* als voor eene doelmatige behandeling hunner ziekten te zorgen, dan zoude nogthans onze eigene belangstelling het ons tot pligt maken, naardien door het verzuim in de opvolging dezer maatregelen, vele menschen aan het grootst gevaar worden blootgesteld.

38.

Het is derhalve pligtmatic, voor de dringendste behoeften der *gezonde krijgsgevangenen*, voor hunne reiniging, voor hun voedsel en dekfel eene naauwkeurige zorg te dragen, naardien zij door onachtzaamheid in de naarkoming van deze maatregelen, zeer ligt in ziekten vervallen, en de oorspronkelijk geringschijnende ongesteldheden boosaardiger, en voor anderen gevaarlijker worden, hetgeen buiten dien door de deerniswaardige omstandigheden, waarin de meeste krijgsgevangenen zich bevinden, zeer bevorderd worden.

In elke stad, werwaarts men *krijgsgevangenen* vervoerd, behoorde men onder toezigt van militaire en geregtelijke opzieners naauwkeurig te onderzoeken, wie van hun in der daad *gezond* en wie *ziek* waren?

De gezonde moeten van de zieken worden afgezonderd, in een behoorlijk ruim, helder, luchtig, en van de overige zooveel mogelijk verwijderd vertrek, vervoerd, en aldaar in eene bijzonder daartoe afgezonderde reinigings kamer, behoorlijk worden gereinigd. Een zoedanig geslacht behoort onder een streng toezigt te staan, en dient men voor de oppasling, noodzakelijke kleding, bezigheden enz. zoo veel doenlijk op eene doelmatige wijze te zorgen.

De kazernen, de hospitalen, de kerkgebouwen, grootte schuren, of bijzonder daartoe gebouwde barakken, in welke aan de versche lucht, en de lichtstralen eenen ruimen toegang moet worden verleend, zijn tot dit oogmerk bijzonder geschikt. De handhaving van een goed geneeskundig toezicht, de afzondering der ziekwordende van de gezonde, de veelvuldige reiniging door baden en waschen, het verbranden der verontreinigde klederen en kribben, de vernieuwing eener zuivere lucht door het geheele vertrek, zijn hier niet minder noodzakelijke vereischen, als in de wezenlijke hospitalen.

De zorgvuldige *Behandeling* der *zieke* krijgsgevangenen, is niet minder gewigtig, als die der *gezonden*. De meesten zijn ziek, doordien een heer van schadelijke uitwerkselen: b. v. *mismoedigheid*, *vermoeijenis*
len

fen, armoede, flegt voedsel, honger, afwisselend met overlading, koude, nattigheid, eene geheele veronachtzaamheid der reiniging, het bijeen zijn met andere zieken, de gezondheid ondermijnen, en de ontwikkeling der besmettelijke Zenuwkoorts begunstigen.

De zieke krijgsgevangenen verder te vervoeren, gaat derhalve met zeer veel betrekkelijkheid gepaard, en het is uit dien hoofde volstrekt noodig, dat zij op die plaats, alwaar zij eenmaal zijn, vertoeven en wel tot hun volkomen herstel, of onvermijdelijken dood, om dat deze zieken de aan hun ligchaam of klederen vasthechtende smetstoffen, overal waar zij komen, verspreiden. Door deze maatregelen van voorzigtigheid nit het oog te verliezen, stelt men de maatschappij aan het grootst gevaar bloot.

41.

Om de zieke krijgsgevangenen te ontvangen, word eene behoorlijke groote, ruime en luchtige plaats tot het aanleggen van een bijzonder hospitaal vereischt. De lijders behooren daarin, naar de verscheidenheid hunner ziekten, naar de vereischten van een gewoon hospitaal van elkander te worden afgezonderd. In de zelve moeten de noodige vertrekken om de zieken te ontvangen, te reinigen en te baden, niet ontbreken, evenmin moet men de afwezigheid der opzieners gedoogen, welke met de koestering en oppassing van deze lijders, met volkomene verdelging der smetstoffen en de verhoeding van derzelver verspreiding belast zijn. Dit oppertoezicht moet ook hier aan de geneesheren worden aanbevolen. Eene te ver gezochte bezuiniging, welke de uitvoering van zulke noodzakelijke maatregelen belemmerd, is hier te meer verkeerd

geplaatst, doordien men het algemeen welvaren daarbij in de waagschaal stelt.

42.

Indien krijgskundige oogmerken het *vervoeren* der krijgsgevangenen noodzakelijk gebieden, moet men niet minder daarop bedacht zijn, om de welvarenden van de ongestelden af te zonderen, het vervoeren te water gedurende het koude jaarlaifoen te vermijden, en bijaldien men dit noodzakelijk oordeelde, late men de vaartuigen behoorlijk toedekken, voorzie dezelve onder het toezigt van eenen geneeskundigen, met genoegzaam voorraad van levensmiddelen en heilkundige noodwendigheden, en regele het getal der te vervoerene lijdens voor ieder vaartuig, striktelijk naar het voorschrift van den geneesheer. Bij het vervoeren te lande, verhoede men, zooveel mogelijk, de onmiddellijke aanraking met andere lieden, late het stroo, den krijgsgevangenen op hunne reis tot legging gediend hebbende, verbranden, de wagens waarop zij vervoerd zijn, zorgvuldig met koud water afwaschen, en drage tevens zorg, dat geen hanner, ter plaatse, alwaar zij overnachten, nimmer bij de inwoonders dier plaatse worden ingelegerd, maar in een bijzonder daartoe geschikt genoegzame groote plaats, alwaar de lucht en het licht eenen vrijen toegang heeft, onder een nauwkeurig toezigt hun nachtverblijf houden, om daardoor de gemeenschap met de inwoonders aftebreken, en de overlading der somwijlen in te groote hoeveelheid toegereikt wordende spijzen voortekomen. Dat de plaats tot het ontvangen der krijgsgevangenen bepaald, aanhoudend moet worden schoon gehouden, behoeve ik nauwelijks te herinneren.

43.

Zulke individus, welke *pligtshalve genoodzaakt* zijn, zich aan het gevaar der *befmetting prijs te geven*, b. v. Geneesheren, Heelmeesters, Predikanten, Ambtenaren van het Hospitaal, Oppassers, reinigings en waschvrouwen, zullen wel doen door de navolgende maatregelen van voorzichtigheid op te volgen, door wier zorgvuldige aanwending de besmetting zeer moeilijk gemaakt, en dikwerf geheel verhoed word.

44.

Men moet altoos indachtig zijn aan de heilige *verplichting*, welke ons *beroep* ons oplegt, namelijk onze gezondheid en ons leven niet in aanmerking te nemen, zoodra de redding van den ons toebetrouwden lijder, daardoor mogelijk word. Dit *pligtgevoel* doet de vrees voor besmetting verdwijnen, en door dezen moed word zelfs het gevaar minder.

45.

Men drage zorg, dat de omringende dampkring van den besmettelijken *typhus*-lijder, met wien men in eene onmiddellijke aanraking moet zijn, altoos zuiver en koud zij, en dit kan men niet bewerkstelligen dan door de legerstede van den lijder aan den vrijen toegang der lucht bloot te stellen. De welgevulde veerenbedden, welke den zieken te veel verwarmen, en de gedurige afwisseling van zijnen dampkring moeilijk maken, zoo als ook de beddegordijnen enz., zijn zeer nadelig, om dat zij de besmetting kennelijk bevorderen. Het is uitnemend nuttig, de kribben in de nabijheid der

altijd openstaande vensters te plaatfen, door welke de zuivere lucht, in eene groote hoeveelheid konde indringen.

46.

De heroeringen met overzuurd Zoutzuur, het besprengen met Azijn, de aanwending van den rottingwerenden Azijn, van den geest van Ammoniakzout, welke men met zoo veel warmte heeft aanprezen, hebben op verre na die uitwerkingen niet, als de aanhoudende toetreding van eene zuivere en versche lucht, waardoor de verpestende dampkring van den lijder elk oogenblik vernieuwd, en deszelfs besmettend vermogen gefnuikt word. Uit die zelfde redenen blijkt duidelyk het nuttige voor de zieken, dat in hunne vertrekken in den winter niet gefloekt worde, dat de lijder zich meermalen bade, en dat men alle omringende voorwerpen zoo zuiver mogelijk houde.

47.

Waar men tot dus verre deeze maatregelen van voorzigtigheid had veronachtzaamt, laat men, alvorens den lijder te bezoeken, de vensters en deuren openzetten, de legerfleden reinigen, de zieken waschen en baden, indien het doenlyk is, in eene andere kribbe leggen, en waar de besmetting van den dampkring reeds eenigen tijd geduurd heeft, late men den lijder onder den blooten hemel op de ftraat of op de plaats brengen, al hetwelk op den lijder meer weldadige uitwerkingen zullen hebben, dan de meeste geneesmiddelen

48.

Men vermijde *een te lang verblijf* bij den zieken; *eene veelvuldige aanraking*, welke niet volstrekt noodzakelijk is, men vermijde de *onmiddellijke uitademing* van den lijder, door zich op eenen zijdelingschen afstand te plaatsen. Door eene naauwkeurige zorg, kan men den dampkring van den lijder zoo zuiver onderhouden, dat men in deszelfs vertrek een langen tijd kan vertoeven zonder door de besmetting te worden aangedaan, maar in de burgerpraktijk, waar vele vooroordeelen den goeden wil van den geneesheer in den weg staan, in morsige hospitalen enz. zoude dit zeer gevaarlijk zijn.

49.

Geneesheren, Heelmeesters, Predikanten moeten, terwijl zij besmettelijke lijders bezoeken, zich van eenen mantel van geglanst linnen bedienen, dien zij over hunne klederen trekken, en denzelve, de zieken verlatende, wederom afleggen en laten luchten, en dit wel om deze reden, dat de gewoone wolfe of katoene klederen de smetstofte gemakkelijker opnemen, bij zich houden en zoowel die genen, welke zich daarmede kleden, als ook andere die dezelve aanraken, gemakkelijk besmetten kan.

50.

Men legge *nimmer* bij deze lijders een bezoek af; zoo lang men noch *nuchteren* is. Gebeurt het echter dat men bij zoodanige lijders des morgens of des nachts geroepen word, zoo nuttige men vooraf koffij of thee,

neeme een ontbijt, rooke tabak bij aldien men hier aan gewoon is, en drinke voor het afteleggen bezoek, eenige theelepeltjes vol van eenig specerijachtig-geestrijk vocht, hetwelk ik voor het beste *voorbehoedmiddel* houde. Tot dit oogmerk zijn dienstig, de specerijachtige aftreksels, het aftreksel van orangeschillen - van kaneel - of het zamengesteld aftreksel van kalmuswortel met Brandewijn verdand, waarvan men kort voor het bezoek eenige theelepeltjes vol gebruik, of aan geestrijke dranken reeds gewoon zijnde, eenegrootere hoeveelheid nuttigt. (*).

51.

Onmiddellijk na het afgelegd bezoek, moet men *handen* en het *aangezicht* met koud water afwaschen, de

(*) By ondervinding, kan ik hiertoe de volgende *Tinctura aromatica prophyl:* met ruimte aanprijzen:

R. Herb. Asinth.

Cort. Aurantior.

Rad. Angelic.

— Zingiber. ana unciam dimidiam

Caryoph. aromat. drach. duas conc. en contus.
diger. Spirit. Vir. rectific. libr. tribus. p. salf.
temp filtra et ferva.

Van dit, hoewel niet smakelijk, maar niettemin krachtig aftreksel, vermene men twee of drie oncen, met acht oncen komijnbrandewijn, en nuttige van dit mengsel, naar gelang der reeds plaatshebbende gewoonte aan geestrijke dranken, een paar theelepeltjes, of een tot twee spijslepels, voor het afteleggen bezoek, bij besmettelijke lijdens.

de neus snuiten, den mond uitspoelen, terwijl men bij de lijders is, het speeksel dikwerf uitspuwen, en wanneer de dampkring te zeer beïmet is, tabak rooken, en het speeksel uitspuwen. Het nemen van een snuifje, staande het bezoek, is af te keuren,

52.

Na de zieken bezocht te hebben, is het zeer dienstig de *versehe lucht te genieten*, en ook indien het zijn kan, eenige reizen in de week een *laauw bad te gebruiken*.

53.

Wanneer men zich zelven ongesteld gevoelt, gedurende den nacht gewaakt heeft, zich kort tevoren heeft driflig gemaakt, wanneer men te zeer verhit is of zware verkoudheid gevoeld, of wanneer men beschonken is, in deze omstandigheden is het vrij bedenkelijk, om besmettelijke lijders te gaan bezoeken.

54.

De ontleedkundige beschouwing der lijken van *typhus*-lijderen, moet in de opene lucht plaats hebben, en met de meeste omzigtigheid worden ondernomen. De ontleder moet geene de minste belediging aan de opperhuid der handen hebben, hij moet gekleed zijn met eenen mantel van gewast linnen, na de ontleding zich behoorlijk met zeep en koud water afwaschen, en eveneens moet ook de mantel telken reize, met zeep en koud water worden uitgewaschen. Indien het gebeuren mocht, dat de ontleder zich kwetste, moet hij
de

de wond laten uitbloeden, en met ijskoud water uitswaschen.

55.

Het is niet doelmatig, gedurende de besmettelijke *typhus* - Epidemie, in zijne gewone levenswijze, merkelijke veranderingen te maken, men volge integendeel zijne gewoonte. Met opzet en gedwongen, meer voedsel en drank te nuttigen, hebben niet minder nadelige gevolgen, als een te strenge leefregel. De geneesheer zal wel doen, gedurende de behandeling dezer koorts, in zijne gewoone regelmatigte levenswijze te volharden, met uitzondering nothans der voorgeschrevene regelen, wier doelmatigheid en nuttigheid, de ondervinding bij voortdoring bevestigd heeft. Dat het de oppassers, zoowel mannen als vrouwen, en de overige bedienden, bij de verzorging van deze lijders, ter voorkoming der besmetting, aan niets moet ontbreken, maar zij integendeel voedzamer spijsen en dranken moeten nuttigen, behoeven wij naauwelijks te herinneren.

56.

De zoodanigen, welke besmet zijn, moeten ten spoedigste, zonder vooraf te beproeven, om zich zelve te herstellen, naar eenen bekwamen gereesheer omzien. Gebeurt het dat de geneesheren zelven in die omstandigheden zich geplaatst zien, dan zijn zij verplicht, naardien hun in dit tijdsip, de zoo noodige rust en onverschrokkenheid ligt ontbreken, zich liever van eenen anderen geneesheer te bedienen, als naar hun eigen welgevallen te werk te gaan, om dat het laatste dikwerf meer onheil berokkent, dan voordeel aanbrengt.

NODIGE VERBETERINGEN.

Bl. 21 Reg. 20 staat :	vermindert	lees verminderd
— 24 — 9 —	was ik in	— was in
— — — — —	zuiver	— zinde
— 26 — 23 —	met de	— uit de
— 28 — 1 —	zuiveringsbed	— zuiveringsbad
— 30 — 19 —	de	— dan
— — — 21 —	gemaklijk	— gemakkelijk
— 31 — 21 —	her	— het
— 34 — 14 —	bleef een	— bleef
— 37 — 10 —	koudvuur	— koudvuur
— 47 — 22 —	dor	— der
— 51 — 25 —	nachtijling	— nacht ; ijlingen
— 52 — 13 —	overledenen	— overledene
— 55 — 6 —	crisis reeds	— crisis
— 57 — 12 —	geelachtig	— galachtig
— 58 — 9 —	mij	— wij
— 61 — 23 —	starkramps	— <i>starkramps</i>
— 63 — 14 —	kentchetze	— kentchetzen
— — — 16 —	putrida	— putrida
— 65 — 21 —	en	— de
— 66 — 27 —	bedden	— baden
— 67 — 19 —	dat zij volkomen een	— dat zijn volkomen; en
— 69 — 19 —	vernienwden	— vernieuwde
— 75 — 3 —	houde	— houden
— 80 — 33 —	vermomd	— vermomde
— 82 — 11 —	eenigen	— eenige
— 83 — 18 —	mijner	— mijne
— — — 19 —	te beweren	— beweren
— 84 — 16 —	onbekend	— bekend
— — — 27 —	ook waardij	— ook de waardij
— 85 — 22 —	meesten niet maar	— meesten maar
— 86 — 16 —	dat	— het
— — — 34 —	konden	— konde
— 88 — 28 —	eenen	— een
— — — 29 —	verkwikkenden	— verkwikkende
— 89 — 25 —	hevsgheid	— hevigheid
— — — 33 —	as	— was
— 90 — 8 —	ambtsbedigheden	— ambtsbezigheden

NODIGE VERBETERINGEN.

Bl. 90	Reg. 13	staat enigen	lees. eenige
— — — — —	— — — — —	formigen	— formige
— — — — —	— — — — —	konde	— konden
— 96 — — —	— 10 — — —	ijd	— tijd
— — — — —	— 20 — — —	Bestemming	— <i>Befmetting</i>
— — — — —	— 23 — — —	zoodat de	— de
— 97 — — —	— 27 — — —	den	— de
— 101 — — —	— 12 — — —	anderen	— andere
— 102 — — —	— 14 — — —	het het	— het
— — — — —	— 16 — — —	de	— den
— — — — —	— 32 — — —	dat	— dan
— 103 — — —	— 16 — — —	dezen	— deze
— — — — —	— 31 — — —	uitwerkin	— uitwerking
— 104 — — —	— 12 — — —	beantwoorden	— ondervonden
— 107 — — —	— 17 — — —	uitgezogte	— uitgezochte
— 108 — — —	— — — — —	aanhouden	— aanboudend
— — — — —	— 4 — — —	werd	— wierden
— 111 — — —	— 15 — — —	Mixtra	— Mixtura
— — — — —	— 31 — — —	dizen	— deze
— 112 — — —	— 9 — — —	Th.	— Tr.
— 114 — — —	— 34 — — —	anderen	— andere
— 115 — — —	— 27 — — —	formigen	— formige
— 121 — — —	— 25 — — —	van herhaalde	— en herhaalde
— 122 — — —	— 24 — — —	mijner	— mijne
— 124 — — —	— 25 — — —	bijzondere	— bij bijzondere
— 126 — — —	— 19 — — —	physische	— psychische
— 129 — — —	— 25 — — —	dezelve	— derzelve
— 130 — — —	— 24 — — —	weggezet	— en weggezet.
— 133 — — —	— 3 — — —	in welke	— en welke
— — — — —	— — — — —	worden	— worde
— 135 — — —	— 6 — — —	voorzien	— voorziet
— 136 — — —	— 25 — — —	72 à 100	— 72 tot 100
— 139 — — —	— 2 — — —	lijders	— lijder
— — — — —	— 8 — — —	mijner	— mijne
— 141 — — —	— 9 — — —	koortsachtige	— koortsachtige
— — — — —	— 25 — — —	mijner	— mijne
— 142 — — —	— 30 — — —	voorver	— ver
— 143 — — —	— 16 — — —	aanmerkeliĳker	— aanmerkeliĳke

*Ook is bij dezelve op de Pers, en zal binnen kort
uitgegeven worden.*

Leerboek der arzeneijmengkundige, proefondervinde-
lijke Scheikunde door J. B. TROMMSDORFF, naar
de derde veel verbeterde uitgave, uit het Hoogduitsch
vertaald door N. C. MEPPEN, *Apothekar*, met de
Nodige aanmerkingen, en eene voorrede verreekt door
C. C. G. REINWARDT *Hoogleeraar* in de Scheikun-
de en Natuurlijke Historie.

*Noch zal bij bovengemelde, uit het Hoogduitsch
vertaald uitgeven worden.*

Dr. G. WEDEMEYER, die erkenntniss und behande-
lung des Typhus, in seinem regularen und anomalen
verlaufe.

J. F. ACKERMANN, von der natur des ansteckenden
Typhus, dem wesen des ansteckungsstofs, der Art sich
gegen denselben zu sichern, und der Methode die
Krankheit zu heilen, eine pathogenie aller anstecken-
den Heer,, und volkskrankheiten

Dr. J. FRANK's, reise nach Paris, London und einem
grossen theile des ubrigen Engeland und Schottlands,
2 Theile.

J. ARNEMAN's, Chirurgische Arzneimittellehre Fünf-
te vermehrte und verbesserte auflage von L. A. KRAUS.

F. JAHN, auswahl der wirkfamilien, einfachen und
zusammen gesetzten Arzneimittel, oder praktische
Materia Medica 2 Theile Dritte, verbesserte und ver-
mehrte Auflage.

A. VON KOTSEBUE, geschichte des deutlichen Reichs:

*Bij den Uitgever dezes zijn gedrukt en te
bekomen.*

Nieuwë verhandeling van het Heelkundig

Genootschap, 2de Deel. f 2 : 2 : -

Nieuwe Prijs-verhandeling, van het

Heelkundig Genootschap, 1ste Deel 2^{de}

Stuk. f 3 : - : -

Nieuwe Prijs-verhandeling van het Heel-

kundig Genootschap, 2de Deel. . . . f 4 : 10 : -

J. C. REICH en J. LOGGER, Verhande-

ling over het Afzetten der Ledematen. f 3 : - : -

G. SALOMON, Verhandeling over de

Nuttigheid der Schaambeenssnede, met

behandeling der gevallen, in welke aan

dezelve de voorkeur behoort gegeven te

worden, boven de Keizerlijke snede

met Platen. f 3 : 5 : -

Verhandeling over de Nuttigheid der

Schaambeenssnede, met bepaling der ge-

vallen, in welke aan dezelve de voor-

keur behoort gegeven te worden, bo-

ven de Keizerlijke snede. f 1 : 5 : -

J. D. HERROUNT, Verhandeling over

de Longziekten, en wel in het bijzon-

der over de Longtering, uit het Hoog-

duitsch van A. SCHOENBERG, vrij

vertaald door W. R. VAN BAERLE. f - : 18 : -

